

891.79

V94

Op

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .79

V94

Op

Марко Вовчок

**- ПОСМЕРТНІ -
ОПОВІДАННЯ**

(З портретом автора)

КИЇВ. — 1910.

Друкарня 1-ої Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська 5.

811-79

V 94

Op

Передмова.

Книжка посмертних оповідань Марка Вовчка (покійної Марії Олександровни Маркович, за другим чоловіком Лобач-Жученко), якуотсе випускаємо, доповняє собою ранійшу збірку Української Видавничої Спілки, в трох книжках, рр. 1903—1904, де було зібране все що зявило ся за життя покійної письменниці на українській мові або на українські теми. По смерті її в її паперах крім дрібних уривків знайшло ся пять більших оповідань (що правда—теж майже всі не повні), що не були друковані за її життя, або були видані в иньших редакціях. Хоч не повні, не викінчені, або звісні вже в відмінній редакції, вони не тільки з історичного, а і з артистично-літературного боку все таки дуже цінні, і знайомість наша з автором без сих посмертних оповідань була б неповною. Тому надруковано їх було всі пять в „Літературно-Науковім Вістнику“ за 1908 р., а тепер випускаємо їх осібною книжкою, в доповненне попереднього видання, накладом тогож „Літературно-Наукового Вістника“, що добув право видання від спадкоємців покійного автора.

Тут не місце входити в літературний аналіз сих посмертних писань. Нагадаємо тільки, що з п'ятих сих оповідань перші три належать до першого періоду творчости славної письменниці. „Дяк“ і „Пройдисвіт“ писали ся в рр. 1859—61, лишили ся невикінчені; з „Пройдисвіта“ надруковано по українськи тільки початок, а цілий по російськи, в відмінній редакції; Дяка маємо в двох редакціях, але до друку вони не були оброблені. „Лист з Парижа“ був третій з ряду (перші два були надруковані в 1863 р.), авторка викроїла з нього оповідання „Медвідь“, надруковане тодіж (1864); а лист весь зостав ся не друкований. Останні два оповідання „Хапко“ і „Гайдамаки“ йдуть з останніх літ життя і творчости покійної авторки, або принаймні ними займала ся вона тоді, в 1900-х роках. Над „Гайдамаками“ працювала в останніх днях свого життя¹⁾ і більш над чим иньшим приходить ся пожалувати, що зістала ся недокінчена ся, так інтересно закроена повість.

В Л.-Н.-Вістнику сі оповідання були друковані з копій пересланих сином покійної авторки Б. О. Марковичем. Для отсього нового видання текст їх був провірений по автентичним рукописам-оригіналам, ласкаво пересланим тимже Б. О. Марковичем:

В Києві, жовтень 1909 р.

¹⁾ Див. В. Доманицького: Марія Олександровна Маркович — авторка „Народніх оповідань“, в Л.-Н.-В. 1908 кн. I. Пор. також примітки низше, при оповіданнях.

Зміст:

Дяк.	1 стор
Пройдисвіт	45
Лист з Парижа.	60
Як Хапко солоду відріє ся	78
Гайдамаки	102

Д Я К.

I.

Звав ся він Тиміш Іванович і був дяком у нашій церкві. До нас тоді його надано, як у Макухах спразнили церкву, то звідти він переведений. Не знаю от, як вам доводилось — яких бачити дяків по селах, а мині то все трапляло ся, що як дяк, то й приземок і сухобразий і посліпий: сперву загна-те у тій семинарії, а там нестатки ймуть, та ще як який піп нагодить ся, або й попадає, що од його з церкви, а од її з хати гуляй, — то ні з чого дякови підцвітає. А сей Тиміш Іванович не такий, — і трохи на їх не походив: се був чоло-вік зросту і сили ставень, і на вроду не згірший, і на вдачу. Дивлю ся я на його, то от неначе б межі гуси сірі орел сизокрилий вивівсь. Стоїть у церкві, то за всіх головою ви-щий, а г л а с і в зведе, дак і стіни церкові гудуть. Йшовши по селу кивне кому головою, — з усіх голів шапки так і поспа-дають; чи всміхнеть ся, чи заговоре, — йому й мова й сміх знімуть ся, як вітер одусіль.

Усі його в нас любили; балакливий був чоловік, веселий, громадський. В господі він, здаєть ся, що обідав тільки та вечеряв, а то було усе коло чіхсь воріт із люлькою сидить, та говорить - розказує, а коло його тичба людей — і чоловіки й парубки і діти, і молодичі цікаві з коромислом на плечах застановлять ся та й слухають. А робочої доби, що людей нікого в селі немає, — він сам собі ходить — прохожа на води, на діброви — шукав би, не знайти.

Було хазяйствечко там якесь в його, та не дуже він за його дбав. Дячиха господарювала і усьому лад давала. Невси-пуца з неї хазяйка була; цілсінький вона день було тупає — порастєть ся коло господи, її і в хаті, і на дворі, її на городі

й коло загороди — скрізь її повно. Жінка в його була мо-
лода і з себе гарна, прудка і моторна, як соколиця.

Люди укмічали, що якась несогласка в дяка у хаті...
Що-ж його зробиш! Щастя — примовляв сам він — як
трясця: кого схоче, того трусить. А в чуже ніхто не втру-
чай ся, бо не допоможеш. Мовчали люди. Жаловали дяка, дя-
чисі низенько кланяли ся стрівши.

Тоді моя пасіка була у березничку, що за селом гайок, —
шкода мині й досі тієї пасіки, що я її спродав! Така пасічка,
що святий би не засмутивсь живши у їй. Там я у-перше
з дяком признакомив ся. Блукаючи та й забрів він... Вклони-
лись та й розговорили ся. Він мою пасіку похвалив: „Славний
ви господар який!“ каже; а я знов його спів похвалив.

„Ну,“ каже мині дяк, „тепер ви мене похвалили, а я вас, —
сядьмо ж, сусід своїх посудьмо-погудьмо, або що“.

Засміявсь та й сів коло мене. З ним гомонячи і час
було не змигнеть ся. Як він глаголав, як він розказував,
знав він якого, Боже мій, Боже! Я старий, а слухаю було,
як дитина.

„Добре вам, вченим!“ кажу йому; „всього ви довідались,
а ми темні люди — то як у лісі“.

„Ге!“ одкаже мині, та й я, дружбо, як у лісі; тільки,
бач, багато вже ходив, блукав, дороги хоть не знайшов, та
де-які стежиночки натрапив“.

„Ой, здорово ви усього знаєте!...“

„Та так — наче од аза до буки дещо й знаю“.

Зайшов він і в-друге і в-третє та й став до мене ходити.
Було прийде, сядемо. Вітерець листом шешелить, бджола гуде,
та пурх по кущах — пташки перелітують, то воно й бала-
каєть ся — точить ся розмова, точить ся...

Одного ранку, ще до сонця, по білій росі, завідав він
мене у пасіці.

„Еге!“ кажу, „не переспали, мабуть!“.

„Здаєть ся! Та ще вам похвалюсь: ніхто так зарані
з хати, як я, а з двору — як сусідині гуси!...“.

„Оце!“ кажу, „ви та гуси... Чого б то так заразом?“

„Бо моїй дячисі дав Господь голос дзвінкий — так усіх
здіймає...“ Що його тут казать!

„Трапляєть ся“, кажу, „усього трапляєть ся у життю“.

„Таку правду кажете, що й я чував“.

„Усякому бува горе, усякому бува і добре“.

„Чув я й се, та не зрадувавсь...“

„Минї“, кажу на себе, „і пожило ся, і пожурило ся; за те спасибі, й за те не змагаю ся...“.

„Добра душа—пе й з ковша!“ смієть ся.

І такеньки, куди — на яку стежечку не набриду, він усе остючками коле...

„Бодай вас!“ на його, „де ви такі родили ся, де ви й хрестили ся!“.

„У Савлуківці“, каже.

„Не чув я, що се таке за Савлуківка; добрі десь людове, Савлучане“.

„Як бачите“.

„А вже ж, хоч і зайшли родителї, та духу там іще замоглись“.

„І родителї не зайшли, а таки з щирої Савлуківки. Я“, явить, „не попович, а з козаків“.

„Як! як же ви вийшли на дяки?“.

„А самі ж кажете, що на віку усього трапляєть ся: трапило ся й минї“.

„Та у дяки як би то вам попасти?“...

„А так: мене, бачте, постановили на дяка нишком — як жидівську контрабанду. Та вам як розказать своє житїве усе, то буде на весь день казки!“

Батька мого — каже — звали Іваном Савлуком. У нашому селї за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук. Кажуть, ще колись то, колись, за царя Гороха, як людей було троха, та й ті у-розтіч розбігали ся, блукав наш предкопращур козак Савлук по горах, по долинах, по усяких українах, шукаючи — чого, я не знаю, та може й сам козак Савлук не знав. От, той козак Савлук ходив, ходив — і набрів оцей низкодїл, де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже ноги одходив, оселив ся тут. По йому і село зветь ся Савлуківкою, з його усі ті і Савлуки пішли по світу.

Батька я не зазнаю свого: я народивсь, а він хутчії вмірати заходив ся; кажуть — ніби з переляку, що Бог сина дав... кажуть то так, а на певність — не знаю. Зостав ся

я з матір'ю — на втіху, мовляла, єдину їй. З свого віку дитячого поперед усього памятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі, а ще — дзвона церковного, тонкого, жалібного.

Ріс я та ріс; мати плакала та плакала надо мною, та ще й побивала ся.

„Ой сину мій, сину! який же ти вдався на виріст і на вроду — та важка недоля твоя буде!“.

І що рік мині прибуде, то мати гірш мною вбиваєть ся, а я таки гоню, мов верба лугова.

„Чого, мамо, журите ся?.. було звідуюсь.“

„Годі, дитино моя мила, годі!“ одкаже; „тобі ще рано!“.

Да так славно пригорне, укриє тебе, що й послухаєш, втихнеш.

Ну, а що бачу, того не забуваю і за тее думаю. Було отце у зімку, зимними узденьми, на дворі мороз лускає, сиджу з мамою, зоря вечірня розгоріла ся, — то й кажеш собі: що це на світі за лихо таке? що це за журба така буває? Признакомлюватись і мині з нею, бачить ся! І як мині з нею буде? Чи вже таки не розважусь я й тоді, як куплю собі коника строкатого? Ні — думка була — якось я да втічу того смутку! Та було й засну в матери на руках... й приснить ся коник строкатий. Як правду вам сказавши то й досі строкаті коники ще снять ся, — не знаю, як иншим.

В нашому селі був священником старушок древній дуже, а в його жінка у недужі лежала. Лежала вона вже кілька літ на ліжку та стогнала, а часом так їй трудно доходилось, що наймичка прийде було вже на неї плащечко міряє, і усе вже давно було їй на смерть наготоване — тільки вмірає. А вона не вмірала, — сохла; дак те споряжене плащмо й лежить дурно. Приміряють — широке, ушиють; їй полеглає, то й знов сховають. Наймичка тая да було й насуравить ся за се: „Отце ж! на що ж я з скрині дістаю та вшиваю! Скільки ниток марно йде... лучче б лежали!“.

Була ся наймичка людина розсудливая: все обміркує, усе виважить; а не бояла ся нічого — ні корів лихих борикання, ні непогоди, ні хвороби: не знала й не дивилась. Сама була висока з себе, огрядна; брови мала чорні, широкі та густі, як з сукна; очі карі, — і дивила ся на кожного так, буцім добірала: що з його треба виробити: чи садовину, чи городину? Звали її Явдохю, а по чоловіку — удовою Павлю-

тихою. Жила вже Павлютиха кілька років у попаді, усім заправляючи господарством: шила і мила й білила, ткала і прjala, пекла й варила, — хіба неділю, святним днем, до церкви піде. Як її на очі зоглядаю: вийде і йде було не хапаючись, а постигне саме в пору — у своєму червоному очіпку з чорним крайцем, у білій намітці... Вона і до церкви йшла, як до доброго батька і господаря, бо як чого не скінчить у тиждень, що вже казала собі скінчити, то не йметься й до церкви — така! Та й сього припадало дуже по-рідку; а то ще було й одпочине субітнього вечора на неділю. Одробивши ся зовсім, уступить до недужої господині, і на низесенькому ослінчику собі сяде.

Мати моя часто було до попаді йдуть, аби трохи по-вигоді їм випало, а в неділю й мене брали з собою.

Прийдем було у кімнаточку, душну таку, ліками пахущу. На високій кроваті, у подушках, лежить недужа — жовта, як з воску, і тихо слабі очі дивлять ся; у кутку тліє свічка перед Матірю Божою уквічаною; під божничком стіл, застеляний скатіркою білою. Коло ліжка сидить моя мати з журботою своєю; а подаль од ліжка Павлютиха процвітає червоновида, ополіста, поважна. Мати моя зітхає важенько, хора тихенько стогне. Із часу до часу прочиняють ся двері ошатненько, вигляне ласкаве, невпокійне обличчя з білою бородою, або і сам піп, старий, уступить; подивить ся — постоїть, і як увійшов, так нечутно і вийде. Довго і довго мовчки сидимо, доки аж Павлютиха не зачне розповідати про які дива господарські, а мати їй на одказ зітхати стане, а попадая стогнуть.

„Чого зітхаєте раз у раз“ тоді Павлютиха запита одважно.

„Боже, Боже! Як мині вже не зітхнути, не пожуритись — то і кому!“ каже мати моя.

„Кожному, хто веселив ся, треба колись посмутовати! А то ж як! Покоштував солодкого, споживляйсь гірким!“

„Трудно мині!“ простогне попадая стиха.

„А вже-ж трудно, як здоровля нема! То що вдіяти! Відома річ, що недуги не тішать. Здужали й ви колись, теперки хорієте: світове так всеє переходя живе.“

„Трудно мині! Бога гнівлю... смерти бажаю!“

„Оце! чого ж бажать! коли й так, сама прийде!“

„Ой удово, удово! Такої уваги не має мій жаль, як ти радиш!“ каже мати.

„Коли терпиш — страждаєш, сльози сиплють ся не лічені, небого!... подасть мову попада.“

„Хто у чім зван, у тім і пробувай!“ одкаже повагом наймичка.

Росказували, мов би мати Явдошина, як поховала чоловіка, сиділа у вечері пізно в своїй хаті — пряла, плачучи, — коли у двері щось стук-стук! Одчинила: чумачило кременез перед нею стоїть і питає: „Чи дома ваш чоловік Йосип?“ „Вмер Йосип“ — ледви одмовила йому з переляку. „Вмер? Бач, і не дождав мене! Та всі там будемо!.. Ну, зоставайте ся - ж здорові!“ та й пішов до воза, і чуть було, як на воли загукав: наче б то Йосип його не заждавши, на весілля сам пішов, абощо. Переполошила ся дуже жінка, і дочка в неї уродила ся схожа — як у око впала — на того чумака кременеза, що ото її батька покойного питав.

От як тая Павлютиха покине нас самих, то мати з попадею за плач мерщій, і добре, у смак, наплачуть ся собі. Тужать та тужать, — мати, розважаючи попадаю, а тая жалкуєчись. Розважаючи ж другого, не можна, щоб і своєї туги не оповістити. От мати їй частенько нагадують про мене, та мою долю приплакують. А попадая одного разу й каже на мою матір:

„Став ти його,“ каже, „на дяки!“

„Як же його ставляти у світі божому! Не приймуть!“

„Приймуть! Я старого проситиму! Завітай лишень його до мене“.

Зараз і старого покликали; зачинили ся з ним, а зачинивши ся стали прохати — попадая словами, а мати моя сльозами.

Се був чоловік прибитий ще на цвіту, плохий, похилий.

„Як же се мині його приймати! жадного права!“ одпрохуватись став.

„Прийми! Прийми!“

„От нахаба! буде лихо ще мині!“ одмагаєть ся — та й погодив ся.

Він одусіль собі біди та лиха сподівавсь — і проти того вже не йшов він, а так тільки скаже: „лихо“, як от зітхне наче. Як же я довідавсь од матері, що мині така ласка та шаноба простелена, то я, не довго думавши, зараз на -втіки, куди очи зирнули, а ноги понесли. Не знав я й сам, чого

злякався, а було страшно дуже. Так якось мині здавало ся, що хоч я не звязаний буду, а вискочити таки не вискочу з дяківської науки. Протинявся я по пушах та по ярах таких день, — не заласно щось. Чорний терен красувався з під зеленого глисту, а покоштував — такий то вже кислий прийшов ся! Став я обмишляти, і надумав ся так, що лучче поспитаю ся я перш того співу. Може буде вгодніше співати, як зайцем стрибати по нетрях, а буде гірше, то я ізнов утечу. У таких добрих думках прийшов я додому. Мати, дорікавши мене, на руки схопила, та сварившись, добре нагодувала. Потім, поплакавши обоє, узяла мене за руку та й повела за собою до пана Лукаша.

Сей пан Лукаш та доводив ся нашому старому попу братом у-других і був за дяка у нашій церкві. Чоловічок лисенький зовсім — як диня голова була, тихий та ласкавий і співав тоненько, як у волосок. Жив тин-у-тин із братом, у своїй хаті, з однісеньким віконечком. Садочок собі зростив; в тому садкові понасаджував агрусу та порічок на грядках, груш зо дві та яблуньок викохав і мабуть над усе в світі любив і жалував ті дерева і кущики свої.

У тому садку я почав і гласів учитись і хоч не хутко навчивсь, а горобців одшугав; як загуду-задзеленчу, дак пополохаю так, що поуз перелітують садок наш. Пан Лукаш мене улюбив і жалував. Чи було навчу ся псалтира, чи не навчусь, він таки все по головці мене погладить. Тільки, як навчу ся, то й яблучко ще дасть, а ні, то запита: „А яблучка хоч?“ та й простягає те яблучко до мене і дивить ся на мене пильно. „Не хочу!“ було одказую; а він потихеньку засмієть ся і знов по головці погладить...

Як згадаю, то невеселі гості Лукашеві бували, і небагато: мати моя та старий піп. Цей завсїгди, мов терниною повитий ходив; гомоніти не гомонів, — зітхав більш. Мати-ж моя засплішь плакали, і плакали слїзьми якимись спокійними, собою не насурочуючись Богу, або людям. Лукаш було приступить до брата, приступить до матери, постоїть, кашляне — та й одійшов: стоїть отдалеки. Наполїгає було на мене добра нудьга і сон якийсь змагає. Хіба нахватить ся Павлютиха румяна, жвава — то мов розбуркає мене, і мині привиджуєть ся щось веселе десь, наче за удовою слїдком поринули і коло неї шумують дерева зелені, бистрі хвилі річкові, якась юрма

весела десь грає — жие... Схоплюсь було, вибіжу з садка, біжу левадами, полем, оболонням — не знать і куди й що: весело стане!..

Поки я гласів доходив, то що, вмерла попадає. В останній раз вже поміряла Павлютиха плащом на її і гарненько зашила; та й поховали небогу.

Старий сам ховав і добре слізьми вливав ся, хоч і приказував собі: „Добре, коли Господь прийняв: перестала жити вона, то й терпіти перестала.“ А сльози ринули. Ще низче він похилив ся, і як при небіжчиці на пальцях ходив та говорив шептом, щоб її не порунтати, так вже й до смерти своєї крав ся і шептав.

І моя мати не прожила копу літ. Скоро то дала мене у науку дяківську, та пан Лукаш, вивірівши мене, сказав, що дасть мині науку усю, як сам уміє, то й стала ладнатись на той світ.

„Що ж,“ каже було Лукашеви, „на що я житиму два віки? Хіба я що Тимошеви придбаю! Я тільки громадський хліб святий дурно заїдатиму! Ні до чого вже я! Жалко дитину кидати; та ви його, добродію мій, не лишите, ви його на добро навчите, — а мині вже пора: час вже мині спочити!“

Пан Лукаш тільки морга було, слухаючи, та яблуками, грушками шанує. А я й собі з під матернього плеча на ті плода позираю — що які ті яблучка та грушки добрі, думаю, — і на що тим людям старіти і на що їм помірати! І так у моїх думках переймаєть ся: то тихі могили по за церквою з похилими хрестами та з хустками білими на хрестах, серед глухого зілля, що там буявіє на волі, — то яблуко червонобоке, що так, здаєть ся, сама рука до його простягаєть ся.

„Я вмірати не хочу!“ скажу було проти Лукаша.

„На що вмірати! Ще не пожив! Малий ще!“

„Я й великим вмірати не хочу!“

„Борони, Боже! Молодому весело жити; життя миле — молоде!“

„Та я б,“ кажу, „усе жив, усе жив — і ніколи не вмірав!“

Він тихесенько засмієть ся і погладить по головиці, а сам візьме ходить по садку та дивитись древа, грядок, — то на небо погляне і знову ходить і по-тиху всміхаєть ся собі...

„А я вмірати не хочу!“ знов згукну.

„Перш поживи!“ одкаже з тим таки всіхом тихим та добрим.

Одного дня у ранці, при ясному сонцю, співав я у садку з Лукашем гласів, коли увійшла Павлютиха, кличе мене: „Тиміш, до дому! мати вміра!“

„Іди, іди! — каже на мене тихо Лукаш.

Узяла мене за руку й повела. Бачу, од нашої хати старий піп з дарами йде; бачу, коло нашого порогу тичба жінок, усі разом гомонять по-тиху, голови на руку посхилили. Ухожу у хату — мати у білій сорочці, додільній, білою хусткою завязана, лежить на лавці, а в головах жовта воскова свічечка горить жарко. Я таки зараз як убачив — подумав: „Се вже не моя мати, а моя буде та могилка тиха десь по за церквою.“

„Тимоше! Тимоше!“ кличе мене, „не лякай ся, дитино! Ходи, попрощай ся зо мною!“

Я приступив; а вона мене перехрестила, заплакала, обнявши цілувала, та й каже:

„Тиміш! оце тобі ключ від комори. У коморі дві скрині. У маленькій — одежа там твоя, візьми з собою; а у великій усе добро мое: пошле Бог дружину тобі, то нехай зносить на здоровля. На кілку — твого батька покійного кирея і кожух і дві шапки; у куточку чоботи його: доростеш — зносиш. Тепереньки, як ти мене поховаєш, то усе позамикай, а ключ Лукашеви оддай — ще загубиш. У твоїй скрині я усе тобі спорядила, усі сорочки поскладала і одежинку — буде з тебе на роки. Будеш ти вже у Лукаша зовсім жити: обіщавсь мині, що прийме. А ти усе до своєї хати довідуйсь, не забувай; як тепло, як сонце — ти відчиняй двері; у дворі теж опоряджай: коли вітер що обворушить, або знесе, то зараз полагодить треба“...

Я слухаю, ключ приймаю... Тоді знов вона мене цілувати стала: „Не лякайсь,“ вмовляє „не лякай ся, моя дитино, й не жури ся. Шануй Лукаша, красно слухай його... Може тобі прилучить ся трудно... Хоч буде горе, приймай за добре... Не лякайсь, сину, не сумуй!“ Чую — хочуть мене одвести од неї... Вона рукою ледви вже, ледви придержала мене, ще раз глянула, ще раз зітхнула.

Натовпилось у хату людей; гомін, голосьба... Мене вхопили двое молодичь по-під руки — тільки мигнула в очах вос-

кова свічечка; замчали мене кудись на кінець села межі діти... хто мині орішків, а хто бубличок... Дивлять ся діти на мене та доумують ся, за що мині такий талан! Цей день я наче отуманів, наче не живий і сам... В силу що памятаю. Чув розмову невгавущу, бачив купок дітей шумливих, бачив двох копачів з заступами, високі, у червоних поясах йшли... Чи хто мені сказав, чи то я сам догадав ся, тільки я знав, куда вони простують... Молодиці не давали мині обміркувати ся гаразд, усе жалували, усе цокотали.

Та ще після того з півроку, хто з молодиць не попаде мене, зараз до себе провадить: годує, мис, чеше; доводилось так инколи, що я раз із десять на день пообідаю і вмю ся... От згадуєть ся мині одна молодиця: з усього села була вона задирилива і зарічана. Було ще не світ, вона до дня з хати удає, на бізі і хустку зав'язує „Ото поспішаєть ся з кимсь завестись“ було говорять. Ся було, аби мене забачила — за мною! Зловить, та до себе й веде провадить улицею, та під кожне вікно підбіжить — лає: „От! От люди живуть! Сирота йде, сироту не привітають! Сироті доброго слова від них нема! А щоб же ви й самі посиротіли на віки! Щоб і вам добра не було!“ Як же почне мене годувати, то геть своїх дітей розжене з застілля: „В сироти радніші хліба шматок однять!“ то тії голодні мусять одійти, а я нагодований — їсти, бо сирота!

От Павлютиха, то й крішки на моє сирітство не власкавилась. Правда, обпирала мене й обшивала, „бо нікому більш“, мовляла, „того зробіть, а я можу, то й роблю“. Так як за покойної матери вона було пиріжком у неділю наділить, а надломиш у садку вишню, то за чуприну посміче — так само.

Жити мені у його, Лукаша було добре. У неділю ми, переспівавши у церкві, ходили до моєї хати, оглядали господарство моє; а цілий тиждень, як у літку, то в саду учимось, балакаєм, чи що сієм, садимо. В зімку в хаті вчимось, — а ні, перед віконцем сидимо; пашні — пшениці, ячменю, пригорщ висиплем під вікном: синиці, шпаки поназлітують ся, голуб волохатий спустить ся, припурхне горобчик поживить ся. Було не дишемо — дивимось, щоб не сполохать.

„Дядьку“, спспитав я раз Лукаша, „у вас хто вмірав?“
— Як?

„Мати вмерла, батько“...

— Ні, я їх не памятаю, малим був. А жінка в мене вмерла.

„Як вмірала, що вона вам сказала?“

— Нічого, сину, нічого вона міні не сказала. Одвернула ся од мене.

„Як? На що?“

— Не любила мене, сину, от що! Тому нічого й не сказала. Що ж казати?

„За що не любила?“

— Як би за що, — а то ні за що! Тут вже нічого діяти! Руки склади та й сядь. Її зневолили за мене отець-мати, а я одружив ся — того не знав.

„Що ж“, довідуюсь, „не добре ви жили? Сварили ся з нею?“

— Ні, ніколи в світі. Я було сам собі сиджу, а вона сама собі. —

„Так і нудили ся обійга! Чом було вам не заговорити, не приступити до неї? Я б приступив! Усе б було веселіш; або б з хати пішов“...

— Мене, сину, ноги не несли — каже, — а ні до неї, а ні від неї. —

„Як же се ви жили такечки, дядьку, чудно! Дуже вона вас не любила мабуть, що й не озивала ся ніколи!“

— Ні, раз вона до мене з уст своїх вимовила: „добрий ви чоловік“, каже, — а міні жадаєть ся вмерти. Ой, коли-б же я хутче вмерла!“

„А ви що?“

— Я нічого — що ж я?

„І вмерла?“

— І вмерла.

„Скучали за нею?“

— Скучав...

„Отець-мати її усе знали?“

— Я їх після весілля ніколи не бачив — далеко живуть.

II.

Лукаш пристарів, садок його буяніє, а материна могила уросла густою травою зеленою, а міні вже на вісімнадцятий год пішло. Жили ми усе так, як і давно. Лукаш усе садовину ростив, та кохав та тим собі й тішив ся, а я... міні, гріш-

ному, вже й нудно стало. Що Лукаш знав, те я вже вивчив ся, роботи в мене було не багато — так я тиняв ся до всего доглядаючись, до всего дослухаючись і було мині так якось ніяково... от наче чогось я не второпав, наче щось от тут, коло мене та я його не знайду, не знаю де воно... наче я нічого не знаю, наче дурний.

„А що се ти, любий, зажурив ся?“ питав мене Лукаш.

— А так чогось нудно! — одкажу йому.

„А се буває так“, скаже на те Лукаш — „се буває так, і знов перейде“.

Як раз з наших вікон видно було дорогу, пляшок битий звивав ся до міста — у місті я бував — надивив ся там на будинки кам'яні, на крамниці і крамарі, ходив по базару, признакомлював ся із міщанами — нічого тільки я там собі не побачив такого, щоб воно мині полюбило ся та розважило: там було так сливе як і в нас, у селі, тільки що в нас у селі плугом орали та ходили у свитах, у високих шапках, а тут у місті продавали бублики, крамарювали, та у синіх чемерках і в низеньких шапочках викрашали ся... Так вив ся ж той пляшок кудась далі за те місто... І поверзлось мині, що отсе і є він, шлях мій, що аби я ним пішов, то усе б собі знайшов... Удав ся, мабуть, я у того пращура свого, у Савлука козака.

Я почав розпитувати Лукаша, чи не знає він чого об тім краї, що за містом нашим.

„А се вже там чужі землі — туди я ще ніколи не заходив, у ту сторону“.

Мині кожної ночі снять ся шляхи, дерева, люди, ріки, звірі, будинки, — і все таке красне, велике що я з роду мого віку на яві такого не бачив.

„Піти б мині у світ“ кажу якось Лукашеви сміючись, а в самого душа й грає і замірає.

Лукаш теж всміхнув ся. „Отсе!“ каже.

„А піти б мині справді у світа“ говорю Лукашеви незабаром у друге і вже не всміхаю ся, а такий як на багатий похорон мене вести.

— А що се тобі усе світа на думку навертають ся?

„Та хочу йти в світа“.

— По віщо ж ти підеш?

„Так собі... а може й по добру науку“...

— Звісно. Побачиш де чого багато. Я сам проходив аж до Чорного моря. Місця різні, а люди все однакові... і таки дивного нічого мині не трапляло ся...

„Дарма“ кажу, „мині може що й трапить ся... Дещо побачу на свої очі... Пійду“ кажу „пійду“...

— Не ходи, Тимоше!

І став мене відмовляти: „буде голодно і холодно; приймеш біди всякої, або не дай, Боже, занедужаєш... і на що молоді літа марно по світу розсіватимеш“.

„Пійду. Добре усе ви мині сказали, добре я чув — а пійду!“

— А як сам знаєш! Коли вже така твоя хіть — то йди собі з Богом.

Я взяв торбинку на плечі, та й пішов.

Задумав я іти аж у самий Київ. А з Києва аж за Чорне море, а там куди вже втраплю...

Вийшов я з села ранком погожим й свіжим. Лукаш провів мене за царину.

Йшов я, йшов і не оглядав ся і не втомляв ся. Під вечір вже незнакомі мині місця стали виявляться. Ішов я полями чистими та широкими — далі набрів діброву густу та красну. Двічі обійшов я ту діброву. Памятаю червоні квітки.

„А що далі буде, побачу!“ думаю.

А далі було велике село.

Вже смеркало, як я увійшов у те село — імла й темрява літня, по хатах не світилось, а зірочок, зірочок блискотіло — горіло на небі! А дівчат, дівчат по селі співало!

Я на ті дівочі голоси просто й пішов, минаючи тихі білі хати. Мене обминула купка парубків; пробігло з пів коши дівчат: „добри вечір!“ — „Добри вечір!“

На одшибі од села було игрище, челядь гомоніла, співала, сміялась. Спершу як я дійшов, дівчата мене оглядають з боку; парубки наче не дивлять ся, а тільки шапки поправляють, а далі як я озвав ся, то й до мене заговорили. Звісно, дівчата зараз роспитують, звідки я.

„А звідти“, кажу „де вже мене нема!“

Сміху та веселости дівочої — брата мій!

— А куди ідете? —

„А туди іду, де буду!“

Знов сміятись та ахкати.

Що то за гуляння на тім грищі було превеселе! Слово скажуть ся, та й сміхом перехопить ся, та й не одним, а з усіх боків так і задзвонить, як у дзвоночки. А що вже міні було весело та цікаво, то й не сказати! Здаєть ся, так-же само гуляють, як і в нас, да не так; тую пісню співають, да інакше... І ті незнаємі люди, і хати і дворища, — усе я своїми очима так і поїдаю.

Скінчило ся гуляння, вже займаєть ся на день... Зирк! а та дівчина, що з вечора була міні чорнявою — вона зовсім стала білявенька, — зовсім не та — тільки голосок той самий свіжий та веселий; а де міні здало ся у темряві що стоять три стоги, то стоять тепер три хати — десять дівчат розказує, в якій хаті голова живе, а в якій писар, а яка в пи-сара жінка...

Просили мене і завітували до себе — так міні ніяк не можна, — поспішаю ся я дуже; — прощаю ся та дякую.

Усі по господах, а я знов у дорозі. Іду та оглядаю ся, та кланяю ся усім, як братам рідним. А день біліє та біліє. От тут стежечка, що я її вчора не доглядів ся, а тут купа вишеньок, тут нова хатинка славна, що я не бачив, а ось кри-ниця, що я її не вкмітив — додивляю ся та дослухаю ся та день славлю, що у день усе видно та ясно.

Я вже завістив ся, що по дорозі буде село, де ярмарок зібрав ся хороший — гнав я туди мов Циган.

Я й досі памятаю, як бачу ту улицю широку і той плац великий, де ярмарок стояв; шумить міні досі увесь той гук, гомін, ростіч і розрух. От наче ще перед моїми очима ті крамнички під наметом, що на їх вітер має червоними стріч-ками, хустками і поясами; бачу ті столички, де розкладені коралі, янтарі, усякі сережки і перстні і бісері — тут раз-у-раз надбігають жваві та веселі дівчата — вже гроші у них у руці наготовлені платить крамару, та очи розбіглись — що його в Бога купити... Тут уявляють ся і молодиці повновиді і трохи охмурі — усе вони цїнують і на все кажуть, що до-рого — а більш усього купчить ся молодиць коло сковород, мисок та глечиків; там то саме вони купують, а ще гірш стукають і дзвонять у ті глечики миски, сковороди, чи з доб-рої глини, чи чугун не драглий. Часом і дівчина молоденька тут замішаєть ся — се певно сирота що сама господарує — от же коло неї і хлопчик щиро вмитий, росчісаний, аж ло-

щить ся, і в чоботях, учепив ся за її юпочку, як рак клешнею, а вона таки йому раз у раз говорить: „держи ся за мене, не отходь, загубиш ся у ярмарку!“ ніби то вже з нею то огонь і воду перейти можна — така вона поважна та розсудлива старша сестра.

Скрізь і всюди никають сухі довгополі Жиди із безрогими волами, з чаями, з олією, з ножами і з бочками; то беруть, то міняють, то лічать гроші — і білозубі Цигани, що зовсім без грошей свою душу живлять і посвистують на всіх коней; і козаки і високі чумаки, що, здаєть ся повиходили і про-хожають дожидаючи, якого з них одного на гетьмана поста-новлять... і кріпаки з панською пшеницею. Сліпий кобзарь під чийсь возом обідає з своїм хлопцем, а другий кобзарь чутно як грає і співає про Морозенка. І піп з попадею, що не сходили з воза, а як що купували, то обоє до себе руками манили... Я скрізь лазив, на все очима назирав як піп, до всего уха наставляв, як шпиг... коли разом счи-нив ся великий грук і крик — катив якийсь возик ярмар-ком, а за ним у слід другий. Став возик недалечко од мене, люде вже там купами, а я хутче на перве місце. Возок став, кажу, а у возку сидить наче пан, товстий, голова велика, а ша-почка маленька — сидить і кричить, щоб слухали люде, що він має казати. Коло сього пана сиділо два десятники — ви-сокі, великі наче обрали їх ведмедів побивати. Вони зараз з возика зсочили і стали — стоять. У другому возику сиділи два чоловіки і паробок — усі трое звязані кріпко.

У якомусь селі Малашевці якийсь Хведор Голубець дуже побив ся з головою і казав: буду бити усіх: і писара і далі в гору, а по цему погрімку втік невідомо куди. І за-вістили з Малашевки сільському писареві, що мабуть буде Хведор Голубець у вас на ярмарку — зловіть його неодмін-не. Отсе того Хведора Голубця і шукали. У першому возко-ви сидів писар з десятниками, а у другому — якісь захожі доб-рі люди, що їх зловили: а може хто з них Хведор Голубець, бо самого Хведора у сьому селі ні одна душа не знала, а у тій бумазі, що читав писар, у Хведора ніс, зуби й боро-да, як у інших людей, тільки очи нехороші, що має він замір оженити ся з удовою і вміє колеса робить — чи ж познасте такого пройдисвіта? Та ще до того славили, що в його тітка відьма!.. Так щоб його не впустить, ловили усіх — і хто має

замір женитись, і хто колеса робить, і в кого очі нехороші, або тітка відьма....

„Чуєте?“ крикнув писар, „хто такого зобачить зараз лови і веди до возка!“

— А як втече? — спитав хтось коло мого боку.

„Се вже пана писара журба“, одказали за мною.

„Бач сидить нашого Бога дурень!“ додав хтось з другого боку.

Писар чув, що його поминають і чув дурня (може не в перше) та до мене (я стояв близьче коло самого його возка, та може і всміхнувся)...

„Хто такий?“

— Одружитись з удовою не хочу, колес не роблю — одказав я йому з веселою душею. Писар махнув десятникам. Зараз мене звязали і вкинули у возик, де вже були вязні. „Бувай здоров“, витали мене вони.

Писареви принесли, постановили столичок, горілку, зелену чарочку і ковбаси. Писар став полудновати, коло свого возика, сидячи на сосновому пеньку.

Треба вам сказати, що як тільки прикатив возик з писарем, то усі Жиди наче крізь землю пропали, а Цигане, хоч і видно їх було, та дуже здалека — чорніли там, як мухи, а як вже повязали то й Жиди знов висипали і Цигане прибігли. Жидки гомоніли між собою і підбігали до писара, наче їх вітром підносило; Цигане теж стали близько і один усе хвалив братів своїх: „брати! що то Цигане за славні люди!“ а брати йому зуби показували. Люди стояли оддалік — мовчали.

„Жиде!“ кажу я до одного Жида, „ось тобі гроші, — дай мені хліб!“

— Ой, як можна міні таким, як ви, хліб продавати! Я хороший Єврей, а ви може... хто вас зна, що ви за чоловік... ой, що ви говорите! Як се можна! — голосно одказував міні Жидок, а сам крутив ся коло писара.

Коли виходить з купи чоловік, у чорній шапці — як він на Великдень христосував ся, ей же Богу моему й досі я не збагну сього — такий він був високий. Яка шия! А голова невеличка. Я давно бачив сю голову поверх усіх, а як він підходив, то усе, здаєть ся, виростав. Прийшов він до нашого возика і зняв шапку — брови як намет над карими

очима, а очі як зорі — винув з торби хліб і подав міні: на добре здоровля. Усі на його дивлять ся, дивить ся і писар. А чоловік винув з кишені кривого ножа хліб краяти, а з торби достав і сала. Він ні на кого не дивив ся, наче тут нікого не було. Я його подякував. „Ні на чому“ одказав і пішов.

„Піжди, піжди!“ крикнув писар. „Що ти за чоловік?“

— Я Муха Яким. —

„Звідки ти, питаю тебе?“

— З Гороховки. —

„Ти мабуть з ним приятель?“ спитав писар, киваючи на мене. „Знакомі мабуть люде?“

— Я його не знаю. —

„Неправда твоя!“

— Правда моя. —

„А чи не хочеш до нього у возок? Хочеш?“

— Ні, не хочу. —

„Чому так?“ засміяв ся писар.

— Бо міні на ярмарок треба. —

І пішов. Може б писар ще до його чепляв ся, так тут знов ізняв ся такий крик, наче кого різали.

Десятники вели молодицю у червоному очіпку, огрядну, невеличку — од великого гніву так вона і палала, а що вже кричала, верещала!

„Що таке?“ крикнув писар, а молодиця не переведе духу, верещить: „таки ні! таки ні! таки ні! не казала! не казала! не казала!“

Десятник затулив їй уста своєю шапкою і держав, а другий десятник оповістив писареві, що ся молодиця хвалила ся, ніби вона знає Хведора Голубця і ніби він у ярмарку і ніби він кум їй і дарив її гар... ком...

А молодиця пручала ся і крутила ся, як колесо у десятника в руках. „Вдушить ся“, загомоніли люди. Десятник шапку одняв.

„Таки ні! таки ні!“ заверещала молодиця, аж присідала до землі, „таки ні! таки ні!“

— Та пустіть її до біса — крикнув затурканий писар.

Молодицю пустили. Вона хустку двинула на ліву, штовхнула десятника одного і другого, аж закачались, знов хустку поправила і до писара тискалась з криком та писком.

Писар замахав руками — її схопили, однесли далі
Іздалека ще довго чутно було нам: та я! та вони! та...

Ми до вечеру стояли у ярмарку — писар купував собі
тютюн і серезки, десятники сині хустки і рукавиці....

Привезли нас аж на край села, казали устати з воза,
завели у велику пусту хату й зачинили там.

Чималий час сиділи ми там — більше місяця. До нас звук
бігати під вікно чорний собака і приходила рябенька кур-
рочка з червоним півнем. Нас було четверо: білявий та чор-
нявий чоловік, паробок рябий, та я. Жили собі спокійнень-
ко: білявий чоловік або огонь кресав, або люльку палив, або
спав і не говорив ніколи; чорнявий чоловік старі неряти
понаправляв і почав вязати новий. Він був рибак і рос-
казував яку у їх в селі рибу ловлять і яка в їх ріка рибна,
що усяка риба ведеть ся, навіть морська не хоче моря, за-
ходить до них — він хоч не бачив, та другі люди бачили.
Паробок, як на великдень викрасив ся — сорочка в його бу-
ла вишивана та вимережана. Хто йому рябому так вишивав
та мережив?“ думало ся мині. У рибака він питає, чи є ри-
ба, чи є отець-мати, то він одкаже ледви чутно йому! „ні
отця-матері, ні риби!“ А був у його . . . . .; він по но-
чам охав, а у день наче дожидав та ходив усе по хаті.

Сиділи ми з тиждень самі, а там привезли до нас ще
чоловіка скілька. Сі не журились: один говорив: „сіно ско-
сив, то тепер нехай держать — я за сіно дуже бояв ся
а тепер... що мене кортить.“ Другий знов говорив: „В мене
рівно дома нема чого їсти. Аби тут годували мене, то
спасибі!“

Приїздив справник і дивив ся нас — грозив, що буде
нам . . . . . — нехай но вечера діждемо! Тільки нам
біди ніякої не було, справнику справили обід, він смашно
попоїв і поїхав. „Що з ними робить?“ питали його десяцькі;
— „нехай сидять — що ж з ними робить?“ та й покатав собі.
Ми сиділи ще три неділі і два дні — тоді пригнали знов
взянів нових, а нас випустили — бо не було вже місця. Та
й радів же рябий паробок! Обнімав усіх: „Дай Боже і вам
улови добрі!“ зичить рибаку. — „А вам добре сходити
у Київ і добре повернутись!“ — се вже мині... аж побіг
дорогою.

А мині печаль і досада превелика скоїлась. Мині закали у Київ іти, а веліли мині у своє село повернутись — а як я став проситись та суперечить — тоді мене вкинули у возок і одвезли два десятники до дому і священникови бумагу таку прислали, щоб своїх служок не пускав блукати, і ще грозили ся, що зачинять мене десь у дорозі, або де й гірше...

Тут люди зійшли ся — усі питають: що таке? що таке? Лукаш був злякав ся... Я зараз ліг спати і не заснув...

III.

Я зовсім розсердив ся: і в світа вже йти не хочу, і зоставатись дома не хочу, і все не доладу і нічого мині не треба; на все і на всіх завистний і ні до кого не озиваюсь; нічого не роблю і співати став басом горляним.

Коли, одного разу, кличе мене піп до себе, і мене й Лукаша. Ми до його приходимо і йому кланяємось. А піп мині каже:

„Тимоше! У Макухах дяк вмер, — оженись та й проси ся на його місце. Я за тебе примовлюсь“.

Зітхнув і тихенько додав: „Покійниця, — нехай царствує! Чи памятаєш, як вона за тебе було просить? Лукаше брате, скажи своє слово!“ просить Лукаша.

— Будеш женити ся — промовив Лукаш мині роздумчиво.

„Ідь ти“, говорить мині піп, „ідь ти у Терни, там живе старий піп, — він вже одставлений, вбогий і не гордий — може він за тебе дочку віддасть. З приходом попівна за тебе не піде — бери хоч вбогу. Візьмеш попівну, то хутче на дяка постановлять“.

— Добре, батюшко, — одказую йому.

„Щасти тебе, Боже, Тимоше, і Боже тебе благослови!“.

— Отсе прийшов час — поможи Боже! — промовляв Лукаш, ідучи зо мною до дому.

А я повеселішав дуже.

„Коли ж у Терни?“ пита мене Лукаш.

— А коли ж, як не завтра? — говорю йому.

Лукаш походив по хаті, постояв і промовив наче до когось у вікно:

„Чого се так поспішатись?“

— А чого ж маю баритись? — питаю його.

„Тимоше, друже! не загуби свого віку веселого, а ще гірш — чужого... Не вернеш... плакатимеш... Боже борони од сього лиха — воно найважче од усіх... Гляди ж, Тимоше! гляди ж, друже!“

Цілісенький вечір він був неспокійний: кружив по хаті, дивився у землю, а як заходились лягати спати, він до мене зближився і знов промовив: „Гляди ж, Тимоше! гляди ж, друже!“

А мині дуже весело, що такий мині тепер клопіт великий, таке, мовляв, поле передо мною — і женитись і на дяка стати. Туга моя уся ринула, як її й не було, і говорив я до всіх так, наче з празником поздоровляв.

На другий день в-ранці, добре розпитавшися дороги, побрався я у Терни. Коник в мене був буланенький, возок громохкий, а в шапці лист до старого отця Якова. Лукаш прощався смутний, неспокійний, обняв мене: „Гляди ж, друже!“ ізнову промовляв.

Я доти не вельми на дівчат вважав і з роду нікого не кохав. Я знав, що є у нас в селі дівчата гарні; що ся чорнобрива, а ся білява; ся хороша, а ся краща, та й тільки. Бачу — дивлюся, а не бачу — забуду, що вони й на світі є.

„Яка ж ся буде?“ думаю собі, ідучи узеньким шляшком поміж житами, просами та гречками, „яка вона буде? І що вона? І що я?“

Я привиджував, як увійде, як заговорить — вона добре, а я ще краще — й то мині весело думуючи, то смішки. Я, бачте, ждав її як товариша, або - що — що може добрий — полюблю, а може чудний — посміюся, — а все таки буде мині занятно й весело, чи так, чи сяк вийде.

Їхав я день і ніч — серед степу ночував і коника попасав. Лежучи на возі, та дивлячись у зоряне небо, почав знов виявляти, яка вона, та попівна, та задивившись роздумався о зорях... та об тім, який Київ... та хто перший корабель пустив по морі... та хто Київ будовав... думав, зітхав... забув про попівну...

На третій день у-вечері дотягнув до Тернів. Хуторець маленький, вбогенький, садки усюди густі й зелені. Люде саме з роботи верталися. Діти маненькі кричали, ворота рипіли. Я став коло чийсь хати і спитав, де отець Яків живе.

„А ось в кінці хуторця на одшибі буде будиночок біленький і садок — там живе,“ — тоненько одказав міні хтось з хатнього вікна. „Ніколи міні вийти самій провести, вибачайте“...

Як міні сказали, так я і знайшов.

Став я під ворітьми — ворота були розчинені — бачу дворочок чистенький, травистий і багато стежечок пройдено перехрестних; у дворочку тихо, тільки шелестіла верба кучерява. З білого будиночка два віконця у дворочок і високий рундучок; за дворочком садок і в садок одчинена хвіртка; у садку бачу полотно розстеляне і чую хтось співає, — звінко так та вільно, — а невидимі чісь руки стягають полотно, а далі пішла луна, наче прачом бють... пісня усе чуєть ся...

Я стою, слухаю, роззираюсь, а схаменув ся — проти мене молодиця в рябім очіпку, румяна і кирпатенька — дивить ся на мене, як у темний льох, та ще у чужий.

„Тут отець Яків живе?“ питаю.

— Тут. Коли вам отця Якова, то просимо до хати.

Я за молодицею на рундучок — рундучок де-не-де проріс мягенькою травичкою; дашок теж місцями зазеленів ся, як нива в Литвина, — уступив я у сінечки біленькі, а з сінечок у біленьку кімнаточку — пахло тут васильками. Стіни білі, стульчики плетені низенькі; уквічаний божничок, стіл під білою скатеркою, — і двері у другу кімнатку — там бачив я тільки узеньке ліжечко, а над ліжечком великий хрест чорний, а перед хрестом лампадка горяща... У першій кімнаті сидів старий у темній рясі, зморщений, наче печений. Побачивши мене, устав.

„Ось до вас прийшли“ — каже йому молодиця, пускаючи мене у двері.

— Милости прошу — сідайте! — вітає він мене.

Я подав йому лист, сів, а він став читати. Прочитавши, зрадів і не потаївши того, говорить: „Коли б Господь благословив мене свою дитину на хазяйстві побачити! Спасибі отцу Мирону (нашому то старому), не забув мене — згадав. Що ж? ви, от пише, добрий чоловік, а в Бога та у вбогого усі люде. Байдуже міні, що ви з козаків. От побачите мою Марту і як що вподобаєте, то Боже благослови!..“

Гапко! — кличе — де Марта?“

— Як то де? Десь хазяйнує. Чи вона ж в нас не хазяйка? — одказує молодиця знов уступаючи з тонесенькою свічечкою — звечоріло вже зовсім. Мабіть вона чула розмову нашу — бо тепер дивила ся на мене так, наче мене цінувала.

„Я тим не журю ся, що я вбогий,“ — каже мині старий „а тим журю ся, що не можу за дочкою посагу дати — немає!“

— Як то немає? — скрикнула молодиця з-за дверей — одежина уся нова-новісенька, красна, — дві скрині словнені...

„Та й уся справа!“ — зітхає старий.

— Як то уся справа? Кунтушів два — вишневий один, а другий синій — кунтуші прехороші! Та ще жупанинка славна, — що, мовляли, вашому роду гетмани оджалували...

„Е, Гапка! давно мабіть моля поїла!“

— Як то моля поїла? Отсе, ви наче своїй дочці свекор! Ажеж нехай подивлять ся, чи поїла моля? Я хоч зараз перед очі принесу!

Ся Гапка кожне слово так тихенько, та любенько, та жалібненько промовляла, неначе у цілісенькому світі божому нема такої, як вона овечечки, коли б її не зражали — ті щоки румяні і той стан жваво підперезаний поясом червоним і ті руки, що раз - у - раз у боки брались, що здавало ся гарно-прегарно мусить вона танцювати і підковками вибивати, а кирпатенький носок, та ще усики чорненькі доводили добре сміливому, щоб її не зачепляти.

Та пісня, що я чув увійшовши у двір, було змовкла, а тут знов почула ся і дзвенить все близьче та близьче.

Гапка пурхнула, як птиця, і спів разом стих.

„Ось дочка іде. Я пійду дочку завітати, що гостя маємо.“

Пішов, а я до вікна.

Гапка цокотала коло садка, коло неї стояв хтось; біліла з чохлами сорочка, на високій, гнучкій постаті мріла уквічана голівка...

„Марто! Марто!“ — покликав старий.

— Зараз! — одкликнулась Гапка.

Висока дівчина легенько перейшла двір і стала на рундуці, за нею підскочила Гапка. Старий щось стиха говорив, дівчина слухала перед ним стоячи з похиленою голівкою, і ніби почуло ся мині тихе, смутне слово якесь...

Старий повернувся і був наче неспокійний трохи.

„Дочка моя ще дуже молода,“ — почав, — „ще вона людей мало видала... Вона добра, та ще дитина“.

Тим часом Гапка заходилась з вечерею, брязчала мисками, стукала і щось комусь з великим опалом доводила шепотом. Старий, зложивши руки, сидів передо мною й питав про наш приход, згадував свій, що колись в його був, і поглядав раз у раз на двері.

Гапка усе опорядивши запросила до вечері. Старий заводить мене до столу і кличе: „Марто!“

Гапка знов вибігла і знов за дверима зашепотала.

„Марто!“ — кличе старий: „Марто!“

У дверях стала висока дівчина, у свіжому вінку. Хоч стала вона оддалік, хоч стала в затінку, та міні добре бачилося, що не рада вона гостю; вклонила ся міні низько, а очей на мене не скинула. „Отсе ж моя дочка, се моя Марта“ — показує старий. А Гапка зітхнула і широкі рукави Марті оправила. Вклонивсь і я.

Поки ми вечеряли, Марта з Гапкою вслуговали, і усе Марта мене далеко обходить... а тут треба дослухати, що старий говорить... Так далеко вона обходить мене, що ніяк я її не розгляжу добре... Бачу тільки, що рум'яне личко, та коса довга і білії руки... По вечері зараз вона зникла.

Тоді старий пита мене: „Чи ви вподобали мою Марту, чи ні?“

— Вподобав — кажу; хотів її похвалити, та наче мене хто бив залізною лопатою по голові — так в мене в голові мішало ся. Бачу, старий радіє.

Спати мене Гапка поклала у світлиці за сїньми. Світлиця та була з забитими вікнами. Увійшов я туди, усе чорно, тільки очі свої бережу.

„Не бійтесь, лягайте просто — усуди сїно и мягко“, — кричала Гапка під дверима, — „а світла не можна: і самі не схаменетесь, як підпалите будинок. Я вже торік налякала ся — буде з мене. Добра ніч!“

Я подумав і ліг просто, — і правда: усуди сїно і усуди мягко.

Тільки міні не спало ся. Все міні бачила ся висока по-стать, усе маяли надо мною широкі рукави з чохлами і білії руки... „Чого вона така непривітна“, — думаю собі і чую, як серце в мене тукає й тукає...

Заснув. Снились якісь сні чудні — пробужався, а пробудившись не міг пригадати, що сніло ся... Прокинув ся в ранці; чую якийсь гомін... крізь забите вікно, в щілинки сонце — наче золоті стрілки... Чую, пташки щебечуть, шумлять дерева... Я до щілинки око — Марта стояла як раз передо мною і дивилась кудись далеко, між дерева у садок, задумалась. Хороша вона була, молода і свіжа, як ранок. Обличчя, як у доброї дитини. О чімсь вона думала і смутувала.

„Нехай же на мене гляне!“ — помислив я та й стукнув. Вона сполохнулась, зирнула на моє вікно і зникла. Старий ласкаво мене вітає, і вже каже міні „любий ти“.

„А що, заспав у нас? Втомила дорога!“

— Отсе! озвалась Гапка. — Та коли б хто й три роки спав, тоб на четвертий заснув — так там добре спати.

А я думав: коли б вже не мимрав він, а хутче до діла.

„Що ж!“ — починає він, — „сподобав ти Марту і бери! Се дарма, що ти з козаків — всі кажу, люди, в Бога та в убогого!“

— А дочка ваша знає, що я її сватаю? —

„А як же! знає. Я ще вчора їй сказав, зараз як ти приїхав, і по вечері, як ти спати пішов, я знов“.

— Чого сь вона неначе смутна? — питаю.

„Ще молоде дуже, так дурненьке. Ще свого щастя не розуміє, де воно. Отсе і вередує: „Не хочу заміж!“

— А ви питали, чому не хоче? —

„Та щож там ще питати! якась дурничка.“

— А може у неї хто другий у мислях?

„Борони Боже! Та вона ще й не бачила нікого зблизька — тебе першого. Хто поїде до вбогого одставленого попа... Се вона так... дурненька... ще не знає тебе... познастесь, то й полюбить.“

— А як ні? —

„Чому ні! Вона сама бачить, що ти чоловік добрий — вона в мене розумна!“

А міні згадала ся Лукашева жінка покійниця, що казала йому: „Ви добрий чоловік, — а я собі смерти бажаю!“

— Не візьму Марти я й сам — помишляю, та й роздумав ся, як би її взяти...

„А що задумавсь?“ — пита старий. — „Не роздумуй!“

— Добре бо, — кажу йому.

Пришла Марта до обіду смутная, тихая і зимная — я до неї не заговорював, хотів щоб і не дивитись, так як вже не сторожив ся, очі мої косять ся та й косять ся у той бік, де вона.

Ввечері ми гуляли по садку. Попереду йшов старий, а я за ним, а за нами Гапка і Марта. Гапка раз у раз кидалась то у той бік, підняти суху гілячку, то у цей бік, сполохнути горобців. Марта йшла опустивши головку.

Минув ще день — Марта усе смутная. Я став мислити, що краще мині буде до дому завертати, а сам собі кажу: „Зажди ще, Тимоше, зажди ще трошки, брате!“ і зажимаю...

По обіді ліг старий спочити, а я сидів сам у кімнаті, коли увійшла Гапка хутенько.

„Пішли б ви у садок прогулятись — ходіте, я вас проведу“.

— Чи не знаю сам дороги — чого докучає? — думаю ідучи за нею.

„Де ви там?“ — крикнула Гапка.

— Я тут, — одказала Марта з за дерев.

„Ходіть бо сюди — хутенько-хутенько!“

Марта хутенько вийшла на стежку; побачивши мене, счервоніла і зупинила ся.

„Отсе гость скучав сам“ — каже Гапка — та й побігла на бігці говорячи: „мині дуже ніколи“.

А у мене в очах усе тільки кружки, кружки червоні... здало ся мині, що Марта втікати од мене хоче.

„Куда ж ви втікаєте? — питаю. — „Заждіть трошечки“.

— Може ви не знаєте, — промовила вона до мене — що я за вас не хочу. Мене силують.

Очі в неї сповнені були слізьми.

Я зовсім сторопів, та шануючи себе прибодривсь і одказав їй:

„Я й сам такеньки думаю“.

Вона на мене подивилась, — очі тихі, ясні й проникливі, — та й каже:

„Чого ви до нас приїхали? Ви мене не знаєте, а приїхали сватать. Вам усе мабуть рівно, яка в вас жінка буде, а я так не хочу: я до пари собі хочу“.

І стоїть проти мене і говорить, наче жалусь.

„Та ви певно когось вже обрали собі, — так ви й кажіть!“

— Ні, ще нікого. Я ще нікого не знаю.

„А чого ви шукаєте для вподоби? Кого вам треба?“

— Я не знаю... Когось, до кого моє серце приляже...

„А чому ж то до мене ваше серце не приляже?“

жартую, а в самого на серці миші скребуть лапками.

Вона нічого не сказала.

„Я од вас поїду“ — говорю їй — „а поки — ви мене не жахайте ся: я чоловік смирний“.

Вона тоді підійшла до мене ближче і каже: „в вас нема роду?“

„Нема“, — говорю, — „нема в мене нікого!“

— Ви хочете в Макухи на дяка... Чи ви там бували? які там люде? Чи гарно там?

„Не знаю. Та мині усюди гарно: де не прийду, то женуть!“

Старий прийшов і радіє, що ми в купі з Мартою.

„А в нас хутко празник“, — каже він — „побачиш, як наша молодь гуляє“.

— Не побачу — мині вже час до дому їхати.

„Зостань ся на празник! — говорить старий.

„В нас дуже весело у празник“ — промовила Марта.

Я на неї гляну — вона дивить ся на мене і додає: „зостаньте ся!“

— Зостався я. Марта од мене не втікає, сідає близенько.

„Не буду я нічого казати!“ — думаю й порішаю собі, та тільки що стрів її саму і говорю їй:

„Підете ви за мене?“

— Пійду! — одказала вона.

Нас заручили. Весіллю бути поклали у місяць. Старий сів листи до попів писати, а Гапка почала вивішувати на сонце кожухи й кунтуші, а ми з Мартою в-купі... Не багато ми й розмовляли з нею: „добридень!“ та „добри вечір!“ а славно було нам тоді! Що було говорити? Об чім питати? Було тільки подивитись у вічі одно другому. Сидимо було з старим і з Гапкою — старий щось давнього пригадає, з лихого або доброго, Марта на мене дивить ся, наче каже: „чуєш?“ наче питає: „знаєш?“. Чи Гапка що небудь свого розкаже — вона любила усе про дурнів розказувати. Марта смієть ся, і все таки на мене дивить ся. Я пам'ятаю, що була одного разу велика буря. Гапка запалювала

перед божничком свічки, старий читав молитви голосно — ми притихлі сиділи рядком з нею...

Давно вже пора мині до дому їхати. Попрощав ся. Старий мене іконою поблагословив, Гапка обвісила мині на шию торбу з книшами, як жаловану шаблю — проводили мене за ворота. Марта мині кланяла ся. Іду я коло свого воза по-під садком, і так моє серце ние, як у некрута молоденького, коли з високих черешень уявила ся Марта. Я до неї кинув ся, схопив за руку, як зловив, а вона говорить: „Щасти вас, Боже!“

— Піждіть, — кажу, — потривайте!

„Коли ж вернетесь?“ — пита мене.

— У місяць вернусь.

„Добре, вертайтесь у місяць“.

— Як ви зо мною веселенько прощаетесь, кажу їй, аж і мині любо!

„Се щоб ви веселі повернулись!“

— А як я не повернусь?

Вона до мене: „Чому?“

— А хто ж його тепер зна чому? Ви хутко мене забудете?

„Як вже забувати, то треба хутко; тільки я не забуду“.

IV.

Повернув ся я до дому. Лукаш стрічає і в вічі дивить ся, питає: „а що? а як? Бачу, — каже, — бачу, що ти веселий — мабуть усе гаразд?“

А я зітхнув: я сподівався, що вже смутніш від мене і в світі немає!

„Що ж не говориш?“ — пита Лукаш. „Діло не вийшло? Вже попівна мабуть віддала ся?“

— Ні, — кажу йому.

„За тебе не пішла?“

— Пішла. Я заручив ся.

„Заручив ся! Що ж вона? Охотою іде?“

— Іде охотою своєю.

Тоді він став питати, чи молода, чи гарна, і як мене стріла, і як мене проводила — слухав усього пильно, радував ся, а все таки нарешті осмутнів і задумав ся.

„Коли так, то будеш щасливий“ — говорить міні — знаєте, говорить, от як часом некрутови говорять: будеш полковником.

Пішли ми з Лукашем звістили батюшку — батюшка теж радіє. Я прошу за той лист до попа у Макухи — він сів лист писати. Макухинський піп доводив ся нашому родичем, небожем у-других. Почула Павлютиха — прийшла на мене подивитись, з глечиком у руках, де-що в мене поспитала і сказала: „дивись, який став! аж получчав! Бач, радуєть ся!“.

Вона зараз завважила, що Лукаш трохи смутний і спитала його: „Чого се ви сторопіли? чи ніколи не чули, що люди женять ся?“.

— Молодий такий дуже! — одказав їй Лукаш.

„То що? Ще й не такі молоді женять ся! Бува такий женить ся, що куди ні пійде, то забуде, що жонатий“.

Узявши лист від батюшки, я не гублячи часу, зараз побрав ся у Макухи — не треба міні ні спочивку, ні одпочинку. Ішов, ішов, ішов — і прийшов. Ішов я так хутко, що навіть ні об чім і не думав. Ви в Макухах ніколи не бували? Село воно превелике! Скільки улиць, скільки заулочків — сказать: без ліку! Я зараз зобачив високу дзвіницю, а довго блукав, поки до неї прийшов. Тут вже і будинок попів знайшов ся: хороший був се домочок, у шість віконечок; при домочку огород великий і сад хороший. Війшовши на рундучок, я постукав у двері. Відчинила міні старая наймичка.

„Батюшка дома?“ питаю в неї.

— Дома.

„А як міні його побачить?“.

— Ви по що прийшли?

„Я до батюшки лист маю од його родича“.

— Увійдіть!

Увійшов я у кімнату, то міні в очах зарябіло. Стіни усі од вишки до низу розмальовані зеленими сосенками та червоними пташками; на стільцях сині скатерки з білими журавлями; усюди картинки: то якась панночка, у тяжкому мабій недузї: бо завела очи вгору і ухопилась за лівий бік — тільки не крикне; то ведмідь мед достає з дерева, а його бджоли кусають; то Жиди на шабаш поспішають ся; а то був знов Турок у червоному завивалї; а то був знов,

вибачайте, сам дідько з превеликими рогами — жарив грішні душі в смолі; багато на покуті ікон було розмальованих і роблених квіточок і херувимів; висіло на стрічках багато воскресних ячок фольгових і білих фарфорових з золотими словами; приліплено було свічок воскових і горіла лампадка. Ще були у цій кімнаті часи стінні і зеркало узьке та довге — ряма на йому з позолотою. Поки я всів усе те розгледіти, мене самого розглядали. Із-за двери то визирне чорнява, то вигляне білява. „Дочки мабуть“ думаю і наче б то нікого не бачу, хожу і стою, сідаю і знов хожу, як самий розумний чоловік і трошки не цікавий.

Увійшов піп. Піп високий, огрядний, густі брови, чорнявий, по виду своєму чоловік дуже поважний і розсудливий. Увійшов він поглажуючи свою пишну бороду — я жду, що скаже він мені зараз таке щось розумне, що й одвіту на таке не прибрати... А він спитав мене, звідки я і по що прийшов? Од кого лист до його маю? Я усе йому розказав і лист подав. Узав і став читати. Прочитав, став собі у бороду дивитись; подивившись добре, каже: „Я вже чув про тебе; се вже отець Мирін другий лист мені пише за тебе. У два тижні я сього року два листи од його одібрав“.

Сказавши, піп сів.

— А що ж ви мені, батюшко, скажете? — питаю його.

„Та що ж! Воно б і можна...“

— Можна?

„Можна, да вже другий на тому місці“...

— Як другий? Коли? А ви ж обіщали ся?..

„А як же, обіщав ся — сього відрекатись не можу!“.

— То як же другий?..

„Попадин небіж трапив ся — у нього діти й жінка, а він не — жінка його приходила, попадю просила і його приводила із собою... Тобі треба заждати“.

— Чого ж мені, батюшко, ждати?

„Та хутко старий наш дяк виходить на спокій, тоді буде тобі місце“.

— А як другий небіж трапить ся?

Він взяв ся за бороду і подумав.

„Ні“, каже, — „ні, другого небожа в неї нема“.

Трохи помовчали. Далі піп питає мене: „Де твій рід і який твій рід?“.

Коли тут відчинилися двері і уступила попада у кімнату; на плечах велика червона хустка, на голові — зелена з чорною габою, сама висока і наче з каменю — важко ступала; очі чорні, бистрі — так вона їми й впивала ся в христянина.

Я низенько кланяюсь. Піп поступив ся з свого місця далі у куток, узяв ся за бороду і дивив ся на попаду. Була ж вона здорова, та чорнява, та жвава! Говорила ж вона голосно! до того, раз у раз оглядала ся, придивляла ся — то порошинку спашне, то скатерку осмикне, то крикне з вікна на качок або шугне горобців — превелика була мабуть хозьяка в домі.

„А вже оженив ся?“ питає вона мене.

— Ні ще — кажу їй.

„А ти звідки? де рід твій? який?“.

— Я з Савлуківки.

„А, знаю, знаю. Мій піп читав мині лист од отця Мирона. На дяка хочеш? Треба перш оженитись!“.

— Та я буду хутко женитись.

„А, є вже на прикмети в вас?“

— Є, кажу, в мене на прикметі.

„От як! а хто се така?“

Я кажу.

„А, знаю, знаю. Я її матір покійницю знала — молодую змерла. Добра була людина, нехай царствує, а хозьяка негодяща: її голосу не чуток було у дворі; товар до неї не признававсь... Не знаю, яка з дочки хозьяка... коли б краща! Та не сподіваю ся — се вже родом ведеть ся. Покійниця була теж кволенька... Отсе було молодими то важимось на вагах, так вона була легесенька, як сухе перце... А дочка?“.

— Дочка добраго здоровя, — кажу.

„Та й покійниця, як було на неї подивитись, то й румяна і не суха, тільки бачило ся, що не довговічнтя“.

Тут знов двері відчинили ся і почали уходити одна по другій пошівни — аж сім увійшло. Яких вже між ними не було! Були біляві, кирпатенькі і були такі чорняві, як жуки — тільки що не гудуть; були такі, що наче мальовані — тільки б, здаеть ся, на стіну у золоту рямі! І маленькі й високі, і дорослих літ, і малих. Усі вони увійшли червоніючи і посідали по стуличках у ряд, руки ізложивши, очі

опустивши. Сидять, аж уха у їх горять. Піп стоїть, на всіх поглядає і всміхаєть ся, а попадає говорить міні: „Се мої дочки — маю сім, та ще дві померли. „Отся в мене старша (і показує пальцем на старшу), звать її Оленою. А се коло неї Катря — втора моя дочка; а се коло Катрі Мелася — третя моя дочка, а там вже пішла мілкота“...

Сама говорить, сама поглядає на мене і на своїх дочок, і так говорить і так поглядає, як би в неї купить... Я дивлюсь, куда вона показує і мовчу гарненько.

„Ну, йдїть собі“ каже вона дочкам. — Дочки піднялись, уклонились і пішли, як пришли одна по другій. Тільки вони зникли, попадає питає:

„Чи вподобали моїх дочок?“.

— А як же! дуже гарні в вас дочки!

„А яку краще од усіх вподобали?“.

— Усі, говорю їй, усі в вас дочки гарні.

„А, бодай вас! Я питаю, яка вподобала ся вам найкраще!“.

— Сама найменшичка — що то за мила дитинка, з роду я такої не бачив.

Попадає на мене подивила ся, наче б не знала, чи мене вже бити, чи ще вчити? А піп усе мовчав, стояв і всміхав ся, дивлячись на нас.

„Ви хочете на дяка стати? спитала мене попадає узявшись бока.

— Хочу і дуже прохав об сьому вашого батюшку...

„Се не батюшкове діло“ — перебила.

Батюшка кашлянув, мабїть нагадати хотїв, що й він живе на світі, хоч і без діла.

„В нас сім дочок на відданню“, промовила попадає, „як же нам сєз місце віджалувати дарма? Хто в нас дочку возьме, той і місце візьме: берїть дочку, і місце ваше буде“.

— Та я вже заручений, — кажу їй, дивлячись мабїть великими очима на неї.

„Заручений! Не спитавшись броду, та суєтесь у воду! А вже за те, що в вас у голові вітер, я не повинна свого дитяти обидїти. Тепер і з місцем жониха ледві знайдеш... жонихів зовсім нема... он у монахи йдуть, кажуть, лучче вже в монахи, як женитись да клопїт собі мати... Я надїю усю покладаю на се місце... Де міні сім попїв знайти, — коли б хоч кращі за попїв, повиходили, а другі нехай за дяків...“

А з терновською попівною ви ніколи не добудетесь місця... Терновський піп вбогий і дурний“...

— То прощайте, кажу, — дякувати вам за ласку і добрість вашу!

„Щасливо!“ одказує попада. — „Як роздумається, то приходьте“.

— Прощайте, батюшко — говорю попу.

„Бувай здоров“, — прощаєть ся піп. — „Кланяй ся дуже отцю Мирону од мене і скажи, що я йому добра усякого зичу і блага“.

Я уклонив ся і вийшов з їх будинку. Який же я вийшов звідти сердитий! І не сказати! Ішов дорогою — пташок шугав, з придорожніх будяків квітки оббивав, а далі сів та й плакати став.

На дорозі, серед степу, мене ніч спостигла, а в ночі дощ ливний, вітер рвачкий... Я лежу у траві й не повернусь. „А, думаю, коли я не дяк, так нехай же на мене і дощ, і вітер, і буря!“ Буря втихла ік світанню — тоді я заснув.

А прокинув ся — голови не можу зняти: болить, і весь я наче з вишку падаючи розбив ся. Степ у росі зеленіє; сонце на небі ясне й блискуче, пахне квітками, пахне зіллям і травою, степові пташки щебечуть... Я устав і побрів дорогою, та брів я не довго — сів спочивати. Знов трохи поплакав спочиваючи.

Ледві добрав ся до-дому, а дома Лукаша налякав; далі вже не памятаю, що було — кажуть, два тижні я лежав без памяти і бредив усе дяками та попівнами. А як я очунав, то я лежав у світлиці, вікно було завішено темною завісю, і ледві я розгледів Лукаша коло себе.

„А що?“ спитав я в Лукаша.

— Та, слава Богу, — одказує він міні, — видужаєш тепер хутко.

Яких вже міні ліків не завдавали! Лукаш мене наповав листом од чорних порічок; Павлютиха наповала гіркою долиною і трилистником; ходили ще дві бабі-лікарки — ті баби знов напували водою з трома углями і вмивали мене з ікони. Годували мене перцем до схід сонця, обкурювали мене якимись зіллями... та чи ж згадати усе!

А я нездужав тай нездужав. Вже на семий тиждень пішло, я все лежав. Боже як докучило. Вже перестав думати

що на дяка не поставили, а думав, як би то видужати, та пійти, поїхати... На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбіратись.

Держали ми знов раду з Лукашем і з батюшкою, що міні робить і що починати — нічого не порадили пока; і ро зіходячись сказали: „ще порадимось“.

Я таки не дуже тоді дбав за ті ради — міні хотілось як найхутче у Терни — там ради пошукать...

На девятий тиждень, ранком, я поїхав тудя.

Одного разу, як ми сиділи з Лукашем та розмовляли, у двір увійшов чоловік у високій сивій шапці, от як у Тернах носять паробки:

„Здорові були!“

— Звідки Господь приніс, милости просимо! — говорить йому Лукаш, а той на мене дивить ся.

„Я“, каже, „з Тернів. Батюшка кланяєть ся і до себе запрошає вас. Смерть приходить; хоче попрощатись, мовляв“.

— Що се стало ся? — питаю. — Що там таке?

„Та нічого, сімдесят літ його прикрушають“.

— Й дуже слабий?

„Та не знаю, чи застанете. Я їхав (я ще того тижня з Тернів, на ярмарку був), то ледві він дихав“.

— Та чому ж не звістили мене хутко! Чому ви, коли вже взяли ся, не подали вістку!

„А се ж я за тим й прийшов до вас“.

— Еге, коли здумали! Може давно вмер старий!

„Вмер то й вмер. Усі вмірають, се вже відома річ — чого ж метушить ся?“.

Я свитку на себе, палицю у руку, поклонив ся йому й дядькови та й зараз і побрав ся у Терни. Йшов не спочиваючи до самого їх дому і ніч і день. Як прийшов до двору, сонце заходило. Бачу, на рундучку сидить Галка, завязана по брови чорною хусткою, очи заплакані, сама журливая.

Побачила мене, схопила ся була, крикнула, та разом змовкла і озирнула ся.

„А що, Галко“, питаю, „чи живий ще?“.

— Де там, голубе мій, — одказує плачучи. Ще того самого дня, як переказали до вас, він скончив ся.

„А Марта?“.

Марко Вовчок

3

— Та зараз прибіжить, певно. В нас лихо, в нас горе теперки. Ще не знаєте ви, що вселила ся родичка до нас.

„Яка? звідки?“

— Та родичка покійної матусі Мартиної. Двоюродна сестра її якась. Господи! як вже ми її й зживемо, не знаю. Може ви допоможете. Така вже неприємна та морочлива — крий Боже!

„Та хто її сюда прикликав?“

— Покійний сам зазвав, і якось вона його наче чарувала, що й не вивіряючи її, усе на неї покинув, і дитину рідну: живіть, поки моя Марта віддасть ся, з нею в купі і наглежуйте і порядкуйте усього.

„А що Марта?“

— Та що ж Марта? мовчить та вас дожидає.

„Ходім же до родички несподіваної. Де вона?“

— Та у покої. Ідїть просто, як знаєте.

Ухожу у знайомі кімнаточки. Усе як і було. Тільки помість рясни висить на кілку чиясь червона хустка. Уступаю у другу світличку — за столом сидить молодиця огрядна, червона, витрішковата, носик маленький, а уста як ворота. Сидить за столом, а перед нею повна миса червоних порічок. І порічки їсть і сорочку шиє. Глянула на мене, ураз мабїть догадалась, хто такий, ще більше почервонїла й питає: „Чого треба? звідки? по що?“

— Та прийшов, — кажу, — свою Марту одвідати...

Вона як вискакне з-за стола:

„Яку Марту? Що таке? Не кажїть гоц, поки не вискочили. Марта ще молода; ще Марту треба розуму вчить“.

— Як за жінку возьму, то й навчу.

„За жінку візьмете? Які ж скорі! Може ще й вступите з шляху, красний паничу! Я знаю, вам добре Марту взяти за себе, та Марті не велика честь буде“.

— Нехай нам буде, що буде, а вам дай Боже великої чести собі вишукать.

„Покійник мене благав, щоб я Марти доглядала, я й додержу: я Марти не віддам“.

А Марта на цїм слові у світлицю входить. Як теперки спогадаю — яка була вона блїда і яка радісна минї!

„Марто!“ кажу їй, „кого минї слухать, скажи. У вас нові люди, нові нориви“.

— Яка була я, — одкаже, — така й тепер.

„Пійдеш ти за мене?“

— Пійду.

„Ох нещаслива дитина!“ заголосить родичка. „Та він її з ума зводить! Йому треба посагу її, йому треба дяковання, — а ти й віри йому ймеш, що тебе любить! Та ти за ним погинеш, та ти пропадеш!.. Чи не краще ж тобі, чи не краще ж тобі, як підеш ти за поповича, матимеш достатки, родину чесну, шанобу од усіх“... А Марта стоїть коло мене, мовчить.

„От попович Кряжевський тебе вподобав, — він тебе посватає“.

— А, кажу, як вже ви маєте кого, то Боже щастя!

Та й до дверей. Марта наче не розуміючи на мене дивить ся.

— Бувайте здорові! — кажу. Тоді вона за мною, а родичка за нею, ловить.

„Що се? ти покидаєш мене? куда ти йдеш?“ промовляє Марта.

— Та от не хочу вам у поміху стати; дай Боже всього доброго, та й не трохи!

„Та ти мене покидаєш? За що?“

— З кращим буде краще!

„Скажи, за що кидаєш?“

Й не пускає мене, вхопила обома руками за руку. А родичка її одтягає од мене.

— Прощавай, Марто!...

А вона за мною: „постій! Справді кидаєш мене?“

— Справді! прощавай!

А вона таки знов, і вхопила мене і припала до мене¹⁾.

VI.

Треба вам сказати, що тим часом вмер наш старий піп, а у пів року після його вмер Лукаш. Обоє вони вмерли, як діти, покійрно. От два життя зійшло з світу — що зостало ся — од одного садок й хата мині в спадок, від другого — у спадок Павлютисі збіжя... А жили, тепіли... Се я тоді то та-

¹⁾ Далі бракує кілька сторінок початкового оригіналу — більшої частки V розділу. Те, що остало ся від розділу V (дивись далі в примітках), в другій редакції розвинуто в розділі VI.

кеньки собі помишляв; тепер я об тім не думаю — без думок одпіваю.

В нас нового попа наставили — він і досі править там — досі такий же здоровий, жвавий, басогласий як і тоді, тільки пристарів за чотири роки на чотири роки... Він оженив ся з старшою дочкою Макухинського попа. Вона була дуже гарна — біла як папір, червона як ягода, очи чорні як вуглі, брови колесом, білозуба, свіжоуста, вбіралась у рябенькі одежі. Як стемненна попівна, вона зараз, як віддала ся, то й почала грубіти і раховати. Вони з попом жили, як то кажуть, согласно: не били ся, не сварили ся, вкупі набивали калиточку і радились за преосвященного, за празники й за церкву.

Я таки був при службі — співав гласів, і піп мині не платив; за те він мене жалувал і не брав другого дячка, що йому б треба платити. Так я пережив із рік. Спершу було трудно, а далі нудно. Нудно і вбого. Не той чоловік вбогий, що багатство стратив, а той, що не дбає ні об чім, що йому нічого не масть ся... христини й похорони мішались із собою — мині ні вмерти, ані народити ся... Співав гласів, слухав дзвону колокольного, бачив тлум людський, як сходились і розходили ся, як до попа приїздили родичі й знакомі — білими кінями, притягали вози з важкими попівнами, бистроокими попадяма, розумними попами, поживали страву і бесіду... А в будень знов так тихо, так спокійно, що хоть доти сиди, доки аж новий місяць вимислиш або нове добре життя. Проте я страх як занудив ся — нічого було мині не треба, і усе мині докучало; вийду між люди, — гніваю ся, що попав у те джерело; сиджу самотний, скаржу ся, що мене вітер й сонце обіжає, літо й зіма, осінь й весна — усе в світі.

Одного разу впала мині у руки книжка стара Лукашева покійничка; я давно її знав, по їй вчив ся читати — попав я її, щоб разгорнути тай відкинути, та й сам не знаю, як почав читати, поки аж не прочитав до кінця всеньку. Се був псалтир Давида царя, і я з ним разом замолив і заблагав: дай мині крила — привітаю птицею по горах!

Тоді напала на мене туга ревная, невсипуща, невгавуща, лихая й невмолимая — вона мене пхала кудась, пріч, далі, далеко... Вона мене з місяця пхала за двері, гнала улицею, провадила степами, полями, лісами, гаями... Обвісив я на шию

торбинку, та й прийшов попроситись з своїм попом. Піп мене було — не пускати, нагадувати, що вже колись мене вязано, а я йому, — що іду на богомілля, що того вборонить ніхто не повинен, а дяком для мене теж не ласощі бути. Тоді почувши таке, піп обійшов ся по чеські, гарненько поблагословив і попрохав принести йому просвірку з богомілля...

Знов, у-друге я погнав у ті світа широкі і великі — пригадало ся те першеє: мандрівочка веселая, так пригадувало ся, наче хто над ухом мині верещав: „пригадуї! пригадуї! пригадуї!“ Дарма, дарма! кажу собі — я стратив своє щастя, та ще добра в людей много, і без нього, — я ще насищу ся і вплю ся... Випив два неповні, а третій по половинці!

Я підходив к великому місцю К. з смілими мислями, з бистрими думками, з хітнім й певним серцем. Ви коли самі не видали, то чували; а я тоді й не подивив ся й тільки дороги питав до монастиря. Перебіг усі улиці й заулки, як заяць гай частяк, проскакуючи та дивлячись увперед; пришов під монастирську браму, — виглядаю, викликаю — приманив до себе худенького, бліденького, старенького служку. Я питаю ся, де тут в їх найбільший пан — він тільки на мене подивив ся. „Де?“ знов кажу йому, — знов тільки дивить ся, наче б то й не треба було мині ніколи одвітувати. А я таки питаю у-третє і в-четверте. Тоді він: „на що тобі?“ — я, кажу, здалека, за ділом прихожу — пустіть мене до його. — За яким ділом? питає. — А єсть таке в мене до його діло — пустіть! — Не можна. — Чому ж не можна? — Він спить. — „Розбудіть“ — прошу. А він мині тільки на те промовив: „ступай назад у своє село!“ засміяв ся і став дивитись у другу сторону.

„Коли ж можна? Коли прокинець ся? Чи не заждав би я у дворі монастирським?“

— Добре, зажди!

„А чи він довго всипля!“

— Довго, — каже.

Та й пішов від мене, а я сів у монастирським дворі дожидати. Сидів, - сидів, думав - думав, а далі оглянув ся, придивив ся округи себе. Двір був великий, урослий роскішним зеленим деревом; травичка аксамитила ся поперерізувана, поперехрещувана стежками у всі кінці й боки — важкій

ноги чернечії ті стежечки, як ножем, прорубали глибоко. Міський гомін здалека тільки доносив ся до двора — наче-б під брамою стихав. Келії бідли округи двора — квітки процвітали під їх вікнами пахучі. Бачу, вже вечірня тїнь сходить — хутко до вечерень вдарять. Церква стоїть поперед моїми очами камяна, старая, кріпкая, велика, з високою дзвоницею. Бачу пробіг маленький пономарик підобравши поли... Колокол загудів. По дворі почали михтїти ченці молоді, як мухи, зо всіх кінців; старі тягнули, як поранені, товсті двигали як кораблі важкі.

Один до мене підскочив: „звідки та по що?“ Я кажу, що маю діло до найбільшого їх. Що? що? як? і ціла згряя чорних ряс, як ворони злетїли ся — білозубі, білорукі, бистроокі. Старі припинили ся, питали; товсті стали як на одпочивок питали — усі.

Служка той, що мині казав заждати, вийшов і кличе мене. Я схопив ся за ним, за ним і згряя, усе питаючи. „А хто його зна, хто він такий“ — одказував служка і „каже, діло єсть. — Його преосвященство обудили ся, питають, що там у вас? й я кажу: „от такий і такий чоловік“. — „Веди його, каже, сюди!“ От я й веду. — А що він, веселий устав? питають голосів скілька. — „Дуже веселий,“ — одказує служка. — За кого питав? що казав? — „Ніколи тепер, ніколи“ — одбиваєть ся служка... — А колокол гуде до вечерні. При дверях нас усі покинули і поспїшали ся до церкви.

Уступаю я у кімнату велику, гарну. У тій кімнаті і скамїчки під ноги і крісlechка і подушечки, і зависи од сонця світу, і дзвоники для прикликання — наче живе тут який немощний чоловік, а мині аж в очах заблищало од його румянцив, веселого, ясного ока. Чорна борода хвилею спада і хвилею лощить ся; білими руками тільки у долоні ляскати; ряса чорна, багата, широка як намет. Він мене питає, по що я до нього прийшов?

„Та хочу розуму набїратись, хочу на люди вийти, хочу до вас поступити.“

— Добре, добре, — перебив — а якого ж ти роду? Де твої бумажки родові?

Я роду козачого — усе тоді йому розказав. Він слухав, поглядав на мене, поглядав на свого служку, посміхав ся, дивував ся.

— Шкода твоя, — каже нарешті: — ми тебе не можемо прийняти. Ми приймаємо тільки попівських діток — вже підвчених... Ні, ні, тебе прийняти не можна.

„Змилуйте ся,“ кажу, „прийміть мене. Чи того, що я козак, то й в Бога не чоловік? Всі ми од Адама!“

— Може Адам козак був, а? — питає він, регоче й втішаєть ся.

„Прийміть мене, не губіть! — кажу і благаю. Я хочу вчитись, — прийміть бо мене.“

Він смієть ся і з мене втішаєть ся. А в мене вже в очах темно, в ухах колоколи гудуть, язик не говорить, німіє. Я усе його прошу та благаю.

— Звідки се такий узяв ся! — каже він. — Чи в вас усі такі там у селі? А піп у вас який? Яка попадая?

Я почав розказувати, який в нас піп і яка попада.

— Та я його знаю, знаю! — смієть ся він, — я знаю вашого попа! Він в семінарії лічити не вмів навіть гроші...

„Тепер вивчив ся!“

— Вивчив ся? Приход багатий мабуть? Отсе дурневи то гриби ростуть у кошику!

„Здаєть ся і розумних Бог не обіжає в вас,“ — кажу оглядаючись.

Зареготав і весело сам округи себе озирнув.

— Щож, хоч бє його попадая? — питає.

„Ні,“ — кажу, — „попада в його смирна.“

— Та може хоч він її бє?

„Ні, не чув.“

„Отсе вже вечірня іде давно, — озвав ся служка, що стоячи у кутку при порозі слухав і дивив ся, — спізнитесь...“

— Та вже спізнив ся — хутче, хутче, давай мені хустку!

— Он вона... Давай мині камилавку — ось вона.

Тай ринувсь у двері, як потік.

„А що я? щож мині“ — питаю, підбігаючи за ним. — „Візьміть мене хоть служкою“...

— Іди в ченці постригай ся — ченцем будеш — ха-ха-ха-ха! Ге-ге, не хочеть ся промінати світові роскоші на чернечу службу — га?

„Нічого,“ кажу, „нічого, можна. І ченці людям їсти рибу помагають!“

Він аж за боки взяв ся — втішав ся.
 „Вечірня одходить“, — промовив знов служка.
 — Та ні, я ще поспію — поспію, — нагодуй його! —
 каже киваючи на мене, — він ще мині розкаже багато...
 Ха-ха-ха-ха-ха! Добре його нагодуй і горілки дай!
 Ха-ха-ха-ха-ха!..¹⁾

VII.

Повернув ся я знов у свою хату. Нудно, пусто, трудно мині самотному й самотному. Самотність тая часом бува не заласна добрим людям, бо часом не велико то їм думок догідливих подає, коли голова на плечах свіжа.

Тоді з великого свого нуду почав я по ярмарках блукати, по чужих селах тинятись. Піп на мене гнівав ся за таке гуляння й за те, що я йому з богоміля просвірку не приніс, а його попадя не хотіла на мене и дивити ся.

На одному ярмарку, на Петра, я стрів Макухинського попа; за попом й попада йшла, за попадаю попівни, аж шість, усі тричі рябенькі.

Я попу уклонив ся — він мене пізнав.

„А що?“ — пита мене піп.

¹⁾ В початковій редакції було так: „Що тут довго вам говорити? Гнула моя голова без устанку, і виходив, виклавяв таки, що мене прийняли.

Тут то вже, брате мій, життя пішло мило! Тут мнї кожва світу стяжка мівяла ся на гавьбу мою. На мене вже дивили ся зкоса. Я не мав права вчитись, як другі, — я, вікчемний служка, було собі обманом та зрадою запобігаю яку книжечку і читаю у-ночі, вкравши в економа свечечку. Потім стали мене лічити за безумного — любила молодь зо мною побалакать, поглядаючи межі себе та моргаючи. А я усе своєю дорогою йшов, я не спивав ся... То юродством своїм, то хитростю, я дійшов, що було мині вільно до усіх уходить у кімнату, усякі книжки брати. Такеньки я року вижив — усі вершки хапаючи, путаючи ся у чужих мислях, мішаючи ся у своїх власних.. А все ще стремивсь кудись, все ще мині світ михтів.

У рік той вістка була од Марти. Мині вже здавало ся, що я її забувати став, коли й приходить од неї посланець з Тернів, як його теперки бачу: хороший, молодий, веселий паробок і голосом дзвоником своїм мині каже: „Пероказує вам Марта своє вірнее слово“.

— Яке?

„Іди“, — мовляла, — до його і скажи йому: коли схоче він, я до його прийду, — нехай скаже, я сама до його прийду“.

А я йому одказую: „Скажи їй, що нам не одна дорога судила ся“.

Веселий паробок осмутнів і вийшов од мене тихо.

— Та нічого, — одказую.

Піп задумав ся. Попада на мене подивила ся пильно.

Попівни скупчили ся за матірю — тільки їх чорні брови михтіли із-за неї.

„А що діти наші? Чи здорові? Чому не приїхали у ярмарок?“ пита в мене попада.

— Та не знаю, — кажу, — чому вони се не приїхали — ярмарок славний.

„Тільки усе дорого — правять за все як за батька. А ви де се досі пропадали? По що ходили у К.? Де се ви пропадали?“

— А хіба мене хто шукав? — питаю.

„Та місце єсть на дяка... Пожалуйте до нас, то й поговоримо, а поки що ходім по ярмарку вкупі. Торг красний. Ходім! Ідїть!“ каже на попа й на дочок. — Усі за нею пішли.

Попада все до мене говорить та й говорить — така стала добра, хоч її до рани приклади — тільки мене одпустила, душу на покаянне, як ми попали між крамниці. Попівни налітали на ті крамниці, як горобці на рясну вишню; попада усе до дна перевертала, усим перебірала, крамарів Богом лякала і роз-

А я, братіку, по слові своєму, я багато ночей не всипав. Важко було. І, скажу вам, не дуже розважають розумні мислі, як коли серце болить

Ще й друге мене горе душило: роки йшли та йшли, а я усе служкою, а я усе крадькома, то почитаю, то послухаю... Докучило людей тішить собою, пішов я знов до набольшого. Пішов я до нього після ночі безсонної, голова була не свіжа, душа вражена, і не знаю вже і сам, на що я йому багато де чого наговорив... а на другий день мене вигнали... Не скажу, щоб дуже мене сее зажурило — вийшовши у поле, вільніш зітхнуло ся мні, і сказав я собі, що розумна голова повинна вмістити ся на кожному камінці, який доля підсуне.

Годі, кажу собі, годі, за дурних людей побивати ся! Хай їм усе добре! Нехай мене оплакують а я їх відрікаю ся! — Потїшивши свою грішну душу такеньки, розважив ся трохи...

Згадав я тоді і Марту... Чоловік завсїди гонить ся за щастем, і хоч ніколи його не дожене, то з ока не випускає.

Я побрав ся просто у Терни. Цурав ся роки, а тепер гнав через гори й рви, й долини, й струмені, як би хутче достатись. От і Терни, от і садок, де прощались колись на три місяці...

Чудно мні тільки, що усі стежечки позаростали травою; малина достигла і китяги ягід червоних притемніли, осипались — деж молодая хазяйка буває! Я у двір уходжу, у дворі оттакая кропива шумить; в будиночку віконечка попричинені... Пусто, глухо, — і серце мое похолонуло...

в'язувала калитку важку з параф'янськими грошами, весільними, хрестинними й похоронними. А ми з попом за ними у слід, говорячи об тім, об сім, а більше що ні об чім.

Пізненько вже повернулись до дому, і мене попада за собою привела у кімнату, попросила садитись. Сів я; сів проти мене піп; посідали попівни у рядок, як верба на великім шляху. Сидимо. Попада пішла господарювати, каже, бо Господь гостя налучив приятного.

А приятний гість свої мислі має, дивить ся на тих дівчат рум'яних, білих, як з сахару зліплених; дивить ся на той двір, де нова комора стоїть, та бачить друге: другий двір, де тепер по тихому тому двору чужі люди ходять, де чужі люди господарюють, де колись молода і кохана господиня похожала... кудя вже дорога заросла і затратилась...

Знов попада увійшла. Наймичка за нею унесла вечерю.

„А ви якого краму собі придбали у ярмарку?“ пита в мене попада.

— А ніякого, добродійко, — кажу їй.

„Й правда: для кого вам купувати! Ще не жонаті. Да що ж ви досі думаєте?“

— Та ще мабуть не пора...

„А на дяка хочете стати? Без жінки дяком не будете!“

Піп дивить ся собі у бороду. Попівни почервоніли усі, як гарячі уголя.

— Та що, кажу, я проживу собі й так, не дяковавши.

„Проживете! Та як проживете!? Що то за життя нудне без семі, без дружини, та й без совіту і без помочи! З помічю й ріки течуть!“

— Або течуть, або в землю входять, — кажу їй.

Вона того не слухає, а править своє. Вечера на столі — просить вечерати. Посідали вечерати.

„Наливай гостю наливочки!“ каже попада, — піп став мінї наливати.

Шанованя іде собою, а мова — собою. В голові в мене забреніло вже, а на серці заскребли такі миши, що здасть ся, зроду ще так не скребли. Гірка пам'ять вчепила ся в мене, як хвороба в тіло, в кров, в жили. Я тільки головою мотаю.

„Одречіть ся ви од всякої недоброї думки“, говорить попада. „Оженіть ся! Добре буде! Спокійно буде! Гарно буде!“

Я хотів би і сам оджахнути остатню памятку по булому, остатню тугу по тому, що буде. Я глянув пильніш на чорнобрових попівен: чи нема такої, щоб мої мислі поняла собою? Усі, бачу, вони хороші, і одна в вічі мині дивить ся. А тут попадає над ухом моїм усе верещить: „пора любя, та пора мила, та спокій!“ Годі мутить ся мині справді! Прихилию ся хоч до кохання, аби одпочити.

— А що, кажу, се ви так говорите, наче вже маєте для мене яку пару на прикміті?

„Чому ні?“ одкаже попадає. „Ось в нас ціла грядка ягідок — вибійрайте!“.

Та й показує на саму велику. Піп зараз встав і одкинув рукави назад, наче б то мене вязати зараз треба.

— Я б з сієї грядки обрав від правої руки, — кажу.

Тільки що я вимовив ті слова, як вже коло мене вона опинила ся, руки наші зложили, іконою поблагословили, звеліли поцілувати ся, за стіл посадовили, рішили весілля одбуту у неділю. Попадає й піп мене як біса хрестом захрестили на віки.

На весіллі я веселив ся собі як на чужім. Не пусто було коло мене, гомін від отусюди несеть ся, мене поважають як молодого; тесть в мене з розумною бородою, теща — з жвавими руками, зовиці вбрались аж сіяють — молода моя весело дивить ся; попів, попадів в мене на весіллі як сарани...

Не всі, голубе мій, в морі топлять ся — бідьше в калюжах!

От вже я й жонатий, і дяком наставлений „на мѣстѣ злачнѣ, на водѣ спокойнѣ“. Хата гарная, жінка молодая і хазяйливая і швидкая. Аби праздничок — у нас повно людей і розмови, і вітання йде. Усе гаразд, усе добре, та біда та, що ніколи нігде такого нуду нема, як там, де його б не треба. Може собі чоловік усе збудувати, та не згораздить собі життя довільного силою! Я он думав, що наші любі гостеньки багато говорять, а вони помічати стали, що я усе мовчком сижучу... Тоді нападсть приступила... Уразили ся на мене, почали обносити, осужати. Мині б то й байдуже: далеко лежало, мало боліло, та жінка моя почала спершу зкоса поглядати, а далі й добре гніватись стала. А як вже раз на сю стежку ступила, то й пішла дорогою. Добрі родичі за нею — усі на мене. А я проворний як муха в кропі: хоч не вискочу, та

кручусь... Що ж! бачили очи, що купували! Я свою дячиху взяв, знаючи тільки, що в неї чорні брови; вона за мене йшла, бо мати їй повеліла... І живемо і хліб жуємо вкупі... постолом добро возимо. І дай Боже здоровля нам чорт зна поки!

Одного разу сижу я, — бачу, мій дяк іде; устаю й радію йому, та бачу, він у дорогу убрав ся.

„Куда се Бог вас несе?“ питаю його.

— А се, каже, пійду та зобачу, чи не гірш там де инш.

„Що се!“ кажу. „Чи ж правда? Чи на довго?“

— Пійду, шляху не буду міряти, а часу лічити не буду.

Та й пішов; з того дня його й не бачили в нас.

Дячиха перше дожидала, а далі й перестала дожидати, тільки досі гніваєть ся на його — плещуть люди, що ніби найбільш за те, що він їй руки звязав, а тут вона в око впа-ла якомусь підпанку...

Де той дяк дів ся? — хто його знає. Земля велика, як блукати по степах та по лугах, по байраках та по гаях. А де дяк зупинив ся? яким ділом живе? А може вже його земля не носить? Може вже силу й кріпость, і чуйность ісходив? Може сира земля його тіло скрила?

Пройдисвіт *).

Вже нігде нема такого широкого степу, веселого краю, як у нас. Таки нема, нема, нема та й нема! Де такі тихії села? де такі поважнії, ставнії люде? Де дівчата з такими бровами?

Згадати любо, побачити мило, тільки що жити там трудно.

Отсе ж то у нашому краї був хуторець собі маленький, Божовка. Хуторець стояв під дубовим гаєм, — усього п'ять хаток по горі біліло; гора зелена, низька, а по-під горою річка тиха, а чиста така, що хоч чепурним в неї вдивлялись. Від хуторця один шлях вив ся — увивав ся до того дубового гаю, а другий шлях слав ся геть-геть по степу у село Рокочи.

Найкраща хуторянська хата стояла ближче до гаю. Гарна була хата. Коло неї садок славний, город хазяйський. Не пусто було в оборі, весело на дворі.

Жив у тій хаті господар Юхим ¹⁾ Чабан, — славили, чоловік заможний і розумний. Жінка його вмерла давненько, йому залишила дочку єдиначку, Марту. Дівчині вже полічили сімнадцять років, а така викохала ся дівчина, що хоч малюй, хоч цілуй.

У Божовці хати не стояли одна проти однієї, а стояли хати там у розсип: одна хата у право, друга геть у ліво,

---

*) По українськи був друкований тільки початок сього оповідання в „Вечерницях“ 1863 ч 10. В перекладі з російського видання (відмінної редакції) надрукований був у кн III Н родніх Оповідань, виданих Видавничою Спілкою. Подаємо тут початок з „Вечерниць“, а по нім ту частину, що знайшла ся в паперах пок. Марії Олександровни; вона відповідає розд. VIII—XVI російської редакції.

¹⁾ У „Вечерницях“ не гаразд прочитали і видрукували: „Юхим“.

одна—низче, на пів-горі, друга—вище, на самому горбочку. Від кожної хати стежки розбігалися попутані і поперепутовані як нитки. Найблизча сусіда у Чабана була Рясничка, удова з сином своїм, парубком; далі на одшибі жили Кожушки, старі одинокі люде, а ще далій у бік коваль Гарбуз кував, а за ковалем хирів хромий москаль Щименко, що одслужив праву ногу не знать на що, і вислужив хрестика не знать за що.

Одного весняного дня Чабан сидів коло своєї хати на призбі, одпочивав та журився, що йому не вродила торік пшениця і міркував, чи вродить вона сього року. Чабан був чоловік мужніх літ, кріпкий, високий, плечатий; шия в його була довга, а голова невеличка, горда; він підголювався і чуб сивоватий закручував за ухо; брови в його чорніли як п'явки; погляд був соколиний, а ус такий, що вітер мав їм, як кійлом. На йому була сорочка біла полотняна — дочка її красно померejala, — і білі полотняні шаровари.

Він сидів трохи похилившись, та не так, як хиляться хиренні люде, а так, як сама сила клонитьсь одпочиваючи, — сидів і міркував і поглядав округи себе на степ, на поля, на гай — усе розвивалося і росквітало. Сонечко не виходило з-за біло-димчастих хмарок, а було тепло та тепло — наче чулося, як трава з землі виростає. Пахло як медом солодким і першим пахучим листом. Нікого не було видко, а чуто було, як Марта співала, у військо козака випровожала, пораючись у хаті, та чулося — коваль кував, а за гаєм лунало. Стукнули дверима у сусідчиній хаті — сусідка Рясничка вийшла з дому — жіночка жвавенька, чепурненька, кирпатенька, окатенька — а за нею парубок великого зросту, свіжий та здоровий — тільки що не говорив: „Добре їм, добре сплю, добре роблю“.

Чабан їх зачув і зобачив, хоч оком не скинув і ухом не повів.

Рясничка швидко опинилася коло Чабанової хати і повіталася:

„Добрідень, сусідоньку! Як вас Бог милує?“

„Спасибі“, одказав їй Чабан і повітався з Рясниченком.

„Отсе, як Мартуся співає!“ каже Рясничка. „Пташко моя! Здорова була!“ Марта почула голос і вітання, виглянула з вікна і привіталася.

„А ми отсе до гаю ідемо, — а ви ще не беретесь?“

каже Рясничка. „Кожушки щось спізнались, та нема й коваля — нема й москаля. Чи не побрались вони поперше нас? Чи ви їх не бачили, сусідоньку?“

„Ні, не бачив“, одказував Чабан.

„Коваль кує, — чуєте?“ промовив Рясниченко до матусі.

„Чую, чую — кує. Якась гайна робота. Посижу я трохи біля вас, сусідоньку“.

Та й сіла біля Чабана на призбі.

„Мартусю, виходь бо до нас, — нехай тебе побачимо!“ гукнула Рясничка.

Марта вийшла з хати і сіла коло сусіди.

Рясниченко, закинувши сокиру на плече, стояв проти Чабана, а очи йому так і заводило до Марти.

Марта сиділа собі вільно, як справдешня пташка.

„Отсе яка весна тепла!“ каже Рясничка. „Хліб вродить. Вчора дивилась я на жита, то такі жита, що й вуж не пролізе. В мене в городі так то гарно сходить усе! Тільки що товар в мене не дуже викрашаєть ся... а в інших товар, то як гора! Така-то вже доля моя! Що ж, у чуже щастя не вкупитись! Чи памятаєте, як чоловік мій покійничок держав ся на світі? Як жив чоловік, то й роскоші були... та вмер чоловік. Усі помремо, а поки що, то треба жити“.

У Ряснички річи були похопливі, бистрі, перебивчиві — роскочувались наче те намисто порване у всі боки й на всі сторони.

„А що, вашого наймита ще нема?“ спитала вона Чабана. „Чому ж досі не йде він? Аже ж ви погодили ся із ним, казали учора ввечері: він буде. Чому ж не прийшов?“

„А прийде, так скаже, чому“, — одказав Чабан.

„Усі вони, ті наймити однакові! Не дурно-то говорить ся: наймитку! чому рано встаєш? — Та я, каже, надолужу, то умиванячком, то одяганнячком. Дякую Богови, що в мене свій паробок...“

Марта промовила:

„Он коваль іде; за ним іде й москаль“.

„Еге ж, еге, йдуть обоє!“ каже Рясничка. „Бач, як коваль стежку міряє! А викоптив ся ж він, світе мій! А той побідома за їм коливає — блід на виду, і вмірати йому скоро. Що вже ті москалі нещасливі, то крий Мати божа!“

Коваль додміряв ¹⁾ до Чабанової хати, зо всіма привітав ся, став коло Рясниченка й на Марту пильно подивив ся. Коваль світив добре очима; з себе був сухий як перець, горбоносий, русявий і наче б то похмурий од якоїсь своєї думки, а ще більш прихмуряла його сажа ковальська.

„А ми вас чекаємо“, — каже ковалеві Рясничка. — І Кожушки спізнали ся. А вже ж старії люде охаючи йдуть на роботу. Сьогодні ранесечко я бачила, хтось до вас строка-того коника приводив кути. Такий коник славний! Знакомий, мабуть, чоловік у вас був?“

„Знакомий, та ще й кум“, — одказав їй коваль.

„А я свого кума давненько не бачила, — і куму не бачила — аж нудно мині за їми!“

Москаль приколивав і вклонив ся. Нездужий був се чоловік, слабий.

Він схилив ся на свої ключки й важко оддохнув. Його питали про здоровя.

„Яке здоровя!“ одказав він стиха та з-глуха. „Гибію. Слабую дуже на голову й на очи. Було колись здоровя, та пожило ся“.

„Треба б вам людей поспитати, ліків пошукати“, радила йому Рясничка. „От чула я“...

Москаль тільки рукою махнув.

„Бачте, які ви!“ — стала вона йому дорікати. Тут надійшли старі Кожушки — вона до їх заговорила. Кожушки ті були собі тихі люде, й чоловік і жінка; у їх було й хазяйствечко опоряджене, і про смерть усе наготовлене.

Чабан взяв з хати сокиру свою — усі пішли до гаю купую, чоловіки на рубання, а жінки на збірання, — одна Марта зостала ся вдома.

Вона сіла з шитвом близько своєї хати під вербою, шила та співала.

Час минав, а прохолоди усе не спадало. Сонечко не вбивало ся з хмарок, — Марті здавало ся, що як-би ще сонечко вибило ся та гаряче заблискотіло, то б ізвятило її як тоне-сеньку квіточку. Марта вже й співати не співала й шити покинула — почала її дрімота хилити. Коли хтось до неї підійшов — вона стрепенула ся. Підійшов паробок; стан гнуч-

¹⁾ У „Вечеря.“ мабуть помилка, зам „доміряв.“

кий, ставний, сам молодий, чорнявий, гарний та смутний — він до дівчини не всміхнув ся і без жартів з нею привітав ся. Він питав її за Чабана.

„Се мій батько“, одкаже йому дівчина. „Батько до гаю пішли на рубання. Чи вам їх хутко треба?“

„Я наймит“.

Тоді Марта згадала за наймита, що батько погодив.

„Батько вас дожидали“, промовила вона.

„Я й прийшов“, — одказав наймит.

„Ви мабуть ще не обідали?“

„Спасибі, я не хочу. Коли ваша ласка, то б я води испив“.

Марта швидко винесла з сіней холодної води наймитови. Вона йому: „Доброго здоров'я пивши, а він їй: „Спасибі вам“, та й годі. Наймит сів на призбі та й сидів як мурований, дивлячись у землю.

Марта взяла шитво та й нашила, замість полоховки, ляховку.

Усі її думки грали коло наймита. Вона бачила, що сорочка й шаровари в його приношені, з латками, що червоний пояс вицвів, прибілів — в думці вона його убрала як найлучче й таким червоним поясом підперезала, що аж очі в себе бере. Красна-красна вся одежина! А наймит сам! Чи він дуже б покращав, як би чепурно вбрав ся?

Вона на його подивила ся і знов пороїли ся думки, та вже не за те, як його вбрати, а за його самого — мабуть вже кращого не треба було. Які в його мислі?

Хотіла вона, та не знала, яким перед ним словом применитись.

Наймит і разу очей на неї не звів. Марта мислями далі та далі запобігала — вгадувала вона, чи не покинув кого-небудь наймит, і де покинув? і яка його доля буде? і питала ся вона, яка її, Мартина, доля вийметь ся в Бога? як житиме вона, з ким? як вона помре?

Чому наймит не розмовить ся? Чому б то не знати наперед чоловікови, що йому трапить ся на віку?

Почало повівати прохолодою, а хмари сизіли; у лісі зашуміло, пускав ся¹⁾ дощ іти, блискавиця блискала з-рідка і грім погрімував здалека глухим грукотом.

¹⁾ У „Вечерниях“: спущався.
Марко Вовчок.

„Гроза буде“, промовила Марта.

Наймит не одмовив їй, тільки поглянув на хмари.

Наближувала ся гроза. Марта придивляла ся округи, наче б то хотіла мислі свої прикласти до щоденного діяння й піклування — і згадала, що у дворі треба сховати від дощу зерно, що сушить ся, а в садку постягати полотно, що білить ся.

„Ой лихо! а в дворі зерно! а в садку полотно! казала вона та й побігла швиденько. Наймит за нею пішов, як наймит. Разом вони зерно приховали й полотно постягали.

Почули ся голоси помішані — се з гаю поспішали ся до-дому, від дощу втікали по хатах.

Чабана стріла дочка на порозі. „Втік від дощу“, каже він. Побачив свого наймита.

„Здоров був, Максиме! Сідай!

Обоє посідали, наймит від господаря оддалік. Марта десь у куточку.

„Трохи ти спізнав ся, Максиме“, озвав ся Чабан.

„Спізнав ся, добродію“.

Дощ вже ливенем лив, а за дощем град сипнув, як в кошика.

„Ге-ге!“ каже Чабан: — пропав хліб!“¹⁾

Коваль був чудний собі чоловік. Любив він гарно вбірати ся, може ставив, що він над усима у світі ковалями. Слухайте бо! Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі? Скажіть, признайтесь передо мною, як я перед вами. Се кажу я на глум, а зараз візьмуть, візьмуть на ум і порішать, що коли я такеньки кажу, то вже певно, що якась відьма мині кума, або якийсь з пекла родич і спокусив мою душу на віки; начеб то говорячи про вовка, ніколи не кажуть і за вовка.

То чудний, кажу, був собі чоловік той коваль — одягнеть ся було гарно-прегарно у неділю, розчешеть ся гладенько як бабусин унучок, уса розправить наче на сметану впова, то що ж думаєте? Й посуне до гаю, у сам гущі, або до степу на самі пустині, й похожає сам у самоті аж до смерку. Що він дума, що гадає, на що замишляє, святий його знає, — а ска-

1) Досі видруковано у „Вечерниціх“. Далі бракує частини оригівалу.

зати на очевидь тільки хиба те, що як набреде струмочок, або озерце, або яку таку воду, то стоїть над нею й вдивляється наче журавель цибатий — мабуть вдивляється, який в Бога вдав ся.

Одного недільного вечора коваль, вбравши ся гарно та ще й до того сам у тузі й в притузі, у думі тай в мислях, надів чорну шапку з закотами та й посунув просто до гаю.

У хуторі було тихенько як у вусі. Сонечко закочувало ся. Кожушки сиділи коло своєї хати, годували чубатих улюблених своїх курей просом; москаль лежав коло свого порогу. Ряничка з сином поїхала до куми у гостину, й ворота їх причинені; травиця усюди зелено зеленіє, а вечірне проміння її покропля своїм золотим кропом, а вітерець тепленький повіває... А Чабанова хата стоїть наче пуста...

Тут скажу я вам диво: йшов один коваль, еге? Один, а так наче було два ковалі. Один коваль думав, еге? Один, а наче думало два ковалі. Перший коваль бачив, що Чабана нема, а другий коваль вже чув, що Марта не в хаті; перший коваль хотів запобігати думкою, де поїхав Чабан, а другий коваль своволив: на що тобі Чабан? ніби говорив: на що тобі, куди він поїхав? Куди вона пішла? Де вона поділа ся — от що! Перший коваль мусів погодитись і вже в одно почати думати.

Де вона справді? Може гуляє? Може стрінеть ся?..

Йшов коваль присмерком. Сонечко усе низче закочувало ся. Такий теплий був вечір, що ковалеві здавало ся наче хто тепло на його дихав. Він забрав ся у саму пущу; там усе наче наслухає кого. Вітерець пропурхне, ніби ще прикаже: слухай! слухай! хутко, хутко! тут! там! й пропаде. Оглядай ся собі скільки хочеш, де дів ся. Продирав ся коваль у пущі і зітхав собі глибоко на волі; коли голоси йому почули ся недалечко... — Він зараз поправив шапку й подививсь округи себе зовсім розумним чоловіком; не вбачивши душі живої, він наставив цікаві уха й почав прислухати.

— Та ти ж в мене одна, як у цілім году весна! — промовлено, наче б хтось дуже втішавсь тією весною чарівничою.

Чий се голос? Хто се промовля? — запитавсь коваль самого себе, і щось вхопило його за серце, як гадюка холодна й вжалила.

От одказують — се Марта говорить, се Марта кохає!

Ковалья наче грім вдарив; стояв він наче у землю уріс — слухав. Довго він слухав, і усе говорили, не вгавали.

Господи! де вона таких слів навчила ся, що вони одному серце крають, а другому світ у гору піднімають! Коваль, наслухавши ся, ще побачити хотів — потихесеньку, помалесеньку розгорнув він віти густії дубові, як добре вбачив він обох: вони наче з золота червоного вилиті блисконули йому в вічі. Сидять близенько, говорять вірненько. Він пустив віти й прихилив ся до дуба сам — ніби одпочити, постояв — наче б то одпочив, потихесеньку вибрав ся з пуці і тихо собі до дому пішов...

Йшов він та йшов, а округи все темніло й вечеріло; ніхто не стрічав ся. Та йшли поспліч з ковалем двоє — молоді й щасливі, близенько й рідненько із собою — і в ухах у коваля дзвонили слова тії благиї й палкиї, одно по одному добре, врозумно, немилостиво... З великого жалю він зблудив ся з шляху знакомого й зайшов від хутора на степ, до чужого гаю, до далекого озера. Місяць вже світив, зорі ссяли, роса пала — він усе ходив та й ходив, та й ходив. То хутко він йшов, наче б то утекти чогось, наче б то у пораду яку собі, то знов становив ся і стояв гірко; спробував сісти — не в могу: чи ходив — пара кохана ішла поспліч, чи стояв — ставала поруч, чи сідав — садовила ся о-бік і усе коло його, поруч його, перед очи, усюди горіла вона як з горячого вогню, й його палила наче полумя, чута розмова...

Чи ніхто з вас того не дізнав — ге? Як хто коли дізнав, нехай тільки помяне — або ні, нехай лучче не пригадає, а слуха, що буде далі... Далі зорі поховались, місяць зник і почало на день, на світ займатись. Коваль втомлений, наче збитий, занудивши своє серце, заросивши сині шаровари, повернувся до дому та й ліг на лавці і став обмишляти, що його тут робити, як його тут бути? Чи ж раз чи двічі він себе запитував: що ж його справді робити? як його бути? Знаю що раденькі почати навчати з усіх боків, бо чужа біда і складна і гнучка на пораду і раду, а як своя прийде, то й розум гнітить і серце жалить, і вся вага десь подінеть ся, і всю раду хтось украде — хоч з мосту та в воду! На усе замишляєш, і нічого не порішаєш, (усе й ніщо!), а мислі як ті пороги дніпрові крутять ся, шутять ся, ні біжать, ні стоять — а з усього виходить одно: нещасливий я, дурний і не-коханий.

День настав, був і минув, а коваль і забув думати, що сонечко сходить, світить і заходить, — сидів у своїй хаті, наче який темний, сліпий, глухий чоловік. Та як звечеріло й соловейко щебетнув, як же він схаменув ся тоді й вхопив шапку й помкнув ся з хати — куди? питає. А вже просто до гаю.

І от він у гаї, на тім самім місці... от сее місце... ось воно... а ще їх нема... певно зараз будуть. Чи вони разом придуть, чи одно по одному? Марта буде перша тут... (світе божий! то-то-ж вона теперки поспішаєть ся! Зараз певно тут вже буде!)

Вгадав коваль — таке, бачте, враже, то як скажешь, — наче по мальованому виходить, а як що добре... Вгадав коваль, кажу: Марта прибігла, ледве дихає, покликкала: „Максime! Максime!“ подивила ся у всі боки і стала дожидати... Хутко й наймит прибіг, ламаючи віти по дорозі, валячи куці,

— Тут, кохана? — вимовив наймит, наче скарб несподіваний набрів, а сам щасливий, аж трусить ся. — Як же ти встигла?

— Я поспішала ся до тебе... — І чутно по слову, яково було поспішати ся, яково побачити ся...

Що дня вони бачили ся і що дня коваль теж приходив за свідка і бачив, як вони вітали ся й прощали ся, чув як розмовляли й журили ся. Що дня знав коваль, яка думка, яка сподіванка найшла ся в Марти, знав який жаль, яке лишко уразило наймита — на що вони важили, чим вони смутили ся; усе він відав сидючи по-за кущами тихо, з своїм пожаленим серцем ревнивим...

Не можна потаїти сильного кашлю та доброго кохання й від дурня, — кожен се зна, то й не диво, що й Рясниченко, простий парубок, завважив якось, що в Марти очи темніють і сіяють не по давньому, що голосок дзвенить иначій, що зацвіла вона повним цвітом, і залюбував він дівчиною не в зауїру, а залюбовавши став горнутись ближче, як тільки душа його насміляла. Раз-у-раз він їй стрічав ся, куди вона піде. „Добрідні! Добривечори, добраночи, помогай боги, щастливо, здоровенькі були!“ тим усим щедрив він, так що колиб тільки усе по його слову чинило ся, то щастя-здоровля в неї було б чорзна поки. Зпершу почавши слїдувати дівчину любуючи, він не вважав на те, що дівчина бере стежки инші як він, а тільки думав, як би її перестріти, а далі вже

мусів завважити, що дівчина просто звертає, зобачивши його.. За що? Чому? — запитавсь бідний парубяка дивуючи. Може за що-небудь угнівала ся? Отже як насмілю ся, то й поспитаю її... Насмілявсь він може із тиждень, вже не присуваючись близько, а ходячи здалека, мало господарством своїм тішачись, не смакуючи вареники, у-ночі перевертаючи подушку під головою...

В Ряснички на той час було багато діла: і в городі, і в господі, з нитками, з полотнами, з ягодою й з овощом, і з плодом, то можна було вберегти ся її никливого погляду, її цікавого розуму.

Що се ти наче не здужаєш трохи? — спитала вона парубка одного вечора, як він повернув ся з поля, та вона глянула на нього.

„Голова трохи болить“ — одказав парубок звичайно, як одказують у всі віки парубки тоді, як болить у них біля лівого боку.

— Напийсь молока зараз, сину, — свіженького молока.

І зараз унесла йому молока глечик і подала: „Пий, пий, сину, більш — се добре, pomoже тобі. Се мабуть в тебе від спеки.“

Пив парубок як молодий бичок, поки аж побачив денце.

„А що, полегшало?“ спитала мати.

— Трохи полегшало ніби, — одказав Рясниченко. — Піду ще прохожу ся. І пішов з хати.

Самі мабуть вже знаєте, чи помага солодке молоко від жалю коханого, і поскорбите за парубка, що вийшовши з своєї хати зупинив ся й зажурив ся і не знав що робити — не вмів себе порадити.

— Ну вже тепер як тільки насмілю ся, так і підійду й спитаю усе, — аж у голос промовив бідолаха, як усе стихло і стемніло зовсім і він вертавсь до хати своєї й молоді сльози заросили йому обличчя як дощ ливний...

— Чого він за тобою ходить? Чого він на тебе дивить ся? — промовляв наймит до Марти, аж чорніючи на лиці з туги та з гніву. — Він тебе сватати хоче, я знаю! Він жоних, він не наймит. Що ж Марто? Може прийдець ся на весіллі вслуговувати?..

— Що робити кажеш, коханий? — питала Марта. — Як міні бути?

— Я не хочу, щоб він услужував за тобою! Я не хочу,

щоб він на очи мині усюди навертавсь... От вже осінь, що дня сподівайсь, тебе прийдуть сватати... Як мині погібати?

— Я не пійду ні за кого, коханий, — як не тобі, то й нікому не дістану ся.

— А батько велить, присилусь, приневолить...

— Не присилусь, коханий, ні!

— Шарпатиме, мучитиме що години, що хвилини.

— Нехай й так, серце. Коли мині мука скрутніш ніж життя з иншим, то б присилував, а мині усяка мука згодніш...

— Дівчино, я без тебе жити не схочу. Як розлука, то й смерть мині! Я умру за тобою!

А сам вже й зараз псмірає, й хапа рученята любенько й пригорта до серця дівчину вірну.

Боже, Боже з високого неба! чи нам усім так того коханнячка треба, що не мина, не виміча воно ні старого, ні літнього, ні молодого, ні мужнього у світі? А що вже лиха від нього, Боже світе! не перелічить ніхто, скільки потопилось, подушилось, постріляло ся, порізало ся від нього, — а посохло, повяло то більш ніж билія у полі. Зпершу ошастить тебе, наче окрилить, а там як притисне, як пригорчить, то аж не оддишеш ся...

Літечко вже минало ся — осінь ішла. Ще не повяло ніщо, а вже пахло вяню та ще пізніми квітками такеньки що аж у голові шуміло. Темні хмари проношували ся небом грім вже не грімав, лист опадав з дерева.

— Ну, вже дочекала ся я до самого краю! — зговорила Рясничка синові, як він прокинув ся ранком та смутненько зітхнув. — Отсе вже осінь, — вже весілля усюди ладять ся... Вже годі!

— Що ж ви, мамо, думаєте? — спитав бідний хлопець.

— А що я думаю! Нехай скажить ся той старий ворог Чабан! Щоб йому добра не вилучило ся! Бодай його з корнем вигладило!

— Що ж ви думаєте, мамо?

— Що я думаю! Треба Марту вивірити, вивідати. Ти ж сам нічогісечко не тямиш, не знаєш досі, ге? — Сьогодні іди, перестрїнь де-небудь і спитай її... Чи ж мині навчати, чи що, як залицятись до дівчини! Коваля вона не кохає, я примічала й за нею й за ним.

— А по чому ви примічаєте, мамо?

— Дурна дитино! По всьому: по слову й по погляду, і по походу.

— Чи ж помилитись не можна ніколи?

— Ні, ні! Не дурно він надувсь як кулик на вітер, а вона — їй байдуже, вона не тура... Ти ж ходив усе у слід за нею цими днями, чи ж вона не прийма тебе, чи гордує?

— Вона якось втікає від мене.

— А ти й не доженеш, нещасливий! Може дівчина тільки соромить ся, а ти вже й злякавсь! Сьогодні треба усю правду виявити. Перестринь і запитай. Чуєш?

— Чую, мамо.

— Та чи встоїш, чи спитаєш?

— Я спитаю, мамо. Хоч умру, а спитаю.

— Здоровенькі були! голосненько промовила Рясничка уходячи того дня до Чабана у двір і усіх озираючи. — Я отсе до вас позичити кресала — загубила десь своє, а сина дома нема, завівавсь десь, то я вже до вас отсе...

Чабан з наймитом облажували воза. Марта перебирала зелені гурки.

— От вам кресало, сусідко, — каже Чабан і подає кресало.

— Спасибі, сусідоньку, спасибі! Господарюєш, Марто? А я ще гурків не буду сього тижня засолювати, бо ще досі той бондар невірний дїжочок не направив минї! Двічі син в його був, двічі сама до його удавала ся — п'яниця такий, що Мати божа!

Цокочучи безпечненько про бондаря, в Ряснички аж в очах ясно було від цікавого піклування, що се з Мартою стало ся. Не ті очи, не те личко, не так на добридень промовила, інакшї двигасть ся.

— Я вже думала, поїду до куми у неділю, — цокотала Рясничка далі — у неї дїжок багато, чи не одступить. Марто, голубко, що тобі таке? Батько не чує — признай ся минї: чи обидив батько, чи яке лихо? Кажи, серце, кажи, вони не чують.

Марта заняла ся, як заря вечірня румянцем і одказала тихенько: — Ні, батько мене не обіжають.

— Що ж тобі? що ж тобі? Прийди до мене, поговоримо, моє золото! Що ж тобі? Та чого ти дивиш ся туда

на батька? Чого сей наймит нікчемний на нас визиририв ся? Прийди до мене! Сусідоньку! — гукнула на Чабана, — я вашу дочку запрошаю до себе! Нехай мині, старій, поможе трошки, — вже не здужаю я, зстаріла... вмірати пора!

— Ще поживіть, ще поживіть, — промовив Чабан ніби вговоряючи. — Тепер время осіннее, веселое: дочок отдають, синів женять — додав він наче по тайности.

— Дай Боже й вам і мині дождати, сусідоньку, — промовила Рясничка аж іздрігнувши ся. — Що ж, Мартусю, поможеш мині?

— Добре, — одказала Марта.

— Спасибі, голубко біла, спасибі! А поки що, я тобі поможу гірки обірати. А чи ви чули, сусідоньку, що удовиця Крижка сина в малярі віддала? — спитала Рясничка Чабана.

— Чув, — одказав Чабан.

— Кожушки наші як довідали ся, то зараз забажали собі малювання і хвалили ся: поїдьмо — хвалили ся — до того маляра і закупимо собі якесь малювання: се гарно у хаті, — оповіда Рясничка.

— А гарно мабіть, — одкаже Чабан.

— Наймитку, чи ти нездужаєш? — озвалась Рясничка до наймита.

— Я здужаю, дякувати Богу, — одказав наймит зглуха і не знімаючи очей з роботи.

— Якось ніби ізбляк на виду, як я от придивлюсь теперки. В мене син чогось кволить ся, жалієть ся на голову усе. Горенько з тими дітьми у світі! А що се нашого коваля зовсім не видно? Наче за гроші показуєть ся між люди. Я вже його отсе два дні ніде не набреду, де він никає... Сусідоньку, чи ви його бачили?

— Бачив вчора ввечері, — каже Чабан.

— Де ж ви його бачили?

— Він з гаю йшов.

— Отсе гультяй який! — Та бувайте ж здоровенькі, забарила ся я. Приходь, Марто, до мене! Одвідай, серце!

І побігла до дому Рясничка, піклуючись і готуючись, що то з Мартою за подія, по що Коваль до гаю ходив, що замишля Чабан, чого се наймит так очима поїдає? А Чабан проводивши її промовив: — Ся жінка як би примогла, то-б зорі з неба зірвала, або землю під собою поїдала.

Вечір осінній, темний, і Марта виходить з хати; ледві два ступні ступає — перед нею Рясниченко, весь біленький і зовсім смутненький.

„Марто, — промовляв він — чи гнів на мене який маєш?“
А сам дивить ся у шапку.

— Ні, — одказала Марта.

Мабіть хотів додати: „чому втікаєш?“ парубок бідний, та не насмівивсь очей звернути з шапки.

— Марто, чи підеш за мене? — почав він знов.

— Ні, — одказала знов Марта.

— І... і вже сьому не бути? Не можна ніяк зарадити?

— Ні, Іване, — одказала Марта. — Не думай об мині, не займай мене, прошу тебе просьбою.

— Не буду — промовив парубок, наче зварений. — Добри-вечір, Марто!

І пішов, сам як мала дитина заплакав.

Мати стріла ще на дорозі й питає: що? І дивить ся і з одного вже погляду бачить, що. Змінилась на лиці і очи іскрою спалахнули.

— Вона за мене не хоче, мамо, — промовив парубок, — і годі вже її займати.

— Не хоче за тебе? Годі займати? — покрикнула Рясничка. — Кого-ж вона хоче? Кого вона обрала, гадюка? Та ще не знаємо, що Чабан сам дума. Може вона не хоче, та він жадає, то не буде вередуванню він потурати...

— Ні, вже, мамо, я її не займу більш.

— Не займеш, як батько даватиме?

— Ні, мамо. Вже не кажіть про се, бо жалко дуже...

Та й дуже ж жалко йому зробило ся!

— Ні, се так не буде! Ні, так се не минеться! Я довідаюсь! Я дізнаюсь! Щось тут є! Є щось! — виговорювала Рясничка сама до себе.

— Я тебе тут дожидав, — промовляв наймит над рікою стрічаючи й пригортаючи Марту. — Ти не знаєш, як я тебе дожидаю! Очи горять мої, волося наче холодний вітер зніма...

— От кого обрала собі, дівчино! — покрикнула Рясничка так, що аж в берегах виляснуло. — Добре, красно! А батенько нехай втішаєть ся, нехай радуєть ся!

І Рясничка мов скажена вистрибнула з-за верб і з реготом побігла від них.

— Вона зараз батькови скаже, — промовила Марта.

— Що ж, Марто, може се в-остатнє бачимось? — виговорив наймит. — Не чуєш нічого? Може вже батько гукає на мене і випхає з двора. А чи ж не дасть одвіту ніхто за мою кривду!

— Максиме коханий! Я твоя вірна дівчина...

І вона горнулась до його, і він наче перед гіркою та нікчемною смертю пригортав до себе дівчину. Ще нічого не чуто було з хутора.

— Ходім, — каже наймит.

— Ходім — каже Марта.

Ввійшли обоє у хату. Чабан сидить біля стола, наче їх дожида, спокійний як звичайно.

— Що се забарила ся, дочко? — спитав.

Вони обоє стояли, наче до домовини вже приручились, або друг до друга. Чабан глянув на обох.

— Господарю, — промовив — наймит, чи оддасте за мене дочку свою?

— Тату, — промовила Марта, — не бороніть... Я за иншим не буду, тату, тільки за ним... Не бороніть, тату!

— Я не бороню, — каже Чабан, — нехай вас Бог благословить.

Що се! Що се! одхрещуетесь усі — такого батька покажете несвітнього! Щоб багатий, розумний батько та за наймита дочку попустив іти! Се вже ви передали куті меду!

Не сваріть ся, добрі люде! Нехай хоть на сміх один наймит за чоловіка буде поміж людом християнським! Нехай один нетяга вишукає собі сімю та долю, та спочине, та наболіле тіло і душу одходить, одратує... Полічили сього одного між правними душами, а вже незлічимо усіх тих, що їх ходить по світу запродаючи свою силу і молодість, і кріпость за хліба шматок вкрайний, не житя проживаючи, а збавляючи, клянучи гірку долю, не сподіваючись кращої.

Лист з Парижа¹⁾.

Ми з хлопчиком вселили ся у пансіоні, у великому домі у два осади, а дім той у дворі за високими воротами під кам'яними левами. Далі у дворі повз будинками вяне ріденька травиця та чубок крегких деревців пропадає — хазяйка хвалить ся ніби то сад у неї... Не такі сади мають до мене з України далекої, — не такі, а густі, кучеряві, родючі і рясні усяким плодом і ягодою, повні птаства і співу... Годі-годі-годі!

Хазяйки наші дві — одна стара, у таких морщках і морщак, що й не сказати, а про те ще кріпка і жвава; друга теж не перволіток, румяна й огрядна — се дочка, а то мати. А обидві прибрані такеньки, що аж тричі рябенькі, а ласкаві, сказав би — тітки рідні, а вже як не тітки рідні, то нехай жалосливі дядини, а дроботун такі, а говорухи такі — що тільки слухай жваво. В їх дуже живе і столуєть ся людей і ми в їх заповнили ся поки що на цілий місяць.

Вихваливши ту кімнату, що ми з хлопчиком собі наняли, хазяйки повели дивитись, показували столову, де обідають. Ся столова довга та ще й предовга і узька, у продовж стіл довгий узький, над столом висить газова *лампа*. — Як її по нашому назвати? Одна київська дівчина як вгледіла таку, „бач“, каже, „яка *світиця* світить!“ — то нехай же тепер буде як хто собі схоче: кому *лампа*, а міні *світиця* — ну добре. — Газова *світиця* висить над столом, округ стола стільчики сідати, по під стінами шахви високі позамикувані, ряд вікон на улицу — та й усе. Далі хазяйки повели, ще показали кімнату, ту *гостинну* панську. Тут малиновий ковер на всю долівку, малинові дивани і кресла наче їх не становлено,

---

¹⁾ Се третій лист, не друкований (два перші див. в Народніх Оповіданнях вид. Видавничою Спілкою ч. II) В заголовку; пятниця.

а з жмені пущено, одне до вікна одсахнуто, одне у бік, друге знов у другий бік, инше припнуто до стола. Стіл по середині круглий, застеляний малиною скатеркою, закиданий шитвами жіночими і вишиваннями, книжками і кошичками; на столі світиця одна і друга під шапчуком (це теж таки київська дівчина узвала, „бач“, каже, „ще й під шапчуком!“), мраморяна піч (та воно не піч, а тільки за піч тут одбува...) Се бачите, пристінно вироблена наче ряма з мраморяних пластів, заввишки як стіл, зверху пластичкою теж мраморяною припято; у тій рямі на підлозі жарівня залізна, — кладуть на тую жарівню дрова та й палють, або уголь камяний. В нас такі вироби не гурт то часті, а за те й ім'я їм нема — заждемо поки пойменує який пічник мистець, або який щасний комінотрус, як де їм трапить ся по вельможних панах так зочити; поки що нехай буде мраморяна піч — мраморяна, кажу, піч. Дзеркала у золочених рямах, образи мальовані теж у обзолоті; арфа у одному кутку; фортоп'яно у другому... У сю гостинну зіходять ся панї і панночки у вечері, хвалили ся хазяйки, — тут собі вкупі шують, читають, говорять і бавять ся; хто хоче грає, або співає, кому хіть — брязжить на арфі.

Боже єдиний! Поглянути по тій кімнаті гостинній: яка ж не придобна, а роскішна на придобу — яка ж не вітна! Здаєть ся найшаллива, найпуста дитина тут не гратиметь ся; найвірнійші друзі не розмовлять ся із собою; кожна душа весела схолоне, а що вже щирому сердцю, то загигати уступивши!

Першого вечора як ми перебрали ся, стріла ся мині у переході сусідка моя французинка, гарна, жвава, говірка молодиця, у чорній шовковій та пишній сукні, у дивних та чудних зачісах. Зараз вона почала зо мною мову, стала мене до себе звати й зайшла сама до мене і похвалила хлопчика, що вже спав на ліжку, й оповістила мені новин не лічучи скільки, і в мене поспитала багато, чого я знаю й не знаю. Очі в неї світили як дві свічки, а язичок... Світе мій!.. допала ся вона до мови як ужака до молока... Світе мій, яка ненасить! Говорить-говорить-говорить та й говорить! А що ті зачіси на голові, то й не списати пером які: волося і звиті і перевиті, з одного боку в вузлі, з другого боку попущено в кучері; і заплетена одна прядка, і знов друга прядка розплетена, і трошки пригладено й трошечки підкосмичено, — аж лихо!

Ся пані удовіє, — вже три роки тому, як поховала чоловіка, два роки тому як покинула свій рід далеко у одному місті і живе у Парижі з маленькою дочкою своєю. Незабаром постукали до мене у двері, відчинили ся двері й на порозі уявила ся дівчинка — сама красочка: кучерявенька, плечечки голі і ручечки голісенькі, а білі, як молоко, — на кругленьких локоточках ямочки, на рожевеньких щічках ямочки, у рожевій коротенькій суконці, у рожевих півчобітках.

— Мамо, се ти тутеньки, — промовила вона стоячи в дверях.

„От моя дочка“ — каже мені пані. „Софі, ходи ближче!“ Рожевенька дівчинка увійшла, на добри вечір міні дала, стала коло своєї мами й якомсь приспустила оченятка — як же ті приспущені оченятка усе бачили у горі, у низу, округи і скрізь. Зараз вона вгледіла, що спить хлопчик, а мати її його ще показує та каже: „бач, хлопчик маненький“, а вона одказує голосочком блаженським: „еге, мамо! У-ранці гратимемось з ним разом“. — Тихенько, не розбуди його, — говорить мати. „Ні, мамо“. І стала тоді собі тихенько коло стола, спитала мене, чи можна їй у сю книжечку дивитись, і почала дивитись у книжечку смиренсьенько. А пані усе говорила, поки не продзвонив дзвоник коло її двері, — тоді вона зараз похопила ся, попрощала ся і зникла, і дочка за нею.

Не встигла я подивитись добре, як спить хлопчик, знов хтось стукає у двері, знов відчиняєть ся — знов на порозі рожевенька дівчинка.

„Я вас не потурбую?“ питає.

— Ні, — кажу.

„Можна увійти до вас?“

— Увійдїть.

„Може вам чого треба, то ви мені скажіть, а я побіжу покличу слугу“.

Мені не треба було нічогосечко.

„Чи вам не нудно самим? Хочете, я з вами посижу?“ Йї сіла, і сукночку свою гарнесенько розкинула по креслі.

„Ви ще ніколи не були в Парижі?“ питає.

— Ні — кажу — се ми у-перше тут.

„Ото усе ж вас бавитиме... Париж гарний і усі тут прилюбляють ся. — Ви багато купуватимете? О, крамниці є на вдивовижу! Моя мама багато собі купує. Чи знаєте—вона за-

між йде. Еге ж, мама йде заміж. За графа А. іде вона. Він вродливий дуже, граф — у нього чорний вус. Він має вжитки таки, має коней, має садиби недалечко від Парижу. Як літо, то житимем там, а як зіма, то зараз в Париж — тільки вже не тут, не в сьому домі — у другому вже, у нашому. Отсе я не заплачу, як поїду звідси, покину сей дім, бо тут мині вже усе приобридло страх! Усі, хто живе тут, такі вони нудні! Ви ще нікого не знаєте? Тут є їх багато!

„Найкращу кімнату наймає пані Р. з своїм чоловіком — о, вона жовта-жовта-жовта, як не знать що, як добра апельсинка, і суха вона і костява вона, а вбіраєть ся усе у таке ясне... Як на мене то зовсім вона не гожа... О, що за красу, то краса найменший з усіх її гріхів, найменшечкий! Її чоловік — се старий добряка, що завсіди частує чим-небудь... Теж не припада мені до смаку панна М.—та здорова, льодова Англичанка. Чи знаєте, усі Англичанки страх які льодові, а ще гірш, що завсіди вони дивлють ся як ченці, як проповідниці — усі, навіть добрі, навіть дурні — усі! Ось сусіди ваші у праву обстїнь теж... Скажу вам, не пришанували й вони мене і важка мені їх ласка, хоч вони обидві безуразливі душі — і тітка й небога. Тітка вже старенька дівчина, а небога молодесечка й свіженька, а обидві такі соромляжі, та боязькі, та плохенькі... У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаву, а в бесїді сидять змовчком, уста не вміють розімкнути, німіють... А кінець вам з кінцем такі обидві смішні, хоч за гроші показуй... О Боже мій! Мій Боже!“

Дівчинка шморгнула плечичками й дзвінко засміяла ся і знов промовила: „О мій ти Боже!“ Подивилась — я слухаю — і знов почала цокотати:

„Живе тут пані з Португалії — от ся втішна — то вже втішна! О, яка весела, як усіх смішить! Дуже гостра й розумна. Тільки що часом єхидна... часом вона вам таки вже нелестиві річі підведе... Товста як барило й лиса, а вбіраєть ся гарно, хоч не до лица собі — от почепить що, наче й не зирнула у дзеркальце — вбрання її такого-такого придбано і таке дороге... Присмачає вона ласощі не в-за-уміру й поїдає тих ласощів не в себе — така! Ще тут живе Шведка, панна, ведмідь той вчений... ся не спокусить нікого — ні! Усе з своїми нікчемними книжками, а приступи хто до неї — „що вам буде завгодно?“ О, бачите, ся не всолодить нікому життя в світі!..

„Малесенький Англичанин живе з слугою, недоросток собі, слабий, хиренний, не може ходити, возють його у возику, як погода, гуляти. Я його часом одвідую й не бавнії ті одвідки... він недугує усе, то недоторкливий такий, імбічливий... Отсе завтра усіх ви побачите при обіді. А чи ви вподобали хазяйок? Вони хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що й обіруч не піднести, а нишком й підведуть під манастир — такі вони! І обидві жадухи такі, у скупощах кохають ся... хазяїн — бачили його? він смирний собі чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець!.. Правда, він на лице хороший, тільки дурне таке як дрова... Він усе малює — маляр — і жінки своєї боїть ся, як огню пекучого... Ох, знаю я усіх їх, знаю! Усі нуднії, усі обридлі... Коли б вже хучче поїхати, покинути!“

Тільки дивитись, та слухати, та дивовати, що се за єдне сидить проти очі та говорить!

Скочила вона з креслечка, опинила ся коло хлопчика. „От кому добре спить ся!“ каже пошептом киваючи мині на його. „Він любенький!“ (доторкнула ся до його головочки) „яке волосся мягкеньке... йому в кучері волосся вьють?“ — Ні, кажу. „Ні? Шкода! Кучері б йому до лиця... любенький-любенький — чого тільки поважний такий? Чи він і в обуді такий поважний? Чи вже такий? Як його зовуть?“ — Я казала як зовуть. — „Ой, ой яке імя! Та дарма — я вивчу ся. Певно він хлопчик добрий і любий — еге? Я вже знаю, що він із мною полюбить ся. Які його літа?“ Казала їй які його літа і поспитала її, чи вона вже багато вижила віку. „Дев'ятий рік почала я від Великодня“, каже, „а що я, кажіть, яка? Чи великó зросла, чи мало, чи так як треба?“

У-раз опинила ся проти дзеркальця, обертаєть ся бочком, обертаєть ся другим, повертаєть ся потиличкою й стоїть проти мене вже, дивить ся й всміхаєть ся, дожидаючи, що я мушу казати: о гарна ти, гарна! Найкраща з кращих!

Казати, чи не казати, то вже своя воля, а подумати, їто думка наперед не питаєть ся, а самохіть наvertsєть ся й наvertsєлась мені думка й гадка, чи я коли з роду бачила таку дитину? Чи то вона така приуродженна, чи то вона така вчена?

А вона вже коло мене прихилилась, в уха мені блаженний голосочок дзвенить, — та такий то вже голосочок скрадний! — „Чи ж ви мене любитимете? Любитимете, еге?“

— Не знаю, кажу.

Вона одхитнулась швиденько і подивила ся очима міні в вічі. „О!“ промовила вона і очі гарні, проникливі її очі ще пильніш в мене впили ся.

„Се міні дивно!“.

— Що ж вам дивно? — питаю.

„Що такеньки ви міні одказали — того я дивую, що таке чки одказали ви“.

— Чому ж ні? — знов питаю.

„Та на таке питання зауряд одказують: *еге, а вже ж, а як же, любитиму, дуже,*“ одмовила вона всміхаючись, як сама світова наука та заморські дойшлости ¹⁾.

— Що ж, питаю, як так одказуєть ся, то так і робить ся?

„О!“ скрикнула вона й засміяла ся. „Се вже ви передали“, і знов засміяла ся і спитала: „чи ви ніколи не чули, не бачили, не знаєте — де ви жили досі? Ваша країна дика й дивна дуже? Ведміді у вас там панують і зажирають кого хочуть — правда сьому? Яка там у вас громада проживає? Чи в вас як що кажуть, то усе так само роблять, як казано? Чи вилучають ся там у вас бенкети і танці? Чи там у вас вишукують ся чоловіки приятненькі? Чи трапляють ся панночки чепурненькі! Чи до ладу вбірають ся вони? — розкажіть!“

Та й пригадало ся ж міні! Чимало, чимало! І панночки, і бенкети, і танці, й ведміді, й чоловіки, і громада, і уся правда збірана і усяка кривда незочена; як панночки викрашають ся, бенкети гудуть, ведміді й танцюють й зажирають, чоловіки приятненько говорять, клонна громада слуха... Пригадала ся одна міні панночка — не скажу вам, звідки вона й як зовуть її, бо чи ж ви без мене не досхочу знаєте панночок на імя і де кожна родилась - хрестилась, чи не вилічили скілько грошей у посаг їй віджалує батько й скілько примхів приділено їй з роду — де там! Знаєте ви, у якому талярі який щерб і яку примху як роздрознити, посудили ви, повинили й каратимите усі її гріхи, коли Бог попустив їй зогрішити, й понівечили усі її добрі чини, щоб не стали вони за охрону й оборону, — то буде з вас. Нехай та, що міні пригадала ся, міні й застаєть ся. Така вона була, пан-

¹⁾ Попершу було „людська довіда“.

ночка тая, що присягала „любитиму“ наче „на добридень“ вітала ся. А по добридень та й шуги! бувайте здорові, шукайте вітра в полі...

Пригадала ся знов инша дівчина, що як казала „любитиму“, то й до смерти залюбила ся. Рідненько вона предала ся й віддала ся і вірно ходила у слід за своїм коханнем, де йому вгода, куди його воля; йшла вона з Київа до Ніжина в холоді, йшла з Ніжина до Лубен в голоді; з голодом, з холодом та з третьою недугою дочапала, щира, аж до московської границі — побралася би й далі, та вже смерть заступила й припинила.

Пригадала ся знов і така, що любила, та ніколи не казала, і знов друга, що казала багато, та не дуже влюбляла...

Й чоловіки пригадали ся, що вони навчали: не вірь нікому — не буде жалю, та й самі віри няли й одбували того жалю береженого самі; і ті невірющі, що завязали світ божий не одній душі благій. Пригадали ся приятні річі, пуста розмова, мстива, хоч клонна громада, — роскіш, пиha, вбожество, сила самостайна, перешкоди й перекори, потвір і надія, добро і лихо — усе, що у світі бува. А чого, чого, чого у світі не бува, аби здорова на плечах голова! Се мині так пригадувало ся тільки, а гостійці своїй я сказувала те, об чім вона питала мене, що вже нас не зовсім, справді, ведмеді зіли, не поспіль вже нас, справді, й простота посягає... Що в нас по містах вибудовані пишні будинки, з ясними вікнами, з широкими ворітьми, з такими великими дверима, що здаєть ся усьому миру хрещеному увіходити місця не бракує, — тільки що не уступає туди багато людей: хто не насмілить ся, кому нема по щò, а той такий вибереть ся, що не схоче...

— „Не схоче?“ промовила дівчинка. „О! чому ж?“ і додала: „кажіть, кажіть я слухаю!“.

— Отсе ж стоять такі будинки пишні і живуть там пишні пани й виростає панночок й паничів, скільки Біг дасть. Їдять і пють вони смачно, сплять роскішно, слуги роблять і годять їм безвиможно, і ходять до них у гостину теж другі пани пишні, а роки упливають, як бистрії ріки; панночки й паничі вже вихохали ся — виніжені та виховані — не вспіли книжок начитатись, награтись, наспіватись отцю-матери і собі на втіху, сусідам на муку, як тут посилає Господь долю: панночці розумного чепурного пана вельможного, що її посватає, а паничови покаже красну безприганну панночку й він її собі

обере. Здружують ся вони і починають жити ще в кращих будинках, прикупають села, прибільшають собі повагу — ідять вони з сребра, пють з хрусталу, а частують з золота, одягають ся у легкі дорогі шовки у літі, а як зіма — беруть на себе мягкенькі аксамити, обгортають ся теплими кунами та бобрами: їздять вони у таких колясах, що хитас як у колісці, возять їх такі коні, що аж землю рвуть; вслугують їм слуги такі терпливі як вчені, — от пани в нас такі знаходять ся!

„Добре-добре!“ знов промовила дівчинка. „Найхитніш усього мині б одягнутись у куні або в лиси... Мама казала — купить мині на цю зіму... Говоріть-говоріть ще далі!“¹⁾ Знов треба було їй розказувати як стояла одна козака пасіка й треба виписати, що то за річ пасіка тая; і як була огорожена частка травистого зеленого поля і як в огородь загородив козак аж сім високих, старих коренатих дубів і вісьму вербу гіллясту — хто не побачить було вербу тую, то спитає, як вона уросла тут сама поміж дубів, а верба що весни давала віду, що хоч сама вона поміж дубів, та добре їй рости тутечки, бо росла вона, угоняла хутче козакового унука Михайла. — Кажу *Михайла*, бо він не любить, як хто його покличе *Михалко* й не дочуває, хоч у десяте гукніть, а як покликати *Михайло* — зараз він наче вродить ся поперед вами у широкорукавій білій сорочці, у широких шароварах, у червоному поясі — у тому самому поясі, що він сам купив у ярмарку аж у Кролевіці. Тоді ж покупив він і чоботи свої з червоним закотом, і ту шапку чорну, що він її дуже прилюбляє й ошамненько бере на себе і що, як візьме, то дід смієть ся й каже: „Гледи, Михайло, гледи, рознесуть твою славну шапку лакомі бджоли на мед“. Михайлова маленька сестричка, білявенька, русявенька босоніжка Маруся, як почує, що дід те говорить й смієть ся, собі теж підзвонює... Тільки Михайло посміху не потурає, низько насува чорну шапку на чорні брови й похожає сам оддалік як гетьман поперед військом... Отсе ж, кажу, як поважненько покликати

¹⁾ Далі йде од слів „Знов треба було...“ текст видрукований в „Меті“, 1854 р. під заголовком „Медвідь“ (передр. в Народніх Оповіданнях, як особіне оповідання—вид. Видавн. Спілки ч. II). Перших кілька рядків в оповіданні „Медвідь“ трохи иначе зредаковано; трапляють ся одміни й далі. В друкованому тексті не Маруся, а Мелася.

Його „Михайло“ зараз він наче вродить ся й, одтрушаючи своє темне волося і поглядаючи своїм хорошим поглядом, спитає звичайненько: „чого треба вам?“ і, коли вам дїда треба, він зараз побіжить і приведе старого од вульїв, а коли вам треба сестрички його Марусі, він примчить Марусю сестричку. Часом Маруся буде соромитись і сховаєть ся у траві або за вулїй — бо Маруся маленька як вузлик і всюди може приховатись, а до того ще має надїю, що як собі затулити хоч одне очко (обох вона ніколи у світі не затулить, — хоче усе бачити) — хоч одне очко затулити, то й не знайде ніхто — а Михайло таки одшукає і як не вговорить йти доброхїть — Маруся своєю волею живе — то схопить її та й принесе жваво й браво й смїючи ся, хоч може Маруся і щипнула його по дорозі. Чому ні? Одна любя, тиха дівчинка вкусила мене колись до живої крові, як я силоміць піднесла її на руки... Не гарно кусатись, та й не гарно й силувати. Не гарно силувати, та не гарно й ¹⁾... Не став би й Михайло сестричку кривдити, як би вона справді гнівала ся, — ні, Маруся не з гнїву так чи так боронила ся, а тільки з самого сорому, бо страх була Маруся соромляжа і як заглядить чужого чоловіка, то не те що личечко, а й ніжечки, здаєть ся, малесечкі порумяніють, утікаючи, і не знаєте самі, що се втікло від вас: чи зайчикок стрибнув, чи пташечка пурхнула, чи дівчинка зникла — не можете ви собі виявити істно, ані людям виписати добре; а коли-б же чули ви, як Маруся вимальовує вас і вашу одежину і похід і погляд! Вона встигла вас і зобачити і розгледіти і так вималює словами, що у-друге вас пізнають усі в хаті, коли увійдете: „А, се той той добродій, чи тая добродійка, що Маруся розказувала“. Хоч се, бачте, трудно, а я таки вам радитиму з Марусею признакомитись, бо вона розумна дівчинка і багато де чого знає й така ласкавенька, що й вас де чого навчить. Якого пісень славних вона співала, якого казочок потїшних уміла і не то що до рогу у Київ — знала вона навіть кудюю у Херсон братись.

Отсе-ж козак старий — звали його Загайний — погородивши загород, постановив вульїв чимало: було їх там наче

¹⁾ Далі не стає частини оригінала, одного листочка, що відповідає стор. 245 ряд. 6 знизу до 248 ряд. 14 зв. тексту оставнього львівськ. видання (Львів, 1903, т. II); звідти передруковуємо се місце.

снопків на добрій ниві — і вже не полічу мабуть, скільки багато тепер у його їх придбано: мабуть багато тай пребагато, бо рої там роїли ся виборно, так що тільки не подивуйте у лиху годину, — виборно роїли ся! Було раз-у-раз чути: „рій! летить! від поля! від гаю!“ То Михайло скрикне: „рій!“ а Маруся за ним як у дзвоники перебива: „рій-рій! рій-рій!“ то знов Маруся закричить: „летить-летить-летить-летить!“ а Михайло біжить вивіряти, чи правда; то знов дід, плетячи кошик, наче духом вгадає, що рій надлітує і йде його накривати... Страх якого діла було у пасіці! У кутку дід там заплів хижку з лози, Михайло покритв її соломою гарно, а Маруся промела коло дверей і сказала: „отсе вже й зовсім теперки!“ Дід насадив і калину і бузину і рожу гожу з Михайлом, а Маруся насяяла всячини і усе приняло ся, зійшло і проквітало одмішне й перемішне, як у празднику люде, на диво Марусі, що, каже, сіяла усе окремішне, ряд по рядочку, а зійшла така мішанина. Михайло на сю річ сестриччину мовчить, бо не хоче змагати ся з дівчинкою маленькою, — мовчить та тільки дивить ся, як рожка хилячись із гіллячки, наче питає, чого це так підкотивсь до неї хорошої низенький василечок; а василечок низенький, не вважаючи на питанне, викида квіточок не в свою силу василечу, одбивши ся від свого роду, других василечків, що їх заступали задириліві купчаки; листатий любисток тут побратав ся з жменькою конопель, а коноплі знов побрали ся між маки повні, а маки знов угнали у волоський горох, а скрізь усюди колоски постріляли житні, — де один, де два, а де й посемейкою і вже як де посемейка, то й перенадила за собою і кукілю червоного і синіх волошків. Чи теж мало зілля не сіяного, непроханого й некоханого нагодилось у дідову пасіку — і над усім літають бджоли гудучи. Славно у тій пасіці. Дихать — не надихать ся! Лехко, вільно! Куди глянеш — усе поля широкі, чисті і по полях дуби, зрідка дуб од дуба, як намети проти сонця розкинуті; у село шлях звиваєть ся, а села самого не видати за могилою стрімчастою, — видко тільки від схід сонця гай здоровенний, темний...

Славно було літувати у пасіці Михайлови з дідом; і Маруся маленька, покинувши матір зі старшою сестрою домовати, сама прителіпила ся до дідуся і хазяїнувала у його пасіці: співала пісень, ходила по полю збирати полуниці,

розбила два горшатка і одну мисочку, теж бджоли доглядала так, що аж, незвичайні, кусали її і тим робили часом із любенського личенька не-знать що: з одного боку глянь — Маруся: її щічка, її вічко; а з другого боку глянь — якийсь дуттик... Уставала Маруся ранійш од усіх і лягала од усіх пізнійш, бо пораючись у дідусевім хазяйстві було їй, вже казано вам, такого діла, що ой-ой!

Отже одного вечора, втомивши ся, лежав Михайло на траві у пасіці і дививсь у небо! Вже зорі поскакували й то-несенський серпок місяцевий блищав над дубом, ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку. Маруся, теж втомивши ся, лежала й ворушила ся, дрімала й питала ся, чого це досі діда нема. А діда як нема, то й нема, — і в далині не видно.

Пішов дід того вечора у село та чогось дуже довго забаривсь у селі, бо вже ніч глуха, зорі зорють, серпок високо підбив ся, а діда усе немає й не чути — усе тихо. Коли разом земля загула від гаю і щось важке наближаєть ся до пасіки — таке важке, що й не зважити на вазі! От воно поронило лісу, суне поміж вульвів й вульля валить і квітки давить, й бузину й рожу ламає, і дуба кріпкого втрухнуло минаючи — Господи світе! Що ж ви думаете! страшенний, патлатий, важкий ведмідь одвідав! Не здумав ще Михайло що його робити, а вже коло його малесенькі трепечущі рученяточка обвили ся як цупка хмелинонька й голосочок шепоче: „о, братіку коханий!“

А ведмідь наче хазяїн посува, оглядає, де кращий вульї, солодший мед; от впав йому такий в око, зараз лапу патлату тудя, видира й лакомить ся.

„Марусю, біжи до дому, біжи хутенько, рибочко! вимовляє Михайло по тихесечку.

— А ти ж? — вишептує Маруся, не пускаючи його з ручок.

„Мині треба тут бути... я його пійду вижену... біжи ж, біжи... або заховай ся у хижку — ховай ся у хижку, ховай ся!“... Та й тягне її заховати у хижку.

— Із тобою! Із тобою! Сама не хочу — не хочу, братіку! він тебе зість.., не хочу без тебе... Сховаймо ся разом.

А страшний ласач патлатий учищає та й учищає мед по волі й по роздолі, — часом подивить ся на серпок місяцевий у горі, ніби кажучи: „ти, серпку, добре мині світиш“, часом ніби поприслухає: „здаєть ся, дівчинка тут з хлопцем перешептує“.

„Пусти ж бо, Марусю, пусти... я пійду до його з кием та й годі! Пійду!“ каже Михайло, зриваючись й шукаючи очима великого дідового кия і з опалу нічого не вбачаючи й одтискаючи Марусю від себе; а Маруся просить ся й молить ся й так пригортаєть ся наче прикипа... Коли ведмідь кашлянув... ждати що зареве... А, ні, — він пав долі та як почне викочуватись та вивалюватись по траві, як почне, — несоромляжий, необачний патлачу! Укачавшись, увалівшись устає, струшує патли, оглядає — та як оглянув вуллї, отже присійбогу засміяв ся й щекнув зубами, як білими гострими сокирами — сказати би тїшучись, якого вчистив меду солодкого... Та й поступав до гаю, вгинаючи землю під ступою... І вже сам пропав з очей, а важка ступа ще оддала по полю¹⁾...

„Ну спасибі Богу, що він не зїв тих діток“, каже моя гостїйка. „Вони ж не zostали ся вже там більш жити?“

— Чому — zostали ся й жили, — одказую.

„А ведмідь приходив ще?“

— Ні, не було.

„Се щастя! а все таки лучше б покинути таке місце не! безпечне — то вони з нерозсудних голів своїх не покинули Роскажіть міні ще, коли ласка!“ просить знов.

Й знов починаю їй розказувати, як була собі дуже вбога молодиця з дитиною, дуже вбога — таке вже вбожество нещадиме, що не те, що самій їсти, — дитину не мала чим годувати. Думала, вона думала, — плакала вона, плакала, та й узавши дитину пішла на побрідки...

„Еге ж! Еге ж!“ перехопила моя гостїйка. „А чи ви знаєте, як вони, ті молодиці вбогі, дурять та підводять часом? Приходила тут одна, — така вже нещасна, що глянути та заплакати, й таку вже біду вона розмальовувала аж страх: й діти її обсіли голодніі, і чоловік вмїра, і господар з хати жене... А далі й дізнали ся, що в неї анї дітей, анї чоловіка нема й що вона п'яниця превелика й не хоче заробляти... Не треба, бачите, усім віри нять... Не треба — щоб не одурили“...

— Та вже ж не з роскоши нїкять по чужих людях да піддурювати такеньки, — кажу.

Маленька знатниця й се знала.

¹⁾ Досі зміст оповідання „Ведмідь“.

„А вже ж, а вже ж!“ каже, „вже ж не з роскош! У світі чимало прожива без долі, без талану! Годі вже говорити, бо дуже жалко... Гай-гай! як пізенько! На добра-ніч вам! У ранці я до вас прийду. Ранесенько прийду. На добра-ніч!“

Та й випурхнула за двері рожева гостійка.

Другого дня таки ранесенько сидимо ми з хлопчиком та говоримо, коли ось стукають у двері, відчиняють, й на порозі рожева дівчинка сміється й вітається, уступає до нас, — добридень миї, добридень хлопцеві — чи здоровенькі? Як спалося, що снілося? А сама усюди: і в сім кутку, і в тім кутку, і в третім і в четвертій, і біля вікна й коло стола, і за нами і поперед нами. Хлопчик дивиться на неї у дві очі.

„Се ваші книжки?“ вона пита в його. Нема одказу.

„Чи ви любите книжки читати?“ Знов нема слова.

„Маненькі казочки, е? Чи вам більш до сподоби книжечки з образками? В мене такі є книжки з образками — чудові! — я вам принесу... Принести?“

Знов таки ані пари з уст.

„Маю я теж играшок й забавок багацько... коники славні маю... Го! я знаю ви, любите коників! Еге, еге! Хочете бігати зо мною? Ходіть — біжіть!..

Вона потягнула хлопчика за руку ухопивши, а той уперся: — „ні, не хочу бігати“ — промовляє.

„А! се ви промовились, хвалить Бога! Хочете в опуку перекидатись? Нумо!

— Не хочу.

„Отсе! з вами не зговорити! Та може ви не вмієте опукою перекидатись? Маєте опуку?“

В один мент кинула ся вона тудою й сюдою, зазирнула під стіл, побачила на столі, відчинила шафу, струхнула хустку велику на креслі і одшукала опуку у кошичку й почала перекидатись з ручки у ручку.

„Я вже знаю, що ви не вмієте такеньки перекинути“, каже хлопцеві, „ні-ні-ні! У світочку — ні!“

Хлопчик всміхнувся простодушо.

„А що ж се завірятимете та запевнятимете, що вмієте? Не пойму віри, не пойму! От вам опука! От масте!“

Та шибонула в його опукою, хлопець захопив та пустив до неї, вона ще хутче до його — та й узялись бухати. Та й признакомили ся із собою.

„Чому ти не хотів із мною говорити?“ пита дівчинка кидаючи та підхоплюючи. „Чи ти злякався? Чи я опудало таке — ге?“

— Ні, ти така як лялька з крамниці, — одказує хлопчик, — тільки що ти багато говориш.

„Я хороша як лялька?“ спитала.

— Еге — одказав.

„Чи ж ти ляльок улюбляєш?“

— Ні, а бачив учора... — Тай розказав їй яких він учора ляльок бачив, таких що вимовляють „тато“ й „мамо“, як добре пучками прижати та притиснути.

„Чи ти підеш із нами їобідати униз, у столову? спитала знов.

— Пійду.

„А знаєш, що діти не обідають з нами маленькі — маленькі діти тут обідають окромішне“...

— А ти ж мабїть не розростаєш ся, як сїдаєш там — пита вже собі хлопчик.

„Я? То вже друга річ! Я знаю як сидїти, як поводити ся... Чи ти хочеш сїсти коло мене при столї?“

— Ні, я коло неї сяду. — Тай показує на мене.

„Чому не біля мене?“

— Бо я люблю її дуже і хочу коло неї сидїти близенько.

„Се гаразд, се добре, — треба любити її та й до інших бувай ласкавший... Ти, капшучок!.. А от лови-лови-лови мене!“

Та й за двері, та й по сходах, та й з рундука, та й вже у дворі, та й вже між деревами у садку, а хлопчик за нею гонячи...

Я до вікна — бачу тупочють по садку — то рожевенька суконечка матне, то сорочка біленька, то темна головка мигоне, то золоті кучері, то тут куц втрухнеть ся, то там дерево вхитнеть ся, то гилька кракне. Бачу, поперед собою під деревом у садку стоїть повозочок у холодку — сонце тут світить, не вам кажучи, як мачусине серце любить — у повозочку, бачу, сидить дитина — блїде-блїде личко і чорнорусе волосся аж по-за сухенькі плечечки пада, а як здїйме ручку вхопити листок з гїльї над собою, — що то за ручка тоненька, прозоренька, наче з воску білого ручка. Коло повозочку біля дитини сидить на лавці садовій молодиця, щось

шиє з тонкого полотна, сама у темній одежинці чистенькій й гарненькій.

А хлопчика й дівчинки вже не видно на очі — тільки чую голосок — дівчинка щєбече й жебонить, просить й каже, смієть ся й лестить ся — хоче чогось, — і чутно хлопчик їй одмовляє: „Ні“. Й знов щєбетанєчко, і смішки і лестки й прикиди — і знов „ні“ таке саме. Знов-знов щєбетання хутчій та хутчій, лестки та смішки задириливій наполягають — і знов таке ж самісечке „ні“ одрізано. І чую тихенький сміх — смієть ся дитина у повозочку і стира слабї рученятка, як би щось вдовольняло її дуже й промовля якесь слово до молодиці — і вона всміхаєть ся, покинула шити і обоє прислухають чуйненько і дивлють ся обоє пильненько по-за кущі, де дівчинка з хлопчиком змагають ся.

Я й собі пройшла у садок. Бачу, хлопчик стоїть коло рябенького квітничка мов гора камяна по над Дніпром не похиблима, а дівчинка, як муха заїдлива, літа й перелітує округи і гуде: „А нубо! А який же бо! Для мене, любенький! Прошу тебе, друже! Отсе який боязкий! а ну почнемо в-купі! А нубо, ну!“

Вгледіла мене у-раз й враз до мене: „А се ми туточка граємось — туточка славно... Подивіть ся, які квітки. Я дуже люблю квітки, моя пані кохана“. З-за кущів, як з землі по-за нами вийшла стара хазяйка ладячи, на себе окуляри, кланяючись мені приязненько, питаючи любенько: „а що ви тут, діточки, робите? хороше граєтесь“.

Одним поглядом оглянула і квітничок, і травицю, і дерева, і гильки усі. „Грайтесь, грайтесь, мої душечки“, каже. „А тобі до вподоби садок (до хлопчика се). Бігай, бігай як ніжки винесуть (цілюючи його), тільки квітоків не можна зривати. О, за квітки борони Боже!“

З-коса обзирнула дівчинку як саму шкоду, а дівчинка благенько:

„Се ж я йому зараз казала: не зривай у світочку квіток, не зривай. Я йому се казала!“

— Що? — пита хлопчик — дивом його, наче огнем припекло — що? казала?

„Еге ж! Я тобі казала не зривай цих квіток“, промовля дівчинка й дивить ся в вічі наче свята. „Еге ж! я тобі так казала! еге ж!“

— Ти казала мині усі квітки видушити, — гукнув хлопчик як з барила.

„Як то! Як то! скрикнула дівчинка. „О, він, бачите, не дуже мабуть мови розуміє“.

— Я розумію! — правив хлопчик, наче вже з бочки, — ти казала: видуши, бо се квітки негодящі!

„Він, бачите, не розуміє зовсім!“ скрикнула дівчинка.

Повозочок торохтить до нас й голосок слабенький покрикує: „Я чув! Я чув! вона казала, вона прохала винищити усі квітки!“

Молодиця підвезла слабую дитину близьенько і обоє вже свідчать, що чули як дівчинка наполягала винищити квітки.

„Ой-ой! ой-ой-ой!“ скрикує дівчинка. „Що се за горе таке! За що се ви усі на мене наважуєте? Господи праведний! Боже в небі! О, бідна моя головочка! Що се за напасти на мене! Не розуміючи мого слова, та таке на мене зводити! Ой лихо! Ой недобрість! Ой кривда!“

— Слухай бо, слухай! — почала узивати до неї хазяйка стара.

— Як же такенки! — почала до неї молодиця.

— Я розумів, — правив хлопчик.

— Я чув, — доводив слабий.

„Таке? таке?“ скрикнула дівчинка. „То я до своєї мами пійду! Пустіть, я до мами пійду!“

Та й побігла геть з садку й зникла, а ми усі zostали ся стоячи та дивлячись.

„Я чув, чув як вона вчила,“ почав знов слабенький, „я чув як вона прохала, а він не послухав“...

— На що я маю слухати дівчаток, — я коли схочу, то сам зірву — каже хлопчик.

А хазяйку стару наче голкою вколело. „Що?“ пита хлопчика, „пам'ятай, коханий, квіточок не зривай“.

— Я цих не буду, бо погані, — одказує ласкавий хлопчик, — а коли кращі виростуть, тоді я кращих урву.

Рад-не рад треба було сією обітничкою потішитись старій хазяйці й всміхнути ся наче з доброго собі жарту. А молодиця, що дивила ся за дівчинкою у слід, наче проводила саму невіру у плоти й в тілі, обертаючи чесне та смирне своє обличчя до неба, промовила: Святий Боже!

„Знаю я, знаю ту дівчинку“, каже тоді стара хазяйка та й додала схиляючись до нас до усіх: „се не дівчинка —

се лихо в домі!“ Й додала вона се, наче таку вже потай-ність виявляючи, що вона ні отцю, а ні неньці, ні рідній дитинці-б з роду не виявила, тільки нам самим одним.

Далі вона похвалила звичайненько, яка погода славна, далі звичайненько нас усіх похвалила тай трохи передавши куті меду, пішла собі до покоїв.

„О, ся дівчинка! Ся дівчинка!“ знов каже слабенький. „Ся дівчина зрадлива, звадлива, прикидлива — я сю дівчину ненавиджу!“

— Гріх, гріх, коханий! — говорить молодиця, наче прохаючи: — не гріши!

„Гріх, Джен? (Джен по нашому Ганна) Гріх, Джен?“ перехопив слабенький. „Що ж робити, він є, той гріх в мене й не можу я сьому запомогти. — Не можу, не можу, не можу! Не кажи міні „гріх“, Джен, а згадай яка вона! Тільки згадай яка вона!“

Джен мабуть згадала, бо зітхнула важенько.

„Я її не влюбляю зовсім“ — озвав ся хлопчик, що тим часом вже двічі по садку скрізь пронизав і двічі до нас повернув ся; зкрутив одну гілячку, розстрошив другу і зорив очима чи не буде ще чого небудь спожити йому.

— Зовсім її не влюбляю і не хочу її — промовив він.

„Еге! еге! Иначій й не можна, й не годить ся иначій“, — говорить слабенький.

„А що ж се, діточки?“ каже молодиця. „Як би вона пришла голодна й нещаслива до вас, то ви її проженете — ге? І вона пійде-пійде і вмере, біднесенька!“ Й подивила ся, чи дуже налякала.

— Дати їй зараз хліба, то вона не вмере, — каже не вбоявши ся хлопчик.

„Се друге діло, Джен“, каже слабенький. „Як вона голодна, я мушу їй дати їсти... Я дам їй їсти — тоді і кажу їти прички — бо я ненавижу її... бо я не“... Хлопчик ухопив ся за повозочок й помкнув його так, що тільки колеса завертіли ся — та по садку, по стежці, то з очей наших, то знов на очі, та знов по за куці — повозок торохтить й котить ся, бистрі ніжки тупотять, дзвінкий регіт як громок грукотить й чутненько сміх слабенький й хиренький тихенько розлягаєть ся...

„Се бачите мій Джорж посварив ся вчора з тою дівчиною, — каже міні молодиця, — тому він так сьогодні й говорить.

Вона його, бідного, усе обіжа, — вона не жалослива зовсім. А він в мене, коли б ви знали який добрий й який тихий... Сідайте тут, коло мене — хочете?“ Та й посідали ми рядком на лавці садовій.

„Ви здалека?“ — пита мене.

— Здалека, — кажу.

„Як і ми. Я не знаю вашого краю, а ви мого теж не знаєте? Не знаєте мою Шотландію?“

— Не бачила, а чула багато, — кажу. І все, що колись чула, уявилося мині, таке живе, наче колись сама бачила й гори, й озера, й гаї, й долини.

Й як мені уявляло ся, я почала їй розказувати, а вона сміятись та радіти та підкикувати: „еге! еге!“ або перехопляти: „ні, ні! не так — от як!“ та й починати мині знов оповіщати та й покинути, промовивши — „се бачите не легко згадувати“ та й змовкнути, та й заплакати.

Вона вже рік як живе у Парижі з слабеньким своїм Джоржем (Грицько по нашому), ліків вживаючи. Вона ще молоденькою дівчиною служила в його мамі — його мама заможна й добра пані — вона ще в сповиточку носила Джоржа на руках своїх, на її очах він ріс веселенький і здоровенький — й на її очах усе пропало: й здорове й весела втіха — придушила, привялила хорість щоденна. Казано його завезти у Лондон. Мати покинула дрібненьких діточок — а діточок в неї девять і всі хупавенькі, гарненькі такі — покинула їх, поїхала з слабеньким до того Лондону — там завдали чимало ліків й муки, а далі казали їхати до Парижа, що ніби ясніш і тепліш тут — отже й поїхали й приїхали й живуть тут вже рік. Пані бідна мусіла повернутись до діточок, а слабенького свого вже zostавити з нею, — сама тільки найближче як у гостину одвідувати його — тепер у два місяці буде може, коли не хучче. А лікар усе каже: „надійсь“, а дитина не вбираєть ся у силу, а ні в румянці — ніжки не носять, ручки не держуть... Може ще усе те приверне — може Господь припошле, — сподіваймо ся. В неї нема роду близького — інші померли, інші знов заїхали десь, що не можна й опиту взяти, чи живенькі... Були такі, що одно одного одцурало ся, — були знов такі, що треба було розлучити ся.

Як Хапко солоду відрік ся.

(Казка).

Коли вже ви так просите, то нехай воно буде по вашому — розкажу вам, як Хапко солоду відрік ся. Чому не розказать... Тільки умова така: не вередувати і не перебендювати. Не знаю, як хто, а я не люблю, як беруть мене на решето, та починають сіяти та пересіювати на всі боки: „а се, дядьку, щось не припада, а те якось не приступа, а сего з роду-віку, мабуть, не бувало, а того ніколи, здасть ся, не трапляеть ся, та чи ви, дядьку, не помилились, та чи ви не передали куті меду, та чи не з крилами ваше слово“... Може я й помилюсь, або й поязичусь, не до складу, не до ладу, може де переборщу, а де не дотну, може такого набазікаю, що і в шапку не забрати, а далі почну у пересипку, та й кінця не звяжу — дарма! Послухачі нехай умову памятають і голову міні не морочать. Згода? Як згода, то слухайте.

Колись прилучилось у пеклі, що підстарший чорт тяжко занедужав: наїв ся, як дурень в кума на обіді, а до того ще ковтнув якогось заморського з кригою трунку. (Іх, пекельників, і наші пани не переважають: у пана на бенкеті ласощ з-за моря, і пекельник дихати не хоче без заморської) „Ой лихо! давай, куме, ще чарку, чи не відпустить!“ Ковтнув ще чарку... Тут вже так його вхопило, що в-силу до дому дочволав. Крутить ся, бідолаха, як посолений вюн, а стогне так, що аж по-за пеклом лунає. Жінка у крик, у плач — звісно, жінота; чи в селі, чи в пеклі скрізь вона однако-вісенька — найперш збила бучу, а далі до знахара — рятуй!

Прибіг знахар. Тудюю, сюдою, віхтем, деркачем, клепадлом, довбнею, сморовидлом, — нічого не вдіє! А до того ще і не розбере, що воно за хвороба — чи пристріт, чи підвій,

чи перерва, чи завійниця. Отсе завійниця, ніби, що там чи відпустить, то тут би бідаку легенько зітхнути та відпочити, а він сплесне лапками та заскиглить так, наче з вірною дружиною навіки розлучаєть ся.

А знахар той, славили, такий був здатний, що всяку хворобу здіймав з недужого, як паутину з стінки. До того був він з тих, що за сім миль занюхує ковбасу в борщі, а за вісім догадуєть ся, кому на котрій нозі чобіт мулить. Порав ся він, порав ся, поки добре чуприну нагрів, а далі покинув клепадо й сморовидло, пильно подививсь на бідолаху, та й пита :

— А чого се вас за ухо бере?

(А того, бачте, аж у два кия взяло: одно, що кумові вареники та ліквори тиснуть, а друге — пече думка, що саме мав він на полюванні поспішатись, мав, як йому приділяно, уловляти по світі грішні душі, та за справну роботу таку-сяку гарнесеньку цячечку собі придбати, а він отсе мусить лежать, як гнила колода. Вхоплять його ліквори — йому вже не до цячечок, а відпустять ліквори, закипа жаль: отце-ж придбаю цячечку! Отсе-ж натішу ся, як пес у студні!)

Мовчить, тільки стогне :

— Кажіть, годі соромить ся, наполяга знахар.

Зітхнув, та так то важенько — як би в лісі, то стрепенув би старі дуби — та й признаєть ся.

— Так і так, признаєть ся, мав я грішні душі вловляти, за справну роботу цячечки собі сподівав ся...

Знахар зараз раду дав.

(Давненько вже у пеклі знахарував, знав, де яка хвіртка і на яку стежку).

— Ви, каже, підстарший у старшого, то мабіть усюди годящий і в коло, і в мяло, еге?

— То що? — скавучить.

— А ви, підстарший, орудуйте попідстаршим — ви його в коло і в мяло!

(Що-ж ви думаєте: пекельна нечисть не согласна, щоб і тут добрі люде переважили! Так само і в пеклі собі упорядкували: і старші в їх, і підстарші, і попідстарші, і менші, і цячечки, і уряди, і шпиги, і десятники — все у хрінових дітей, як у нас!).

— Та я, бачте, боюсь, бо присягав ся... як дознають ся...

Знахар тільки очі примружив.

— Ваше діло. Не те що цяцьку втеряти, — вільно й пропасти. Пропадайте, коли занудилось лиха!

Неборак поскавучав-поскавучав тай гукнув:

— Хапко!

А Хапко вже тут і на ввипинку. Швидкий, як мотиль — ріжки, і копитця говорять.

— Хапко, гайда на землю вловляти грішні душі. Та гляди, щоб я, пославши тебе, не скаяв ся... Чуєш?

— Чую, ваша вельможность.

— Торік я тебе брав на те полювання, то ти мусів бачити, як я справляв ся... Памятаєш?

(Як би з села який простець Іван, то-б зараз бовхнув: „Щеб то мині, не памятати, як я ноги повідбігав, поки ви мед-вино кружляли!“ ну, а Хапко — не дурно-ж у попідстарші постановили — бісик з освітою, — зна, кому яка одповідь годить ся).

— Памятаю, ваша вельможность.

— Гляди-ж мині, справляй ся. Бо я вас, молодь, знаю — недбальці ви... За що візьметесь, все в вас так, як мокре горить... Буде твоя робота справна, то і похвалять, а може і цяпечки якої діждеш... Не давай собі потолі — береш ся за діло, то берись обіруч, щиро... Занедбай гулянку... Навіть здоровя не шануй...

— Сказано: мусиш поводитись око в око як той, що тебе випроважає, примовля знахар.

— Гайда!

Хапко — круть-верть і вже в нашому повіті, під Маківцями.

Діло було літом — от не згадаю, у середу чи в четвер — саме як закотилось сонечко та зійшла вечірняя зіронька. Спочила вже, награвши ся, дітвора, не пурхає й не озиваєть ся голосливе птаство, не гомонять потомлені люде, стихає село... Тільки щебече соловейко, та чутно — десь далеченько співає дівчина. І такий Господь вечір дав, що і безталанному недосилку ніби легшає, а тому, на кого лихо ще тільки зда-лека кива, наче крила виростають, і здаєть ся от-от запопаде він собі таке щастєчко, якого ще ніхто у божому світі не зазнав...

Хоч Хапко змалечку у пеклі звик, а проте Маківці вподобав: усі хатки у розквічаних садках як у білих вінках, славно соловейко щебече, солодко пахне очеремха.

Справний бісик любує садками, прислуха соловейка, принохує очеремхи, а своє діло добре памятає. Никає тудою й сюдою, визира, придивляеть ся, прислухаєть ся...

Поникав яку там коротесеньку годинку, і буде з його: зна вже, в якому садочку хто кого дждав, а в якому хто кого сподіваєть ся, кому під вишнею рай, а кому під другою очиці слізоньками ізіходять, хто ремствує, хто вірненько кохає, хто зраду обмишля — усе перед гаспидовою дитинкою як на долоньці.

Подумав, поміркував, та аж вдарив гопки: не помилив ся, радуєть ся, скочивши навпростець у Маківці. Жєниханне тут, та любощі, а де любощі, там заздрість, зрада, жалощі — саме полювать на грішні душі!

— Низатиму їх, радуєть ся, як бублики — вязками!

Клятий бісик як в око вліпив, бо справді те жениханне, любощі та жалощі... От я, здаєть ся, нічого собі чоловічок, за гроші мене не показують, а як залицяв ся до Пушкаренко-вої Мотрі, то у два тижні такого наброїв, набрехав, наремствовав, наліхословив, нашкодив, що доброму чоловіку на цілий би довгий вік у достачу. Батька і матір зневажив, дядька Йвана піддурював, з братом трохи не бив ся, приятелів так зненавидів, що приміг би — з світа згладив, у старій тїтці Оксани украв чобіт та закинув у ставок — нехай стара сидить у неділю дома та не шкандибас дозирать, де я Мотрю перестріну...

А у любі Мотрі сьогодні головка чогось болить, а завтра їй чогось нудно, а по завтрома на серденьку тїрудно. Вона ще вчора надумала, що з нашого закохання нічого не буде — ні щастя, ні вжитку, бо позавчора негарний сон їй снів ся... Впадаю коло любки: „та не бій ся! та не жури ся! Та ти-ж мос серденько! та ти рибонько... зоренька ясна!“

Що я часу згаяв! А що втратив ся! Трапляли ся нам чудові воли — Ярема Неділька продавав — а батько нездужали. „Ось тобі, сину, гроші — кажуть мині, — та поспішай ся, бо тих волів аж рвуть — не бари ся!“ А тут чутка, що Мотря з Семеном Гайдученком вечір стояла, що Мотря важить на иншого... на того Гайдученка... Там з ним розмовляла, те йому сказала... Га! Коли Мотря така, нехай воли поздыхають! Трохи і грошей не загубив... Бодай і не згадувати!

Як сподівався Хапко, так воно й стало ся: низав-низав він ті грішні душі, лічив-лічив низки, та й годі сказав. Як би скласти до-купи та міряти на хрестянську міру, то мав би собі гарнесенький стожок... Похвалити мусять, а може цяпечкою пошанують — яку небудь гарнесеньку на ріжок або на шию, а то й на копитце!

(Подумать, яка-то сила в тих цяпечках! Ну, біс, — він, скажемо, на цей бік дурненький, а наші — такі вже розумні, наче всі розуми поїли, — чи-ж за тими цяпечками не хапають ся? Ніби і насміваєть ся; що тся, каже, цяпечка? дурниця, нічевя, тху... а проте — ке її сюди, приклади лишень мині до грудей... Дурничка... а таки мушу... Залетів межі ворони, то кракай, як і вони!“

Та що! Не вам кажучи, бачив я, як за ту цяпечку де-хто рідного братіка віджалував, рідну країну занехав... Чи така вже наша доля, чи то божа воля?..)

— По добрій праці, — розмислив Хапко, — можна й відпочити. Та не сором і погуляти.

Відпочине і погуляє.

Озирнувся. Ясненько сходить сонечко, росить ся травиця, а зеленим яром шляшок до міста.

— Піду погуляю у місті. Не був ще там ніколи, то треба подивитись на міський звичай.

Вдарив копитцями об землю й скинув ся таким галаньцем, що хоч найвельможну сватай: ніжки тоненькі, постать чепурненька, личко як калина, очиці зашморгом... Підкрутив вусика і до міста.

Виступа, а самого наче у гору здіймає — здаєть ся, ось зараз птахом зніметь ся і полетить.

(Око-в-око наш брат Хвалько, як не битий вертаєть ся з служби та тішить ся з себе, який то він здатний в Бога вродив ся: і пану догодив, і собі межі не переорав).

Легесенько, наче дотанцював до міста.

— Еге! Та як же тут славно!

Звісно, як таке в тобі грає, то скрізь показуєть ся славно, а місто, як місто — улиці та заулки, будинки та крамниці, ідуть і їдуть, гомонять, стукотять, грукотять... Де потягне крамарською цвіллю, а де вигнилком, де сипне та засліпить очі порохнею.

Проте ранок був такий в Бога веселий, наче сміяв ся.

Тільки ти примірюєш ся скривить ся, згадавши своє уквічане та тихе село, а тут пахне на тебе теплий, а свіжий вітрець і хто його зна звідки принесе гаєві пахоці — наче скаже: не кривись, ось тобі — маєш...

— Чим би міні тут побавитись? — міркує Хапко.

Коли саме навпроти його крамниця — двері такі, що хоть возиком відь, а на дверях намальований отілий Турчин — сидить, склавши ноги калачем і палить люльку; сам пикатий, витрішкуватий, у червоних шароварах, жупанчик зелений з жовтогарячою габою.

— Чудна в його люлька! дивує Хапко. Настромлена на ломаку! Не дуже то здаєть ся пригодно: таку не ковнеш на швидку!

А в їх в пеклі на той час муїли уживати люлечки, як наперсточки, бо у найстаршого пекельника, у самого верховода, була жінка така винїжена, що й не сказати. „Нехай“, каже, „міні тільки болиголов пахне, а занюхаю тютюну — умлю!“ Як сказала — в один мет по пеклі наказ: в дрізочки люльки! на смітник тютюн! А по тім наказі хто нишком закурить — нехай і сам верховода — та зачує, ніби щось шелеснуло, зараз люльку ковть! і ковтне. Бісови то не вадить, а до того ще й то, що не маєш де його краще сховати. Отсе Хапку і в-див та турецька люлька з цибухом.

Ще, бачте, молоде, то хоч воно з пекла, а таки ще недоук, не все зна. Шануючи вас, ми, грішні люде, вік свій навчаємось, а проте і ми не до-краю розумні кладемося у домовину. От я вже й посивів трохи, а тільки торік прочув від Байракського паламара — голова з освітою! — що й Турки не такі вже непроторені дурні, як нам здаєть ся, — знають вони, на-що ті довгі цибухи собі придбали. Вони, бачте, в дома сидять долі, склавши ноги калачем, та курять — невідомо, казав Байракський паламар, чи так їм від Господа придляно, чи з якої причини повело ся, — а турецька жінота, неначе наша, неслухняна і до того дуже проворна, — де вже отілому добродію, та ще сидячи калачем, запопасти таку дзигу та по надобі на добрий розум її навернути; а як той його цибух у руці, то часом він і гарненько влучить... І те казать: треба ж і Турчину якось запобігать тому лиху...

Ганить Хапко турецьку люльку, а проте кортить його: а нехай би з такої потягнути разок. Чому ні? От уступлю у крамницю, покажу крамарю коповик...

А тут хтось шторх його злегенька.

Озирнувся. Якийсь чи русявий, чи рудявий, на плечах шарпанінка, на грудях гудзики, кива на його і смієть ся.

— Ге, Микито! Голубе мій! ось і ти!

Хоч підтоптаний, а басуватенький, пика голена, вус стрижений, ніздрі неначе обценьками повихвачувані, очі свердлом, так тебе і прошивають.

— Як же там у вас, чи живі, чи здорові? Чи усе гаразд? А я дивлюсь та так зрадів: ось, думаю, й Микита... дїждав таки я Микиту... Та чого ж ти на мене визираєш ся, наче не пізнав?

Бреше, мабїть, не вперше: язик обертаєть ся, як човник в ткацького майстра.

Та і Хапко не мемрач, придивив ся та й пита:

— А ви ж, дядько, хто будете? Чи не Шелевило?

Заметушивсь трохи, та зараз і знов, як умитий.

— Так ти не Микита? А я думав Микита, — каже — та й дивую, що не пізнаєш давнього приятеля... Ну, помилка за хвальш не іде... Я, бачиш, здалека... а теперки обертаюсь тут у місті.. Володимир я... Дядько Володько... може чув? А ти-ж хто такий? завідкіль? Як тебе звать?

— Хай вже буду Микита, — смієть ся Хапко.

— Та годі вже жартувать! Я зразу не разгледїв — хїба-ж сего не лучаєть ся?.. Який ти Микита! Микита — простець, мужик, а в тебе постать, як у паняти... Дївчат, мабїть, позанапастив, як мух, та ще незчисленне їх на те сподїваєть ся... Еге? Отсе дивлюсь я на тебе, і згадуєть ся міні один пан... Такий був вояка, погляд орлій, похода важка, вельможна, білий як сметана, пухкий, як пампух... Гарнюк такий, що не списати, а ні змальовати... Дивовижа міні, як ти в того пана вдав ся! Наче не ти, а він перед очима — тільки одмолодїв, та ще покращав...

— Бач якої співа! — дума Хапко, — Лестками закида. Закидай, закидай, тільки шкода заходу: не охитрувати!

Нїби насміва, а сам аж очі мружить, так прислуха, і ті йому лестки — наче солодкий мед плине по кісточках.

(Та й сила — ті, мовляв, лестки! От на приклад кажучи, ви добре знаєте, що нїби трохи руденькі, лїве ваше око не хоче тудою дивити ся, кудою дивить ся праве, кріпточку й голомозенькі (та й жінка нагадує, щоб часом не забули:

„рудий шершень! Зизоока звірюка! Голомоза мацапура!“ Звісно, жінка, то вже доладу прикладе...). А нехай-но хто полехтає: „ой дядьку, та який же з вас красень! Там то брови чорні! Там то чуб кучерявий, а погляд орлій!“ то ви допадатимете до тих лесток, як ужака до молока, що як жлукче, то хоч рукою його бери...)

А той дядько Володимир таки не відступаєтє ся: — Тепер я роздивив ся, то добре бачу, що ти не з села, еге?

— З села, — дурить Хапко.

— З якого?

— З далекого.

— Годі вже! Не одуриш! Паничик? Чи попенятко? Чи може з міщан? Еге, з міщан?

— З міщан...

— А як тебе звать?

— Та ви ж вгадали — Микита.

— Бачу я, Микито, що ти тут у місті, як у темному гаю, та ти цим не турбуй ся, бо ти за мною, як за камяною горою: нехай-но хто вирветь ся до тебе з піддурю, або з ошуком, то він у мене за девятими ворітьми гавкне... Еге ж... чогось улюбив я тебе... Трапляєтє ся часом, що иншого якось не приймає серце, відвертаєтє ся від нього, а до иншого так зразу приляже, як до рідної мами... Чи ж мало тут в мене приятелів! І до Києва мабїть не перевішати... А я їх всеньких за півдарма віддам, аби з тобою побрататись та товаришувати... Оттаке... Улюбив я тебе, та й годї... Так тебе улюбив, що вже иншим нічого і не зостало ся... От як ті дурненькі дівчата по селах співають:

„Хоч натраплю, хоч зазнаю, та вже не такого.

Не приляже моє серце ніколи до його“.

Чого всміхаєш ся, ніби віри не ймеш? Хїба того не прилучаєтє ся? Або ти не варт, щоб до тебе серце прилягло?

— Цей Шелевило — брехунець, — дума Хапко, а проте... Тями йому не бракує: зна, що личко, що ремінець... Не помилить ся, — одразу розбере, де ворона, де сокіл... Нехай трохи підбріхує, а розумак... Та не засплїш він і бреше: хїба ж я і справді не варт, щоб до мене серце прилягло?.. Ні, нема на що нарікати — пощастило ся міні таку голову стрїнути... З таким товаришем не занудиш світом... Чоловічок має в собі приємність...

А той, що приємність в собі має, завітує :

— От тут недалеко пивничка... Воно не пивничка, а так сквапний чоловічок ніби то тим то цим крамарує... Труночок там такий, що тільки ковтай, та бровами підкидай... Ходім, постановлю тобі пляшечку, щоб ти знав дядька Володька та його добрість... Звертаймо цим заулочком, то й зараз натрапи-мо. Згода?

— Згода.

Звертають у заулочок, а тут другі двері й у ту, мовляв, пивничку, де сквапний чоловічок то тим, то цим ніби крамарує.

Увіходять.

Хата давненько не біляна, та відколи вже й не метена, по стінках колочки, а по колочках той мабуть крам — нова сива смушева шапка, якась червоненька спідничка, синя корсеточка, аж три халяви, вишиваний рушничок; де причеплена пилка, де хомут висить, де чемерка, а поруч славна хазяйська пуга і прехороша свитина; тут юхтові чоботи, а там з драної торби сторчить долото й просуваєть ся свердел. Й не злічити того, мовляв, краму. На одшибі, в кутку, кривенький стіл; на столі пляшка, скляночки й чарочки, а по-за столом сидить на лаві і тягне люльку сам сквапний чоловічок — вже давненько не юна, відколи вже й квіт з його опав, та ще й не трухляк: сивоусий, ликатий, броватий, очима, як списом пройма.

Загледів дядька Володька і не так, щоб ласкаво гукнув :

— Га, шпачок приленув... Сподіваєш ся знов дві кварта ушахровати? Колись матиму часинку, то я тебе трохи навчу! Знатимеш, як то гуляти, а погулявши втікати! Зажди-но, шпачок!

Та й устає... А барчистий, височенний, аж стелі достає, кремезний, кріпкий як дуб...

А шпачок скік за Хапка, та з-поза Хапка :

— Що се ви... що се ви, Охриме друже? Що се ви... Хіба мене не пізнали? Чи жартуєте?

— Жартую? — одгрімнув Охрим... А ти, єретичний сину, позавчора не втік? Гукаю, а він...

— То що, що втік, Охриме? виговорюєть ся. — Втік, а ось прийшов, і все до шеляга заплачу.

Та до Хапка :

— Плати, Микито, бо в мене кат ма дрібнотки... А ми з тобою опісля порухуємось.

Хапко зараз витяга карбованця. Охрим приймаючи вмет уласкавив ся, та моргаючи Хапкови :

— Плати, плати, крутивусику, а він певно порухуєть ся — хіба що рак не свисне... Еге, Володько?

Володько часом трохи не дочува...

— Беріть за ваші дві кварта, Охрime, — каже, — а всеньку рештку приділяно на вистаялочку ¹⁾. Ставте, Охрime, та насипайте, коли ласка.

— Розумне слово добре й почути, — одказує Охрим.

Швиденько подав ся у другий куток, та трохи відсумувши якусь скриньку, підняв лядку, витяг з якогось темничка барильце — ставить скляночки, сипле...

Дух такий, що круторогі-б спинились...

Насипав, та й каже :

— Такого, каже, ведмедика ²⁾ і в протопоба не піймаєш !
Випили. Посиділи.

А як трохи відпустило, Охрим примружує око на Хапка та й каже :

— А ти, крутивусику на тоненьких ніжках, жвавого роду : пустив ведмедика наче-б то гаразд проторенною стежечкою...

Не бракло, здаєть ся, Охримови ані розваги, ані прозору, а проте не розчухав, що цей крутивусик й залізо ковтатиме, як ми з вами черешні чи оковиту — не завадить йому, а хіба попольує.

— Ге! хвалить ся дядько Володько, — се в мене такий кришталь, що другого такого у цілісенькому світі не надібаш ! Отсе, Охрime, побратавсь я з ним, та й обридли міні усі давні приятелі — бо чи-ж до його їх прирівняти ? Ти споглянь на його...

— Та годі вже, дядьку, спиня Хапко.

А сам зирк та зирк з-укося на Охрима : здаєть ся бісєняти, що той Охрим так якось мружить око, наче-б тут не дуже дорогий кришталь...

¹⁾ Горілка, що вистоявають рік, а то й два, часом закопуючи у землю.

²⁾ Палюча, як вогонь, горілка з пахощами. Якійсь, славлють, протопоб 7 років обмешляв, поки її обмешляв.

— Кажу тобі, Охриме, — править Володько, — споглянь на його: се такий кришталь, такий...

— Не передавай куті меду, Володьку, — радить Охрим: — засоромив крутивусика... Може по другій?

Володько согласний:

— То і по другій? Еге, Микито?

Согласний й Микита.

— Напиймо ся тут, бо в небі не дадуть, — приказує Охрим. — А може по третій, щоб дома не журились?

Випили по третій.

А далі Охрим і згадує:

— А вчора, згадує, приходив аж двічі твій давній приятель Прохорець і питав за тебе. Де, каже, запроторилась та московська ступайка, що ніяк отсе не надібаю. Та вже якось мушу запопасти. А як, каже, запопаду, то буде шелесту... Дуже йому, Прохорцю, мабуть, пильно... Ге, Володько?

— Чого там йому пильно! — стрепехнувся Володько, — не знаю...

Не зна, а наструнчив уха й позиркує на двері.

— Казав вчора Прохорець: коли завтра та ступайка надійде, то нехай мене підожде...

А ступайка вже в картузі.

— Підождав би, каже, як би час мав, та не маю. Дайте, Охриме, що там нам належить у пляшку та бувайте здорові... Ходім, Микито!

Та у двері, та швиденько з заулочка у заулочок.

— А чого се ми втікаємо, дядьку? — пита Хапко.

— Хто втікає? — відпитує на бігці дядько, — Я, бач, поспішаю ся до куми — бо єсть в мене кума... А по дорозі ще треба забігти у пекарню. Ось уступимо у пекарню, та де-чого там купимо — папушника, чи що. Пекарка продас й те, що до папушника годить ся — усякі найдки... Пекарня чудова, і пекарка знакома, удівонька. Красоха така — на всю околію. Сам зобачиш. Ось і пекарня...

Пекарня і справді чудова: тут і паляниці, і книші і папушники, буханці, вергуни, калачі, пампухи, балабушки, а до того сало, ковбаси, драглі, смажена рибка, вялена рибка, маківники — усякі найдки і присмаки!

За прилавою препишна чорнява кирпатенька молодиця у червоному очіпку. Як зочила дядька Володька, зірвалась з місця наче її поломя обхопило:

— Перевіро! шибеник! злодюга!

А дядько Володько зумів ся, аж рота роззявив, хоч возом відь. — Та на кого ж се ви гніваєтесь, голубонько? З ким сваритесь? — пита. Та хто ж се вас угнівив? Та ви скажіть мині, то я того псотника чи псотничку... Та не турбуйте ся, мое золото...

А золото трохи не удушуеть ся з гніву.

— Ти безчельнику... ти проява... Які мині коралі нараив? Завіряв: грапиня спродає... З роду-б не продала, як би не визволяти грапа... а вони... а ті коралі розпадають ся... трощать ся, як скло... Щекачу клятий!

Дядько Володько аж руки до Господа здійма.

— Господи милостивий! Чи я ж таке провидів! Я ж на ту злиденну грапиню покладав надію, як на рідну маму! Та я до неї піду! Я її поспитаю! Я їй не подарую! Нехай грапська челядь мині голову одітне, а не подарую!

— Ти, продай-душе! Ти... Геть з пекарні! Щоб ти тут і не пах! Геть!

— А я, голубонько, до вас...

— Геть — геть — геть!

— ..... бо мій товариш репетус: як зблизька не побачу ту удівоньку — себ то вас — то або води завіду, або петлі на шию... Ось він стоїть. Спогляньте на його, голубонько...

А голубонька вже споглянула. У гніву, з опалу не завважила, що коло дверей стоїть такий галанець — хоч малюй, хоч цілуй!

— Верзете не знать що! — промовила разом втихаючи.

І здаєть ся нічого не вдіяла, тільки на пів крочка посунулась по-за лавою, та взявши рушничок, злегенька його струсила, а виявила, наче вималювала, які в неї рученьки білі, який стан гнучкий, яка постать пишна.

— А нехай же скаже, що я брешу! --- править Володько. Нехай скаже!

Та до Хапка:

— Ти присягавсь, що як удівонька загордує, то або втоплю ся, або в камінь розібю ся? Присягавсь, чи ні?

— Та годі вже, пустаче! ніби сварить ся удівонька (а хмару з чола наче вітрець гонить, от-от вже й всміхнеть ся, та зирк позирк на Хапка). У вас на вербі груші. Та ще й рясно їх...

А Хапко підстрихує вусики та світить вирлами.

— Нехай тому комарі виідять очі, хто бреше. вигукує дядько Володько — ніби то вже й сердячись, що так його кривдять. Хіба мині треба у ту вашу пекарню заглядати, або того вашого папушника купувати? А що робитиму як він клещаком в мене заклещив ся: „нехай же хоч подивлюсь з близька на кралю! нехай же хоч гляну!“ Змусив мене. А що, думаю, раз літо родить — нехай ужива світа, поки літа... І по-годивсь: дивись на свою кралю, а я вже мушу папушником, чи там чим иншим піклуватись.

Росказує, а сам з під поли торбу та у торбу.

— До папушничка можна і ковбаски — от ся, здаєть ся, добра, з часничком... Візьмемо... І калача можна... і смаженої рибки... як на твою думку, Микито? Підходь близьче — годі вже соромить ся! Та не світи такеньки очима, щоб часом нам стелі не спалить... от тут і драглі... підходь лишень та подивись. Можна й шматок сала, еге?

— А можна, згожаєть ся Хапко, підходячи близьенько та викладаючи перед удівонькою карбованьця.

— Беріть от сего папушничка, радить Хапкови удівонька, може мині спасибі скажете... За ковбаску з часничком теж, сподіваю ся, не налаєте. А бублички не до смаку? А пампухи з медом? Солодкі...

А у самої усміх солодший від того пампуха солодкого... Голосом пестить, оченятами голубить...

— Таких і в нас у пеклі не густо! — дума Хапко.

Та трохи похиляючись, наче йому вгодило у серденько, стихенька перепитує:

— Солодкі?...

— А як солодкі, то кидайте мині в торбу, — озиваєть ся дядько Володько.

(Поки що, він у ту торбу понахапав і такого, що удівонька, виграваючи очима, й не постерегла).

— І я ласий до солодкого, жартує, сказано: кожна душа не з лопуцька, того-ж хоче що й людська.

Та ніби, схаменувши ся, вжахнувся.

— Забарив ся з тим закоханцем, а в мене такого діла, що аж голова в очевидь сивіє. Бувайте-ж здоровенькі, голубонько, а я завтра раненько, або пропаду, або видеру у тої злиденної грапині ваші гроші... Се так певно, як сонечко схо-

дить і заходить. Видеру й вам до ручок... Може товаришем перешлю. Не забороните товаришу вас одвідати? Не бороніть, галонько, бо товариш сухот достане, або щось собі заподіє.

— Чого-ж маю боронити, одказує удівонька, як свята: у пекарню кожному двері відчинені... кому треба, той і устувай.

— То й добре, галонько, він не забарить ся. Еге, Микито? А ви його, серденько, прикрийте, бо кажу вам, се трохи не панська дитина, роду доброго, заможного... я і батька його, і дідуся, і прадіда знав. Може Господь його вам, голубко, приділя...

— Та одкосьніть ся! Вже й так заробили на потиск, — знов впиня удівонька, чи сварячись чи потураючи.

Та до Хапка, всміхаючись любенько:

— Завтра в мене булочки, свіженькі, тепленькі... усякому на здоровечко...

А Хапко, виграваючи вирлами:

— Та вже як такі ручки та пучки орудують, то певно не попсують...

А удівонька голівку схиляючи, віі шовкові долі приспу-скаючи:

— Та візьміть одчепного...

— Час нам, Микито, час, — нагадує дядько Володько.

А тут у двері якийсь десятник:

— Давай, бабо, дві паляницї, та повертайсь, бо началство дождидать не согласно.

А за десятником якісь москалі:

— Давай, тетка, калачиків, да проворно! живо!

А за москалями якийсь дяк, за дяком мелник, за мелником дві перекупки, оболонник, грабар, стара пані з двома песиками на червоних віжках — тай кінця нема. Затуркали удівоньку — мусіла на швидку попрощатись.

— Ой, та впав же ти їй в око! — смієть ся дядько Володько, виходячи з пекарні.

Смієть ся й Хапко; щєб то не впасти!

— Пропала красоха!

— А нехай!

— Тепер ходімо до куми. Там у куми я собі притулочок маю. Там, хоч пізненько, а так чи сяк пообідаємо, — каже дядько Володько.

— Тим часом, минувши будинки, добігли до вбогеньких хаток, геть по-за крамницями, вже таки далеченько від міського розгласу і туркоту.

— Он кумина хата — показує дядько Володько, — он, он, — там де стара груша та купка бузку.

Хаточка на одшибі, малесенька, низесенька, біліє з під старої груші немов з під зеленого намету; з-за бузка блискотить проти сонця віконечко.

Ще до загородки не доступили, а вже хатні двері відчиняють ся — стріча кума на порозі... Бачить ся, давно дожидала.

Хапка аж поточивсь — молодиця як зоря!

А зрадла! збіліла й почервоніла й знов збіліла... Втопила очі в кума — Хапка чи бачить, чи не бачить... голосок дзвенить.

— А я, каже, почула... догадала ся, що се ви... Мабіть втомили ся. Може голодні? А я сьогодні й не топила! Чим прийматиму?

— Не журись, отсе тобі міх добра, хвалить ся дядько Володько, показуючи торбу. Бери лишень та гарненько подякуй. Чого задивилась? Веди у хату та вибійрай з торби.

Та киваючи на Хапка:

— От я закликав товариша у гостину, чи-ж не красень? такого мабіть з роду не бачила? еге? Витай його, бо він міні рідніш рідного братика. Побратались ми з ним.

Іде як господар до хати — вбогенька хатка, а як у віночку — і зараз почина порядкувать:

— А ну, Ганно, швиденько! Отсе став тут, а то посунь... а се покрай, та дрібненько... А де ж той ніж? Гляди пляшки... Ну, Микито, сідаймо обідати. Ганно, чого задумалась — шануй гостя дорогого. Край, насипай, частуй!

Слуха: крає, насипає, частує, а як вліпила оченятка у ту, мовляв, ступайку, то й одвести не сила — на його тільки дивить ся, його тільки бачить... А ступайка й не спогляне на безталаночку — упада коло Хапка.

(Збіга міні на думку, з чого то береть ся часом, чим держить ся та, мовляв, уподоба, чи любва? Давненько вже блукаю по Божому світі, придивляюсь, прислухаю, а досі того не второпаю. Нехай би хилило чоловіка щось добре, розумне, щире, — так ні... Часом улюбить таку кралю, що здаєть ся

маючи хоч кріпку тями, мусів би на сім миль від неї відбігти а вам чи мині,—любочко, рибочко, пташенятко... і орудує нами як віхтем отта пташка аж до сивої скроні...

Ми з Лавром Самодійчиком та з Данилом Черевком сидючи якось у Гершка в корчмі довгенько міркували, в чім тут сила — саме тоді Василь Чорняк повісив ся й славили, що бідолаху жінка з світу згладила — то Лавро й каже :

— Таки як покійничок, — хай над ним земля пером! — самі трохи завинили : не питаючи броду та сунулись у воду. Коли в мене на плечах не макітра, то в цьому ділі мушу я так ступати, як переходячи глибиню у позімку, памятаючи, що лід як шкло, а шурхнеш під лід, то сухого не витягти. Бачу як інші на леду обломились, маю пересторогу, то, як то кажуть, — з чужого злого вчу ся свого. Мушу роздивлятись, уха межи люде далеко пускати та раз у раз завертати до голови по розум. Боже борони хапатись — мушу повагом з оглядом... То й оберу собі таку, що й добра й тиха, а до того й гарна, як ясочка... Так то воно буває, як на плечах голова, а не макітра.

Славно розказав Лавро, аж мило слухати, а в самого така ясочка, що як вигляне у вікно, то три дні собаки брешуть, та сердита, як рарах, та язиката, та уїдлива.

А Данило Черевко додає :

— Розважний чоловік з роду б не повісив ся : коли вже так пішло ся, що придбав собі верещуху, що проти тебе не мовчить, то навчи, щоб мовчала.

І Данило ніби до ладу розумкує : тільки як заверешить його жінка : долі ! долі ! він не відмагаєть ся, зараз присіда до долу, а вона його тоді за чуба... Бо Данило високий, як лугова тополя, а та занозячка така як вузлик, та й не хоче підскакувати, а хились, каже, щоб способно тебе відчухрати.

Оттак ми розумаки, ставимось, як орли, а прийдеть ся до діла...

А що вже дівчата та молодиці, то бодай і не згадувати. Укохає собі якусь, мовляв, ступайку, — а бува сама і добра і прехороша, — і не надивить ся, не налюбєє. Нехай та ступайка що дня, що годичи серце їй крає, нехай раз-у-раз душу з неї виймає — байдуже ! Хто його розбере, що то за попуст в Бога !)

Ще чарочку, Микито ! Частує та частує дядько Володько Хапка.

Та вже довольний, дядьку, дякувати.

— Пивце нічого, добре... я на сему знаю ся... бо сам трохи не пивоварник. Гай, зварив би я пивце... тільки що треба багато заходу, та щоб повно побрязкачів у кишені... Ой зварив би я пивце!

А Хапко:

— То зваримо, дядьку!

— Таке пивце!

— То зваримо!

— З таким духом, що за дев'ять миль чути!

— То зваримо!

І так бісеняти аж закипіло того пива варити.

— А побрязкачі? — пита дядько.

— Отсе знайшли чим турбоватись. Побрязкачі будуть...

Побрязкачів до схочу...

Звісно дідькове кодро, як ті великі пани, не турбуєть ся втратою, бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не криваві, а ласкаві.

— Було і в мене тих побрязкачів до схочу, — зітха дядечко, — та, бач, чоловік я дуже добрий... Такий добрий, що аж сором: аби побачив людське безталанне, або вбожество, то радий і сорочку з себе віддати. Отсе вчора бачу, сидить вбога людина, а до неї двойко діток тулять ся, простяга руки: змилуйте ся! Будьте милосердні! То я зараз: „Ось небого!“ та все чисто й віджалував... Я, щоб ти знав...

— То зваримо-ж пиво! — перехопля Хапко.

— Воно б можна, та багато заходу.

— Прошу я вас, дядечку!

Нарешті дядечко ніби власкавив ся.

— Що маю з тобою робити! Нехай вже постараюсь тобі на втіху. Тільки умова така: моя майстерська праця, а твої гроші, бо казав вже я тобі, що вчора...

— Та добре, дядьку, добре...

— То згода?

— А згода, згода... Зараз і заходимось... еге?

— Ти, бачу, з вітрогонів, братіку. Хіба у такому ділі припада хапатись? Нехай хапаєть ся пошівна заміж, а тут треба братись, добре розміркувавши.

— А чого маємо міркувати? — кипить Хапко. — Зараз усього накупимо тай заходимось варити. Ось, беріть гроші...

— Велике діло твої гроші! Пхе! — угинаєть ся дядько, ніби то він по самі вуха у грошах сидів, сидить і до віку сидітиме. — Сила не в твоїх грошах, а в майстерстві... Розумієш?

А Хапко:

— То бувайте здорові!

Та до дверей.

— Куди? Стій! Микито! Товаришу!

Та обіруч за Хапко.

— Хібаж я відмовляю ся? Обібравсь грибом, то вже нікуди, як у кошик... Ну давай гроші... Давай карбованець... Ні, два, та ще з копою... бо теперки за солод правлять, як за рідного батька... Давай ще три копи... та ще трохи... Міркуй, що солоду нам не аби якого... нам треба виборного... Дорогий, кат його не взяв, та нічого не вдіяти — як треба, то треба... Побіжу до знакового пивоварника, чи не позичить джечки... Та хто його зна, чи позичить, бо жмикрут страшний... хіба золотого йому в зуби?

— Як маємо позичати, то може лучче купимо, — каже Хапко.

— А лучче... безпечніш... Давай на джечку... Та підкидай і на пахощі, бо мое пиво з пахощами... І пахощі в мене не аби які, а з виборних найвиборнійші... Ще підкидай... дві копи... та ще копу... Сип, сип, — буде рештка, то принесу, а як забракує міні у крамниці, то вже не гаразд. Ге, скажуть, се мабїть шеляговий купило! Шкода й показувати йому виборного краму — йому і вибірки годять ся... Ну давай ще хоч карбованчика... як захожуватись, то захожуватись...

— Кумасю! (то вже до куми).

Кума тим часом стоїть та прислуха. Не в тямки, мабїть їй, яке з того кумового пива буде диво, а не озиваєть ся і не пита.

— Слухай, кумасю, ти міні гарненько усе опоряди... усе що треба... пильнуй, щоб рощини... чого очі в мене встромила?.. не бачила, чи що?

— Та ні... та я зараз...

— Я швиденько подам ся до Грека по пахощі, а ти, Микито, бери в куми синю торбинку та поспішай ся за мною. Он тут у заулочку по правім боці на ріжку той Грек крамарує... Та не барись, бо я дождатиму, а міні пильно... ще маємо того солоду запопасти.

Та у двері, тай нема його.

Хапко до куми :

— Дасте синю торбинку?

— Синю торбинку? Якаж то синя? Не здумаю... шука-
тиму... зараз знайду.

Метнулась шукати.

— Та не турбуйте ся, — спиня Хапко — йому аж пе-
че бігти — обійдемоь, кушимо якусь.

І льотом стрепенув до Грека, що у заулочку близенько,
по правім боці, на ріжку пахощі продає.

Коли ж ріжок не з правого, а з лівого боку, й не бли-
зенько, і Грека на ріжку нема. Продає тут маківники якась
огрядна молодиця у синій корсетці, завязана чорною хусткою
з червоною габою. Непривітна. Напустила брови як пущик.
Погляда з укоса.

— А тут мав бути Грек... деж той Грек? — пита Хапко.

А молодиця як у дзвін :

— Якого тобі Грека? Вирла як у теляти, а не бачуть...
сліпі, чи що?..

Хапко зараз маком розсипав ся.

— Я, крамарочко, хотів спитати... Може ви мене напра-
вите, де той Грек, що німецькі пахощі продає?

— Отсе заробиш ти в мене німецького пахоща, та ще
потиск на придаток! Бач, викрутень! З третьої, мабуть, гіллі
зірвав ся!

Та як задзвонить :

— Десятнику Овдію! десятнику Овдію!

Хапко дременує далі.

Надибав ще ріжок, от і другий, пятий — кат ма Грека.
Мало не все місто вибігав та вишукував. Хоч ніжки бісячі,
а гудуть.

— А може він все покупив та й до куми подав ся і там
вже орудує?

Потер-потер ніжки і мерщій до куминої хати.

— Нема?

— Ще нема, — одназує кума, — сїдайте, відпочиньте,
поки надійде. Втомились, аж задихались. От свіжа водичка...

Напивсь Хапко свіжої водички тай пита :

— А деж той Грек, що його не знайти?

Спахнула як іскра :

— Який Грек?

— Що недалечко, казав дядько, на ріжку пахощі продає?

— Не знаю... я, бачте, пахощів не купую, то деж мині і знати...

А сама наче провинила.

— Кудю ж той кум подав ся? де його шукати? — аж викіпає Хапко.

— Може й хутенько надійде...

— Отсе щоб я його дожидав, та виглядав.

— Не звикли? — всміхнулась.

Та так то вже смутненько... От як той, що вже добре навчив ся і дождати і виглядати — добре зна, що то переплакані ночі та перемучені дні й вже відколи їх не вилічує.

— Тай звикати не хочу! Піду знов шукати! Казав зараз варити, а коли ще то буде! От лихо! От напасть! От безгловля!

І так бісеняти того пива варити, та зараз та притьмом... аж казять ся...

Нащо воно йому? До чого?

Та що бісеня, — нехай собі дідькове насінне й казять ся — лихо, як хрещеному таке заподієть ся. Хіба ж не лучаєть ся, що ніби й розумний і розважний зразу наче збожеволіє — пропада за якою небудь дурницею, що вона йому ні до чого — й гонить за нею, наче його з мосту пхнуто...

Та вже признаюсь за себе.

Торік повертавсь я з Деркачівського ярмарку і так мині тим разом пощастило ся, що я і своє добре спродав, і покупив, що мині треба, поцінно. Правда, посварив ся був з Іваном Лемішкою, та сварка та не зашкодила, бо не дурно кажуть: не бити кума, не пити пива... Так от, повертаюсь з того ярмарку, поганяю по рівному і наче в колисці роскошную. Дрімаячи доколисав ся до Лучок, а в Лучках собаки кляті — мухи не пропустять й умерляка піднімуть — мусів прокинутись. А тут як раз на дорозі два півні деруть ся аж піря летить і рябий посіда червоного І чогось мині той рябий у воко впав: куплю його! Нехай у нас у дворі рябі півні кукурікають. А тут вибіга молодиця, хапа того рябого. Я до молодиці: „продай мині того півня, молодице!“ Не хоче — звісно жінка то й нарівниця... Я, не вам хвалячись, як почув, що не продасть, то трохи не взридав... Продай,

хрінова дочко! Не продам-не продам-не продам! Як зацокотала, як засвіготала, заверещала, світе мій! Таку збила бучу, що сусіди позбігали ся... у гук, у крик... А тут собаки ті кляті, як не розірвуть ся, гавкають... Я ніби трохи схаменивсь: будь ти неладна, дармосварко! Погнав воли... Приїхав до дому, а в дома гості, та ще милі гості — давній мій приятель Корній Чубатенький. Росказую йому як за рябого півня з лучковською молодницею посварив ся. Смієть ся Корній, смієть ся й жінка. Було, мабуть, у головці, каже...

Сміюсь і я, а про те не йде мині з думки той півень! Треба мині того півня... Так треба як дихати... Випроважаючи Корнія, хвалю ся йому: а я таки того півня, хвалюсь, добуду. А навіщо тобі той півень здав ся? — пита Корній. (Той Корній такий, що хоч чуприна трохи й курить ся, а річ розсудлива).—Як би земля, або віл, або кінь — нехай кабанець, а то півень! Начхай на того півня, друже! — Я за таку раду дибки — наче хто мене в серце списом проняв. Як то? — гримаю. І посварив ся б добре, та той Корній такий догодливий в Бога чоловік, що скажіть йому: а я тобі, Корнію, голову одітну! то він трохи повідмагаєть ся й погодить ся: одітни, друже! Зараз він мене втихомирив: коли вже так тобі приступило, друже, то добувай того півня. Після нас не буде нас... уживаймо, що мога...

— Добуду півня! — хвалюсь жінці.

А жінка сварить ся: отсе розносивсь з тим півнем, як з писаною торбою.

— Таки добуду! — наполягаю.

— І добувай, а поки що лягай спати!

Тим словом трохи мене не вмертвила... Спати? — кажу, — спати?

Проте ліг спати.

Що ж ви думаєте? Аби заплющив очі — вражий півень як живий — тільки не дзюбне! Прокинувсь — в уха кукурікає.

Чи спав, чи не спав, у досвіта скочив на конячку та посмиком у Лучки...

Ранок свіженький та росистий, вітрець повівний.

Ніби трохи мене відпустило... чи не повернуть до дому? Тим часом таки простую до лучковської корчми.

А в корчмі бондар Назар Попелуха пе горілочку і перекоряєть ся з Гершком за якісь обручі на діжку. Побачив

мене: Га! слихом слихати, видом видати! Здорові були, дядьку! А будемо воювати? смієть ся. І той ластатий дурисвіт Гершко смієть ся. — А чого мині з тобою воювати? — питаю. Та не зо мною, а з Варкою Бандурихою — рябого півня забули? А тут Гершко дзиг-дзиг, дзигує: ну, ну, послухайте ви моєї доброї ради, постановіть йому (Назарку то) квартиру, то він вам того півня добуде.

Як то? — питаю. — Бо він таке слово має, смієть ся ластатий. — Добудеш? — питаю Назарка. — А добуду, — впевняє, станови квартиру. — Матиму в руці півня, кажу, то й поставлю.

Бере шапку: то ходім до Варки.

Пішли до Варки... Іду і так вже мині в серці, згадуючи, як образила мене та катова дочка, так вже, що аж руки чешуть ся... А до того не дуже то і вповаю чи згодить ся вона, чи знов зібе бучу...

Уступаємо в хату...

То я аж вжахнувся: не та баба, не та Варка.

Вона, кат її не взяв, препишна молодиця, гладка така, що й миш не одержить ся, смуглява, румяна як промінь вечерній, очі огневі, та тільки гордувата, чванькувата — носочка й коцюбою не дістати — дивить ся, наче зараз тебе зість не соливши, словами й січе і руба, ані приступити... а тут бачу таке лелечко — носок долі, очиці якомсь пригаслі, всіхаєть ся любесенько, голосок приятельський — хоч до якої пекучої рани її прикладати...

— Як вас Господь милує, Назаре? чи здоровенькі — витає бандаря.

А бондар, хрінів син, до неї, як голуб до голубки.

Тоді вже згадав я, що той Назарко на цілу округу жіночий воркіт і такий на це діло здатний, що, не вам кажучи, вранці вдовуленька слізюньками вмиваєть ся, згадуючи свого покійничка, а покивав та поморгав Назарко, та сплакана бідолячка того ж таки вечора вже у червоний очіпок причепурилась.

— Ми з товаришем до вас, рибонько, за великим ділом притупали, — почина до неї прикочуватись Назарко. Пізнали мого товариша?

— А як же, пізнала.

І до мене приятелька!

Що ж ви думаєте? У мент обородовав діло Назарко, І півня продала і навіть торбинку на його позичила.

Їду до дому, везу півня... І не так то вже дуже радію... Чогось ніяково мині...

А що далі, то гірш та гірш надозолоє мині те придбане добро, бо вража птиця без перестанку так стрепехаєть ся у торбинці, що конячка наструнчує вуха. А ну, думаю, звязу я його краще, бо та Варка, прислухаючи та приглядаючи свого залицяйку, кат-зна, як звязала.

Спинив конячку, витяг того невірного півня з торби, прибравсь міцніше притягнути мотузок, коли бісів півень, фурх! та у степ... будь воно тричі німцево! Я за ним... і крила, і ноги в його спутані, а нічого не вдію: підстрібує, та підлетує, мов скажений. Спинюсь я, спинить ся й він — розявить дзьоба і визираєть ся, наче очі йому зараз вискочуть, аби я поворушивсь — він стріб далі у степ. Добре нагрів чуба, поки його злапав...

Привіз до дому, пустив у дворі. Жінка тільки в долоні сплеснула.

— Отсе, кажу, я таки докупив ся...

А сам раки печу, аж в очах зеленіє.

Бодай й не згадувати!

Так от побігло дурне бісеня шукати того дядька Володька.

Відома річ, який у бісового кодла нюх і чух, а про те тільки на другий день вишукав жвавого дядька аж за сім миль від міста — у Хрещатках ярмаркує.

Ярмарок аж кипить. Виробвають ся і гомонять люде, ржуть коні, реве бидло, риплять вози, гагакають гуси, покоять перекупки, божать ся Цигани, лають ся Кацапи, шваргочуть Жиди... гвар, стук, гук, розглос...

А в самому натовпі звиваєть ся дядько Володько, трусить якоюсь свитиною та вигукує: люде добрі! люде добрі! Отсе свитина над свитинами! Нова! Чудова! Коштус сім карбованців з копою, а віддаю за два! Таке лучилось! Поспішайте ся! Купуйте, не баріть ся! Два карбованці! Хіба се великі гроші? Два карбованці! Коштус девять! А вам за два! Нова! Чудова! Два карбованці!

— Дядько Володько! Дядько Володько! — гука Хапко.

Не дочува дядько. Хапко метнув ся був у самий натовп, а народу що і кисм не проторкнеш. Але, звісно, бісеня скрізь пролізе — і вже Хапко коло дядька, коли ж тут якийсь веле-

тень хап бісеня за галанці та як порожню макітру відкинув геть у бік на плечі двом добродіям. Добродії у крик, а баби коло їх у писк... А велетень до дядька Володька: га, таки застукав невірну ступайку!

А дядько Володько: Прохорець! Прохорець! друже! брате! (Еге, дума Хапко, се такий Прохорець!) та як вигукне: ой, смерть моя! тай повис як неживий на Прохорцевих руках.

— Удає! — гукнув хтось з натовпу — я його знаю! шпаками годований!

— А я ось навчу, як удавати! — каже Прохорець.

А проте трохи ніби втихомирив ся й вже поклав дядька Володька на землю ошамненько.

Як його визволити? — дума Хапко.

В пеклі, щоб ви знали, як побратають ся, то вже за побратима як за рідного батька, не те що в нас — при добрій годині побратим, а при лихій — мерщій за шапку, та бувай собі здоров, побратиме...

— А визволю!

Гайдамаки.

I.

Давно те діялось...

Мій батько був крепак, родом з панського села Черностава.

Колись Черноставське панство далеко знали. Склала ся й підсловка: бенкетує, як черноставський владир.

Щиро розкошував нашого пана батько, не постив і син, то у двох вони таки гарненько порозпорошували дідизну і великі добра з димом та з вітром по воді пустили.

А проте на бенкети чимало ще зоставало ся — ще зоставали ся села й хутори, поля й степи, гаї і пущі, до того гута, крохмальня, цегельня, риболовні, броварня, отари, гурти, табуни і крепацькі хрестьянські душі. Спродавай, що тобі любля, та бенкетуй до схочу.

Найкращі панські пущі, Черноставська та Дрочилівська, буювили, сливе, поруч: гоней може у три від села Черноставська, поза нею трохи на одшибі у глибокім роздолі бурчак, а по там тім боці Дрочилівська.

Чудові були пущі. Тепер таких і не надібаш, бо таких вже нема.

Мій батько — звали його Лавро Несвітайло — служив за черноставського лісника. Серед пущі стояла наша хатка.

Вже і знаку від тієї хатки нема — не зостало ся ані завалисочка, ані опадлинки. Темний черноставський гай як огнем пожерло, вже й сам я у землю увіхожу, а наче вчора виглядав з того хатнього на схід віконця та мружив очі проти блискучого сонечка, що променіло крізь зелену просіку; наче вчора шуміли мині по над головою старі дуби та берести, а я, дурний та веселий, біг у яр купатись... Біжу, що дух у

тілі — вже пахне мині та свіжа та прозора глибиня — на бігці усе з себе зриваю, та з кручі шубовсть в озерце... Аж вода изорне, а птаство в березі пурх-пурх...

Усе проминуло... Усе наче полумя згладило, а в споминку живесеньке, аж сяє...

Нас у батька було двойко, я, хлопчик восьмиліток, та моя сестра Катря, вже таки доросла дівчиця — у 16 мабіль рочок уступала.

Мати наша вмерла молодою. Я зостав ся у сповиточку і випестила мене батькова сестра, а моя тітка, стара Мокрина.

Була та тітка Мокрина удова, свою єдиначку давно поховала і хазяйнувала в нас, щиро пильнуючи кожнісеньку нашу трісочку, а мене й Катрю доглядала і жалувала, як своїх рідних діток.

Жили ми у пуці в затишу й самотно. Батько сливе не заглядав у село, бо пан не дозволяв і на годинку кидати ліса, а підпанки пильнували, щоб лісник шанував панського розказу. Не дуже вчашала у село і тітка Мокрина, а коли було наважить ся одвідати родини, то в досвіта, як на селі ще тільки прокидають ся люде, або присмерком, як вже змрок почина опадати на землю, та не прямує, а біжить ярмом, геть-геть обминаючи панську садибу.

З першу тітка инколи брала з собою Катрю, а далі батько заборонив:

— Не води у село, сестро, коли не хочеш, щоб вона на виспі опнилася.

Була, бачте, така виспа у Черноставі, роблена... Отсе як почав я, старий, те давнє згадувати, то й не потовплю споминок — вироювають ся та вироювають ся, та одна одну попережає, та одна одну заступає. І наперед забігаю, і у бік звертаю, і назад поступаюсь... Хай вибачають старому...

Так була, Кажу, по під панським садом, на великому ставу, роблена виспа. Два роки аж три села поралось, поки висипано високу, сказав би, могилу; на тій могилі викожали дібровку, а в дібровці вибудовали башточку — віконця грінджасті, мережені та мальовані, як писанка, дашок спичастенький, а на дашку якесь камяне чи янгелятко, чи так хлопчик з крильцями, голісенький, як робачок, стоїть на одній нозі, наче: ось летітиму! і держить у руці червоне знаменце. У ту башточку вкидали сільських дівчат і там замикали чи на

два тижні, чи на два роки — то вже як пан приділить. Так і звалась та виспа — дівоча.¹⁾

Як пан приділив батька за лісника і перегнав нас з села у пущу, Катря вже подругувала з сільськими дівчатками, і веснянок вмiла співати і мережити лиштви, а мене взято немовлям, і рідний свій Чорностав я знав тільки по послуху. Було тітка Мокрина, сидючи за шитвом чи за прядевом, частенько пригадує та розкажує, як у тому Чорноставі колись ми жили, яка та сільська наша хатка була придобна, а у дворі криничка, а вода з неї чиста, як сльоза; як одного року уплодило в садочку вишнєннє, яка копаночка там славна — каченятка було і на став не хочуть: гиля-гиля, а їх з копаночки не викишкати... А закомірочок як скринька... Сусідочки приятельські, родина недалечко — незабаром і раду знайдеш, і пораду...

Як почне було пригадувати, то й кінця нема.

— І все те мусіли покинути! зітха. Хоч ми й тут лісову хатку опорядкували собі гарненько — є в нас і криничка глущенька, маємо і городчик, і пашні трохи, а за копаночку нам аж ціле озеро — усе гаразд, усе добре, та не батьківщина, що там родилась і хрестилась, молодою співала, увійшовши у розум горувала...

Отак згадуючи, розквилить ся було старенька, та зараз і схаменеть ся.

— Ви, діточки, (до мене та до Катрі), не слухайте, що стара буркоче. Се я, грішна душа, перебендюю. Хай Господь простить та гіршим не карає. А нам ще можна жити і Бога хвалити...

А по сьому знов згадувати батьківщину, то утулочок придобний, то стежечку до ставка...

Оттак прислухаючи закортіло мині подивитись зблизька на той, мовляв, рідний Чорностав — здалека я вже до його добре придивив ся: в кінець гаю, на окрайку стояв дуб-довговік, і як злізти на саму верховину, то геть-геть видно... Зараз заблискочуть великі вікна на панському будинку, що красував ся на узгорку, висадою на нашу пущу, — замережать по саду квітники, та стежечки, кущовинки, намети; за

¹⁾ Забутки такої дівочої виспи автор бачив в с. Каченовці — маєтку, який що-йно перейшов від вмерлого дядька до В. В. Тарновського. Тоді вже дівоча виспа була лише пам'ятником минулого.

будинком розкинуть ся широкий панський двір — без перестанку тут рух, бігачка, проводять коней, щось несуть, щось везуть, крутять ся, вертять ся, звивають ся... А геть за панським двором село наче з жмені пущено у ту долинку хатками та садками.

Дивлюсь було та вишукую, де та наша колишня батьківщина і ті стежечки й заулочки, що тітка Мокрина наче мині намальовала словами.

І став я просити :

— Нехай-же я, тіточко, того Черностава зблизька побачу !

Хоч добряща була і плохенька, і був я в неї, як то кажуть, мазунчик, а не послухала і разу.

— Ой, дитино, що то ти надумав ! Там пани, там панські хорти ! Розервуть тебе на мотлошки !

— Та то мині, тіточко, байдуже, — наполягаю.

Хоч малий, а знав вже я трохи, що то пани, а що панські хорти, та цікавий, бачте, вродив ся, а до того дитяча сподіванка, що напасть ніби не моя часть — якось то так оборудуєть ся, що я і з лиха вибавлюсь і свого покоштую. І чепляюсь : візьміть, та візьміть у село.

— Мій ти єдиночку, не можна ! Ти-ж маленький. От як трохи підбільшаєш, то поберемось і у село, і у ярмарок — скрізь погуляємо... Ось тобі коржики... ось тобі горішки... Не можна ! не можна !

Як чого заб'яжає цікава дитина, то дарма їй казати : не можна ! бо вона того „не можна“ зроду віку не прийма, а ще гірш розпалить ся. Пече мене хоч зазирнути у Черностав...

Одного разу кинув я об землю горіхами і сиджу як хмара на порозі, коли надходить батько з лісу тай пита :

— А чого се, тітчин підбічничку, сидишь як у розсолі ?

— Він журить ся, що не беруть у село, — одказує Катря. Відкупались тітка горіхами -- не хоче й горіхів, так журить ся.

— Нехай собі трохи пожурить ся, каже батько : без журби не прожить у світі.

Постояв трохи та до Катрі :

— Ти, дочко, на тому тижні була у Черноставі пізенько ? Ввечері ?

— Була, тату... одвідала Орисю...

А сама стрепенулась і спажнула як іскра.

— Щоб ти більш у село не заглядала. Чуєш, дочко?

— Чую, тату. Більш не пійду.

Батько знов побравсь у ліс, а Катря задумалась.

— А що, драгую, і тобі у Черностав не можна?

Вона наче не почувла.

— Катре! Катре! гукаю. І тобі у Черностав не можна?

Еге?

— І мині не можна, — одказала.

— Мене не беруть, тай ти не підеш, еге?

— І я не піду.

Словами одказує, а мислоньками, здаєть ся, десь далеко заленула.

От наче ще стоїть мині перед очима та сестра моя Катря, як тоді присмерком стояла вона в задумі коло нашої гаєвої хатки,—молоденька як калинова квітка, трохи схмуривши чорні брови, стиснувши уста, втопивши карі очі у землю...

А далі, примічаю, й тітка Мокрина наче забува свою стежечку чорноставським яром.

— Мабіть і тітці заборонив батько! думаю.

Та й питаю:

— Тітко, чому се ви не одвідаєте родини?

А батько чує.

— Часу не маю, мій голубе!

— А перш то ви мали час? чепляюсь.

Озвав ся батько:

— Бач, сестро, як твій підбічничок бере тебе на решето. А я так думаю: коли вже йому кортить погуляти у Черноставі, то ти не впиняй, — нехай тудою простує. Як не порвуть хорти, то може так він там присмачить, що зостанеть ся у панському дворі, і сквапний з його дворак випестить ся...

А тітка перехоплює:

— Якого ще там дворака видумали! Та боронь Боже... Отсе напались на дитину! Дитина тільки спитала. Хиба вже не можна спитати? На віщо йому той Черностав здав ся? Він зна, що нам тут, у лісі, в затишу, краще... Хоч людей не густо і трохи ніби самотненько, та спокій в нас... А пташок у лісі! А зимничок! Правда, Матвійко? (Се вже до мене). В нас у гаю і малина, і суниці, і полувниці... Схочемо, то зловимо собі зайчика... спорядимо гойдалку...

— А я так думаю, нехай він свою волю волить, — править батько.

— Та я туди вже й не хочу, кажу, байдуже міні той Черностав... Се я тільки пожартував...

Любив я свого батька і шанував. Був він маломовний і ніби похмурий, хоч від нього ніхто урази не дознавав, але нікого він й не голубив, а про те одно його, аби яке, слово переважувало наймильші тітчині пещоти и ласощі. Коли було часом трапить ся міні спокутовать, то його поглумка гірш не те лайки—бійки, а як він до мене озветь ся, де що спита, пожартує, або де чому навчає, то вже я величаюсь як Мошко на хрестинах. Аби йому догодити, чого-б то я не занедбав, чого-б не віджалував!

Так і занедбав я Черностава.

Ріс я в лісі на самоті й бавив ся як сам собі знав. Товариша однолітка не було. Сільські діти давненько перестали заглядати у пущу, бо хто колись заглянув, то так добре памятав панську кару, що й другим наказав тудою заглядати. До того дівчорі спиняли старші, бо караючи смієливу дитину, теж і батька її і матір карали. Не минала кара і недбалого лісника, що не приміг впильновати малого злочинця.

Пан частенько оглядав свої добра і проїздив пущею. Сидить у повозі ще не старий, тільки дуже отілий — очі гострі, хижі, недобрі, усе їх мружив і уса підгортав. За повозом запятники, а поруч верховні. Було повоза ще невидко, ледві чутно як торохтить, а вже тітка Мокрина всполохана аж трусить ся, ховає Катрю у комору... Міні шепоче, щоб тихо сидів десь поза кущами...

Прилучало ся, що у пущу приїздила з ним сестра його — він вже давненько удовів. Пані його була — славили — здалека, з чужої країни взята, і добра, милосердна до людей, — може того, що сама щастя не зазнала: хутенько по шлюбі зненавидив її пан і так знущавсь без милости, без перестанку, що вона ходила як з хреста знята. Терпіла, поки була на руках дитинка, а вмерла дитинка, втікла. Приїхав ніби одвідати її брат, та в ночі її викрав. Пан як з гілля зірвавсь — за нею: вертай ся! Та не вернула, а незабаром невдашечка і вмерла. Після покійнички вселилась сестра, вже таки підтоптана пані, здорова як лось, гладка що і миш не одержить ся. Вже пасок мабуть із сорок ізіла, а вбирала ся у цвітні атласи. Пика така

що й решетом не накрити, а на голові дрібушечки та кучері — сидить як під димком попід якимсь завивалком, а з попід завивалка братові хижі вирла світять...

Чимало йшло й їхало шляхом, що біг по узбоч пуці, а у пуцу ніхто сливе не завертав, бо кожне знало, що як тебе там застукає якийсь панський доглядач, то набереш ся добрий кош лиха.

Памятаю, як одного разу запопали того старого Гершка римара під дубами... був той Гершко такий старий, як світ, римарував та тяжко бідував, бо обсіли його дрібні унуки, а за роскоши мав він тільки чорну як торішній стрючок козу. Їхав сам пан і вгледів бідолаху :

— Ти, Жиду, по що тут ?

— Я, милостивий пане, — каже Гершко, — відпочить трохи.

— Відпочити ?

— Еге, милостивий пане, славно тут потомленому відпочити — наче під зеленими наметами.

— Кохасш ся у зелених наметах ?

— Еге-ж, милостивий пане, — каже Гершко.

А сам і смієть ся і ніби плакати хоче.

— Добре, — каже пан.

Та як грімне :

— Беріть його, та он на того дуба, на саме верховітьє !

Вмент і козачки, і возниця, і верховні до Гершка, вхопили і на височеного дуба настромили. Посипалась травиця, що бідолаха своїй козі урвав — всього там було із жменьку тої травиці...

Зпершу кричав і плакав старий, а далі — ні пари з уст. Вхопивсь за гілля і дивить ся звідти, звишку... Наче умерляк страшний, а сльози по зморщкам, а сльози по зморщкам... Висів там аж до змроку, поки пан по пуці гуляв, а як зняли його, то мусіли держати, бо не стоїть, пада. Вивели його на шлях і поклали на шляху під вербою...

Проте инколи і в нашу хату уступали гості, то родичі, то давні батькові приятелі.

Не веселі були ті гості. Одвідували вони нас, як тітка Мокрина Черноставську родину, покриєму. Приходили пізно, як вже змок обійме землю, та тим тільки і хвалились, яке в них у селі знов коїть ся, або скоїлось лихо. Сього добра і

по сей час досхочу у божому світі, а тоді сипалось воно на крепацьку голову, як спілі грушки з дерева — одна ще пада, а друга вже попереджує, одно лихо ще душить, а друге вже в пазури бере.

Вже всі вони, ті батькові друзі, давненько по тім боці, а не забув я ані одного. Так добре памятаю, наче ще дивлюсь на них, та їх слухаю.

Не дуже вони гомоніли. Кожен потомлений, засмучений, кожен понуро оповідає або про гірку ганьбу, або про пекучу згризоту. Той хвалить ся, яку щоденну, щогодинну муку терпить, другий міркує, якої напасти на завтра діждеть ся. Ніхто на краще не сподіваєть ся. Не радять ся, бо нема ради. Зійдуть ся та тугу розділяють, біду свою тішать.

Одного разу довелось мині почути й жарт, та бодай такого й не чувати.

Якось дуже пізно у вечері уступа до нас Дашко Хижняк — був чоловік розквітлого віку, тільки-б йому жити та Бога хвалити — уступає, та, всміхаючись, каже (а сам білий, як стінка на Великдень): отсе я з катовні та навпростець до вас. Одвідаю, подумав, та похвалюсь, як мене виборно катували — чи не дві копи батогів на мене віджалували! А таки мусіли мене покинути, бо я не шкляний — їм на злість не розбив ся.

Ніхто на той жарт не озвав ся. Посиділи мовчки і прощали ся.

З того вечора Дашка Хижняка як вода умила. Покинув жінку і маленьку дитину.

Дуже впадав справник, як би його вишукати, бо пан казав: подарую сивого коня, як вишукаєш, — а справник саме тоді добирав до своїх сивих, чи що — та не вишукав. Нема, загинув чоловік. „Де він безпритульний? Хоч-би мині знати, чи живий він, чи мертвий“ — було плаче жінка. А дитинка на руках веселенька смієть ся, ще гірш жалю завдає.

Мабіть у крепацькому серці ще змалечку заляга той сумний жаль, та пекуча згризота, що, невгаваючи, шарпає його від молодих літ до сивої скроні і з ним у домовину мо-стить ся, бо з впливом часу всі ті давні урази й кривди, що вони хлопятка не дуже то, здаєть ся, і піклували, не тамують ся, а гірш заятривають, а проте Господь милосердний і крепацькій дитині не боронить зазнати дитячої втіхи: скрізь

вбожество, лихо, скорбота, сум, а дитина метелики, пташок гонить, скрізь кривавії ллють ся, а дитина, аби запопала яку цяцьку, бавить ся та тішить ся.

Господь милосердний і мині приділив крипточку того дитячого щастєчка. Хоч було часом стисне і дитяче серце жаль, — стисне аж до плачу, — а навернулась яка играшка, той мій жаль як вітром знесло. Бува ще полички сльоза росьить, а я вже на випередки з птаством шебечу.

От так я ріс і увійшов у літа. І випив свою добру повну...

Відколи вже все те перегоріло, перетліло, а й досі, як инше згадаєш, поза плечима і морозом і вогнем всипнє.

II.

Одного вечора на провесні... Ти мій Господе! наче воно ще тут, біля мене, наче все те я ще бачу, чую... Наче отсе прохожаю по тому Черноставському лісі... От той ліс... Птаство ще не повернулось з вирію, дерево ще без листу, ані шелесту, ані голосу — тихо й глухо. Ще скрізь сніг біліє, а весняна тепліня вже орудує: зрана на землі, на гіллях приморозь, а зійде та вигріє сонечко — закапле з стріхи, одвільжають і залиснять ся стежечки.

Так от певного, кажу, вечора на провесні, стала ся мині пригода, і повертав ся я з гуляння до дому дуже невеселий.

Того року батько спорядив мині прехороші гринджольці, а до того я сам щиро помайструвавши із тиждень коло шпильочка над озерцем, таке опорядив собі урвиско, що шургав з його, як з печи, трохи не до другого берега — аж в очах зеленіло.

Як посадив одного разу коло себе Сірка, та з ним оттакечки шургнув, то після такої забавки, хитрий собака, аби заглядів, що я йду по гринджольці, схопить ся, наче хто на його кипячом сипнув, й втіка кудю втрапить.

І не сказати, як зпершу кохав ся я у своїх гринджольцях. Було як скочу зрана до того шпильочка над озерцем, то ввечері треба мене до дому, як чуже теля загонити, а далі трохи вже відпустило, а ще далі ніби трохи й докучати стало, а там вже й добре надокучило. І зовсім занедбав би я ті гринджольці, як би тітка Мокрина не почала надозолювати: „ой, дитино, не слухаєшь, та все ходишь на озеро, а там вже

лід такий тонесенький, як шкло! „А ти мабiть знов з гринджолами, Матвiйко! Ой, голубе мiй, не ходи на озеро!“ „Ой, знов не слухаєш мене! Журиш мене! Що ж минi з тобою робити! Чи ж таки зачинити у коморi? I зачиню, бо неслухняний... Втопить ся хлопець! Чує мое серце!“

Не дурно мабiть кажуть, що заборона то подмух вогнику... Тiльки що отак мене пострахала добра душа, мене як з мосту пхає на озеро.

Що тi старi баби тямлють! думаю. Старi баби усього жахають ся. Хiба я сам не знаю, що лiд тоненький? Нехай тоненький, то що з того, як хлопцєви не бракує розуму? Як хлопець здатний i доглядний. А минi того добра не позичати — маю досить.

Отсе повечерiє, калюжки постужавiють, а хоч молодик не дуже свiтить, та хто зна усяку повороточку в березi, то й замруживши очi втрапить кудюю треба, тай катне так, що аж дух захопить...

Отсе ж я й катнув i дух захопило: хруснув лiд, а я з гринджолами у воду...

Виграмолив ся мокрий як хлющ по самiсенький пояс. Попало теж i за комiр i в рукави.

Все б то можна викрепить — чого на свiтi не трапляеть ся! як би сам знав свою пригоду i нiкому не хвалив ся. Так треба ж у хату, а уявись у хатi, то i тiтка i Катря сплеснуть руками, наче ти тричи потурчив ся: „а я ж казала! а я ж знала! Та де, та як, та коли, та Боже ж мiй, та скрухо ж моя, та лишечко ж мiнi... Хiба ж iм втямки, що як спостигла кого пригода, то не сiкай ся, як оса, йому в вiчi, а дай йому покiй — сам собi спокутує...

От так роздумуючи та розважаючи, iду i на ходi все зупиняюсь, та зорi вилiчую. Стежка вiд озерця до хати неначе на двоє покорочала. Здаєть ся, от-от тiльки що видрапав ся з води, а вже ось i хатня одвiрка.

Спинив ся я коло вiконця i подививсь у хату. Каганець палає, батько струже лопату, тiтка прядево розмотує, а Катря мережить рукави. I тiтка нiби прислухає — мабiть вже турбуєть ся, що я забарив ся дуже.

Постояв я, постояв, а таки у хату мушу. Зiтхнув в останнє i вже руку до хвiртки простягаю, коли помiж деревами щось замарило. Придивляюсь — хтось височенний простує

до нашого дворку. Я хутенько у бік, за старого дуба і дожидаю. Він близьче. Зростом і статтю око-в-око Максим Коренчук, — його й похода легка, а могутна, — той Максим хоч вже пожив на світі, вже й сивизною його трохи сипнуло, добре він знав почім ківш лиха, а не втертя міцного здоров'я й сили. І неначе Максимова висока шапка. Так Максим був в нас позавчора, а вчашати не має часу. Тай стежка з села не тудою — цей прямує наче з пущі, від глибокого яру, або від Козачої Лучки. Придивляюсь пильно, а він вже близенько. Максим!

Так мене й підкинуло: мабуть вже взято Орися на випу!

Максимова дочка Орися хоч дуже рідко, а таки одвідувала нашу Катрю — така була славна, ясноока щебетушечка..

Позавчора Максим, уступивши у хату, похвалив ся: „от се наша Орися на черзі“. Здасть ся, не аби які слова, не страхота, не скарга, і промовив він ніби спокійно, а сумно стало, аж дух захопило.

Ой, тай пам'ятливі ж мині ті доби вечірні, як увійде нещасливий та похвалить ся своєю гіркою напастю, і тихо стане у хаті, наче усі замруть...

Батько спитав: взяли? — Завтра зрана поведуть, — одказав Максим.

Тітка сплеснула руками: Боже мій милостивий!

Катря не озвалась.

З тим Максим попрощав ся, а ось він знов до нас поспішаєт ся. Може Орися втопила ся, як торік Ковалева Настя? Може втікла світ за очі, як Приходькова Домаха?

Він не зогледів, що я тут, коло хатніх дверей ховаюсь поза дубом, а мині вже байдуже, що я по пояс мокрий, — я за ним у хату.

Тітка Мокрина і Катря стрепенулись, аж не дихають, дожидають, що він скаже. Сам батько, що по йому не дуже то пізнати, чи йому холодно, чи тепло, і той ніби трохи блисконув очима.

А Максим поздрастував ся, усіда на лавці тай каже:

— Отсе уступив до вас трохи відпочити.

І такий якийсь він... не походить на того, що сидів тут позавчора, білий та понурий, схиливши голову; наче світ йому у гору підняв ся...

— Далеко був? — пита батько.

— Був в Гайворонщині, — каже.

Від Черностава до Гайворонщини не так, щоб дуже близько — верстви неміряні — а поїхавши зрана та доброго коня добре погоняючи, встигнеш туди опівдня.

— А як же ви Переплавку перебрали? — пита тітка Мокрина. — Мабіть крига вже скресла, а там така бистря, що Боже...

— Ще держить, — одказує, — хоч вода вже поверх дзюрчить, перебрів якось.

За Орисю ані словечка.

Тітка Мокрина розмотує своє прядево та раз-у-раз спогляда на його та зітха, сама аж по комір почервоніла, — кортить нощитати за Орисю. Кортить мабіть і Катрі, тільки Катря сидить, як мальована, та вишива свої квіточки. Катря трохи в батька вдала ся — коли вже наважила: не ворохнись, то не ворохнеть ся, хоч її запали.

Стара таки не викріпила, спитала:

— А що ж, Максиме?

— А що? — пита Максим.

Наче забув!

— Узяли Орисю?

— Взяли та зараз і вернули до дому. То вели, то несли. Тяжко занедужала.

— Тяжко занедужала? Голубонька моя! Може з переляку? Або засумовала дуже? — журить ся тітка Мокрина.

— Може.

— Дякувати Господеви! — зітха тітка. — Хвороба минеть ся, а тим часом може Пречиста заступить, забудуть. Дякувати Господеви!

— Дякує й вона. Спасибі Богу та спасибі Богу, тільки й чути.

— А ми ще часом журимось! — додає батько. — Бува що й нам Господь спосила, чого нам треба.

— А бува, — згожуєть ся Максим.

— Чого се ви надумали у Гайворонщину? — пита тітка Мокрина.

— Карпо Семиренко привозив у двір лист від свого пана, та переказав міні, що Грицько Березовий давно мене вигля-

да, а не так може вас — каже — як свої грошенята, бо йому тепер шостак за копу стає. Відколи вже я йому винен, та все не спромогав ся віддати. Отсе я й надумав одвідати.

Тітка зараз розпитувать що там, в Гайворонщині, чутно, та чи там якусь Устю свекруха жалує, та чи дума якийсь Левко узяти в осени якусь Химку, та ще кого там бачив, та що чув.

— Там тепер чималий переляк і розрух, — одказує Максим.

— А що там таке? що таке? — перехоплює тітка.

Цікава була старенька.

— Та десь там недалеко в гаях розбійники, кажуть, уявились, чи що.

— Ой, лишечко! — вжахась ся тітка. — Багато людей вбито? Смутку ж мій! Недалечко й до нас... А ми сами в лісі... Мати Божа...

— Та заждіть трохи, Мокрино, не жахайте ся, — впиня Максим: нікого ще, дякувати, не вбито. Чутка йде, що ті розбійники людей не займають, а ніби трохи лякають панів. На тому тижні заскочили, славлють, Кривчуковського пана і крипточку налякали. Справник і досі сидить у Кривчуках.

А тітка Мокрина:

— Мати Божа, мати Божа! Піймав?

— Ще.

— Піймає! піймає! — метушить ся тітка. — Пильнесенько мабуть шукає?

— А пильнесенько... і щиро... От як инколи ви голку, — всміхаєть ся Максим. — У Кривчуковському лісі, кажуть, наче ярмарок, — гук, огром, тупотить, грукотить... Усі вовки у ноги — кудю який втрапив. Кривчуковський пан двораків узброїв — такі лицарі, що й не сказати — сам на коні виграває, атаманує... А по сій мові, буваймо здорові — час до дому. — Та до батька: може трохи проведете мене, Лавро?

— Чому не провести, — каже батько, — міні треба на-зирнути у Велику Яругу. Позавчора трохи не застукав там двох з Панасовки. То по дорозі.

І батькові невеселі очі якось блисконули.

З сим словом виходять з хати.

Я б за ними слідком випурхнув, коли ж тітка Мокрина кинулась засувати двері й вхопила мене за рукави.

— Куди се, дитино? Хіба ж не чув, що скрізь розбишаки?

Та зглянувши на мене об поли руками:

— Матвійко! се ж ти мабуть в озеро шурхнув? Пропала свитина! Така прехороша! Горенько міні з тобою! Змок, як вовчєня, певно, заохолодив ся на віки! Казала ж я, що колись втопить ся хлопець, так воно й буде! Ой, Мати Божа милосердна!

А я прошу ся.

— Та я вже, тіточко, обсох, та і свитинка не попусуєть ся. Та я вже на озеро більш не підю... та я з батьком підю...

— Скидай свитинку... Ой, горе міні з тобою — неслухняною дитиною! Ось моя кожушаночка — одягнись... Змерз мабуть... Ой, лишенько!

Одягаю ся у кожушаночку, а в думці: кудю батько подав ся — чи міні до Великого Яру, чи до Дякового Кута бігти?

— Чуєте, тітко, — кажу, — батько кличе...

Та й відсуваю двері.

— Де там кличе? Не відсувай! Не відсувай!

А я вже за дверима тай дременує до Великого Яру.

Дременує, та разом і скаменів...

Батько з Максимом недалеко подались — сидять на колі коло тину. І чую — Максим ніби батька запевняє:

— Щєб то не пізнати Дашка! Він самий з ними... І жартує, казав Микита, е, жартує...

Батько заглядів мене, та й пита:

— А куди се ти вибрав ся, хлопче?

— Та я б, тато, з вами, — кажу, — до Великого Яру.

— На сей раз ти лучче берись до хати, сину, бач, нахмарило й дощ накрапає. Тай пізно вже — самий час спати.

Мусів я до хати.

І такий невеселий, розтурбований, що тітка Мокрина тільки двічі, чи тричі заклопотала милостивую Мати Божу зглянутись, якого я старій тітці жалю завдаю, а далі вже любенько спитала, чи я не голодний.

— Може ти злякався? — пита. — Може боїш ся тих, мовляв, розбишаків? Не бій ся, голубенятко, се так тільки славють... Може де вони й тулять ся, та до нас ніколи в світі

їм не доступити... А може в тебе що болить? Чи так роздрімався? Лягай спатки, та щоб мині добренько спав...

Поклала мині свою подушечку, помостила гарненько, вкрила мене, обгорнула. Побачила, що я очі заплющив, перехрестила й дала покій...

Хоч заплющив я очі, а сон мене не змагає — і думу в мене думу, як на морі шуму... Дашко з ними — з ким? Наш Дашко? Пізнали його... Чую, тітка Мокрина бере своє прядево й пита:

— Катрусю, любко, що ж се ти задумала ся?

— Я, тіточко, мережу.

— Ти не бій ся, серце... Де б то ті розбишаки взяли ся...

— Ви, тіточко, сами, здасть ся, забоялись, — одказує, ніби всміхаючись, Катря.

— Та се я так зразу... бо таке несподіване, а далі я вже розмислила, що нас не заскочуть... А ти, голубко, не заходь далеко... Отсе по той хмиз береш ся аж геть за озеро, у той байрак, у саму гущавину... Не треба того хмизу... Обійдемо ся. Чуєшь Катре? Не заходь далеченько!

— Добре, тіточко.

— Казав Максим, вони людей не напастують, тільки панив ніби трохи лякають... І не вбивають нікого, еге?

— Так він казав, тіточко, не вбивають.

— Гайдамаки вони, чи що? Тільки гайдамаки вбивали. Ох, вбивали! Я, дитино, бачила тих гайдамаків, на власні очі бачила. Була ще маленька, а памятаю, добре памятаю...

Моя старша сестра покійничка — нехай царствує в Бога! — надумала у гостину до дядини й дуже журилась... Відколи, журилась, надумала, а й досі не вибралась, та хто його зна, чи коли й виберусь (дядина жили далеченько на хуторі). Коли одного ранку покійничок батько — хай над ним земляця пером! — кажуть: мушу з возом до містечка, дівчата, сідайте та їдьте до дядини, підвезу вас аж до Сорочого Броду, а там вже не забаритесь перебігти до хутора. Покійничка сестра зраділа, хутененько вбрала ся і мене вбрала — як ми всиротіли, то вона була мині ніби за маму — як кози скочили до воза, доїхали до Сорочого Броду і побрали ся пішки. Ідемо весело. Сестра розказує, як у гостині погуляємо, навчає, як мині, малій, треба поводитись, як дядину любенько вітати. Я хоч вже і притомила ся, та не признаю ся, — тупаю...

— А чого се поперед нами такого ворооя летить? — каже сестра.

Спогляну — летить воно та летить, одно одного попережає. — Може й вони до дядини у гостину, — кажу.

— Бач, яка вигадничка — що вигадала! — смієть ся сестра.

Дочапали ми вже до Холодної гори і зазеленіла нам глибока долина — та Холодна гора височена, а схилок у долину повільний і рівенький.

— Перебіжимо долину та за тогобочною кручею зараз і хутір, — каже сестра.

Коли дивлюсь, неначе щось чорне по долині роскидано, а хижептаство по над нею колесом, колесом... Ми далі по схилку, ближче — аж то лежать люде... не живі... замордовані... Пізнали Мошку лимаря, а коло нього якесь кучерявеньке жиденятко... Боже мій! світе мій! Повернули ми — та втікати...

Біжимо, біжимо... Упадемо, підведемось, та знов біжимо... Коли чуємо, щось ніби гукає. Оглянемось — аж іздець чвалує, а за ним ціла зграя. — Дівчатка, шкода втікати. — Доскочили, переймають. Ми устечь. З переляку збожеволіли ми. Вже начно, що не втекти, а таки втікаємо... А той, що попереду, знов гукає: дівчатка, не втікайте! Дурно свої ніженьки не втомлювайте! Спобігли нас...

— Звідки ви, дівчатка, кудю простуєте?

— А чого ж се ви так злякали ся? — каже той, що попереду доскочив, атаман їх чи що. — Хіба хто б скривдив таких гарних дівчаток? Та за таку кривду земля б його пожерла. Правда, товариші?... Як тебе зовуть, крале? — А сестра покійничка була красавиця. — Мене звуть Одарка, — одказує сестра, — а се моя менша сестра, Мокрина. — Ось тобі, Одарцю, на памятку. — І дає їй два дукача. — Носи на здоровячко. Мабіть ти вже й одлюблена? Еге? А таки згадай колись мене, гайдамаку. Бувай здорова, ясочко! І ти, маленькая (так до мене). Щасти вас Боже! — І побігли чвалом... А ми так і пали при дорозі...

Прислухаю я — бо й не сказати який я був цікавий про старовину, про гайдамаків слухати — прислухаю, а з думки не іде Дашко. Стоїть перед очима, як стояв того останнього вечора, хвалячись, що виборно його катували, жартуючи,

що не шкляний він і на злість катови не розбивсь. Вже і на сон клонить, а все думки бувають, все мигтить мині його обличчя — біле як крейда і — очі палючі, і той усміх незабутній, що обгорнув тоді й мене, дитину, сумом.

III.

Весна того року була рання й дружня. В ранці сніжок берети ся, а вже опівдні по під дубами наче обручки з темного оксамиту, а по тих обручках де-не-де наче зелені голочки стирляе травиця, а на другий день вже та травиця тут полійчиками. Сьогодні прислухаєте, чи се не пташка десь озвалась, а на завтра вже й тут, і там, і скрізь черкають крильця, а позавтрому вже цілісенький гай співа, щебече, цвігоче й вицвіркує, грухає, сокоче, турчить і квилить. Засинилось озеро, гурчить вода по ярах, струменем леть ся з узгорок, шумує по тіснинках, гуде просмиками, дзвонить річкаками. По полянках висипав ся ряс, по кущах виповняють ся роспуковочки, бростють ся дерева, гудуть чмелі, звивають ся білі метелики... Скрізь оживчий вітрець провіває теплим подихом. А сонечко наче смієть ся та гонить: скоренько! боржій! мерщій! Поспішай ся! поживай світа! І не оглянув ся, вже зазеленіли гаї, розквітли садочки.

І дорослій притопканій людині немов легше дихати, а дурненька дїтвора і поготів празникує.

Празникував й я.

У роздолі межі Чорноставською і Дроциловською пущею, у самій тіснинці збігав широкий та глибокий бурчак, а в березі, в кущах та в очереті, присмачали дикі качки й усякі водолюбки й водоплавки. Вишукав я тут качине гніздечко і дуже пильнував, щоб не втекли моїх рук каченятка, бо вони аби ледвечко вилупились — ще скорупочки на хвостиках — а вже у розсип зараз в очеретяний плав приснуть та поти їх і бачив.

Треба було пильнувати ошамненько. Я не згірший мисливець, знав, що качка птиця вередлива: боронь Боже її полахать, коли хочеш, щоб вивела діти, бо сполохнеш, то вона і гнізда відцураєть ся. Замислив я охитрувати вередуку і упридобив собі трохи оддалік схованку у калинових кущах, що звідти мині качине гніздо як на долоньці, та що дня, чи ран-

ком, чи ввечері, а то й ранком і ввечері там уховаюсь і назираю.

Оттакечки одного разу тулюсь я у тому калиновому кущі та люблю, як моя качка то дрімає, то прислухає, то стихенька кублить ся та обгортаєть ся, коли наче хто мене шторхнув: глянь у цей бік! Глянув — аж близенько з очерету на мене блискотять чорні як терен очі і білі зуби... І чую, смієть ся:

— А чия тепер качка буде?

З цим словом вислизнув як вуж з очерету і опинив ся посплїч. Височенький, не дуже вмитий, босий хлопчик чорнявий і кучерявий.

— А ти звідки? Ти хто такий? — питаю.

— А я Романець, — каже, — Солодкий.

— А не можна по панській пущі гуляти.

— А я ось гуляю, — смієть ся.

— А тебе зловлють! — страхаю.

— А поки що, я нагуляю ся.

— Качка моя! — згадав я.

(Був так зтропив ся, що й за качку забув).

— Відкупив в Бога? — пита.

— Хоч не відкупив... я перш знайшов, — довожу.

— А може я?

— Я перш! — гомоню.

— А заплач, — кепкує, — та дуже!

Загомонїв я, та й зразу й занїмїв: злякав ся, що сполохнув качку, бо щось немов шелеснуло.

— Стрепенула! — распачую.

— Тут вона сидить, як врита, — запевня Романець. —

Придивись лишень, сорочий дядько!

Придивив ся я — тут! Причаїлась, наче її нема, й чуїно прислуха.

Дихнув я вільнїш...

— Почуває! — каже Романець. — Тїкаймо швиденько, щоб наш дух їй не пах!

І відбіга геть у гушавину. Я за ним і знов наполягаю:

— Моя качка! Я перш знайшов.

— А ти коли знайшов? — пита.

— Аж на тому тижні, — правлю, — у четвер.

— А я може в середу, га?— смієть ся. — Та дарма: діждемо каченят, то якось поділимо.

— Я зараз піду до дому, — лякаю, — та як скажу татови, що ти по пущі гуляєш... то...

— То зловите мене, та хутенько за мотузок, та зашморгом мене за шию, та навпростець до панського двору, еге? Ой, тай битимуть! Аж геть залунає! Чого ж став як пеньочок? Не барись, бо втечу!

А я барюсь...

— Поспішай ся, панський доглядачу, — кепкує, — а я, поки що, шургну у бурчак, та поплаваю.

І шургнув. Плаває, роскошує...

І так якось прилучилось, що й я скочив до його у той бурчак...

Дізнав я уперше, що то за добро веселий товариш.

Показав він мині, як линь по дну іде, як шука карася ловить. І хоч плив я за карася і добре мене шарпано, а зроду такої втіхи не зазнавав.

Накупавши ся добували чмелиного меду, опорядили чудову вершу на жабенят, ставили сідла.

— Чому ти досі не приходив? — питаю.

— А може я й приходив, — смієть ся.

— А знов прийдеш?

— Може й прийду.

— А коли?

— Коли мене побачиш.

Тай зник у гущавині.

Я за ним. Де там! Як здимів.

Такий мене жаль узяв, що як би на дівчину, тоб слізьми вмила ся.

Але як нема ради, то мусиш, хоч і не рад, перетрівати та сподіватись на краще.

— Прийде! — впевняю себе, — прийде! Може й завтра прийде, бо зна, що качки треба пильнувати. І сам казав, що за ніч у вершу налазить такого жабенят, що й не полічити, а в сідлах трепехатиметь ся як не журавель, то бусля... Прийде!

А тим часом вже добре повечоріло і галушки давненько закликали у хату.

— Ой, дитино, як же ти спізнив ся! — каже тітка Мок-

рина. — І Катрі виглядаю: відколи пішла по хмизі досі нема!

А Катря увиходить.

— Ось і я, — каже.

— Вечеряйте, дітки; батько побравсь у Дрочилівську пушу, то певно забарить ся.

Катря не вечеряла. Трохи — казала — голова болить.

— Та ти біла, як хуста! — затурбовала ся тітка Мокрина.

— От піду, сяду на провівку, тай минеть ся.

Сіла на ослінчику, коло хати, обняла голову і немов замерла.

А тітка Мокрина упада:

— Дуже, мабуть, головка болить?

— Ні, не дуже, тіточко... Вже й полегшало... Нехай ще трохи посиджу на провівку.

А я, вечеряючи, думаю:

— Чи сказати за Романця, чи потаїти?

Потаїв.

На завтра, ще на світ не благословилося, зірвавсь з лавки та до бурчака — може Романець вже тут дожидає.

Нема.

Дожидаю. Вже порожувіло на сході, вже пташки почали пурхати, а інші й заспівали, а все Романця нема. Чи-ж буде? І так я того Романця виглядав, що трохи за свою качку забув.

— А може той Романець насміяв ся: видрав качине гніздо, тай шукай тепер вітра в полі.

Метнувсь до калинового куща, ні, качка тут.

Та якось наче вже й байцуже міні за ту улюблену качку.

Заглянув у вершу, озирнув сідла, та аби як, не по хазяйськи — поналазило жабенят — нехай і поналазило, нема журавля, ані буслі, нехай і нема...

Блукаю, наче всі шляхи погубив, та ізмишляю, як би міні хоч почути за того Романця.

— Матвійку, чого се ти такий невеселий? — пита тітка Мокрина. — Може що болить? І Катря кволить ся. Горе міні з вами, дітки! Не здужаєш, чи що, голубчичку?

Запевняю, що здоровий.

— А чому такий невеселий? Весели ся, дитино, поки мога... Бач, яка весна в Господа, як славно в нас у гаю...

— У гаю краще ніж у селі? — питаю.

— Краще, мій голубе, краще; пахощі тут, пташки... Ти мині не смутуй, мій єдиночку, ти мині щебечи...

— А ви ж, тіточко, правили, що нема кращого над батьківщину, — кажу. — Хіба забули батьківщину?

— То давнє, синочку... то минуло ся...

— А ви усіх людей у селі знаєте?

— Ще б то мині не знати!..

— А який там Романець живе?

— Романець? Який же то Романець, дитино? Хоч у щимки голову — не згадаю!

— А живе ж там Романець... Солодкий, чи що.

— А я питаю який Романець? Петра Солодкого хлопчик! Що то старе: того не згадає, друге забуває... Та ті Солодкі були колись наші сусіди близькі. Два хлопчики в їх. Меньшенький Романець, а старшенький — Дорош. Такі жваві, славні хлопчики. Я зазнала їх, як ще були такі як вузлики, а позаторік стріла Дороша у сестри — вона йому хрестна мати — то й не пізнала: парубок як орел! А Романцьови, мабуть, на десятий рочок береть ся, а то й на одинадцятий... Жили вони, як і інші люде, — не приділив Господь нам роскошувати, — та вкупі таки, у своїй хатинці. Коли ж несподіване лихо: якось пан перестрів Петра і дуже його вподобав — був Петро такий вродливий, що й не сказати — високий, стрункий, гнучкий, укладний. Не дурно сказала його теща, як він сватав дочку: Ой, сей ріс у великому лісі, та ще й при воді!..

— То пан дуже його вподобав? — перехоплюю, бо мині не до тещиної розмови.

— Вподобав, вподобав... Ти що за єден? — пита. — Я — Солодкий, пане, Петро. — У двір Солодкого Петра, до коней... Взяли їх у двір — і яке було хазяйствечко, мусіли вони за недбать. Років ізо два кірував Петро панські коні, та й докірував ся, що його копитами на смерть потоптано. Скоро по йому занепала і жінка — дуже засумовала чи що, — далі стала вона якась непритомна, та незабаром і вмерла, а вси ротілі діти zostали ся у дворі. Така то їх доля гіркая.

— Хіба ж дворак на прикові? — кажу. — Хіба йому невільно инколи погуляти?

— Ой, дитино, бодай ніхто не зазнав такого гуляння!

Немає гірше так нікому, як тим нещасливим, мовляв, попи-
хачам: тудою біжи, сюдою поспішай ся, сьому подай, тому
принеси; один лає, другий нарікає, третій карає... А пожалу-
вати нікому! Сказано: пригладь голівки не знайдець ся, хіба
пробий голівки... Такий то жаль бере, як згадаю тих сирі-
ток... Так би, здаєть ся, і пригорнула голубяток... Недавно,
кажуть, взято Дороша до панських покоїв — вродливий в бать-
ка вдав ся — то і зовсім вже бідолахам світ завязали: було
важко, було гірко, а таки у двозі...

— Заждіть, тіточко: Романець до нас прийде!

— Як то прийде? — питає. — Ми ж у лісі...

— Та що, що в лісі, — кажу. -- Він прийде...

— Ой, дитино, що тсе ти видумуєш! Хіба ж не знаєш,
що...

— А він таки прийде! — правлю.

— Крий Боже! Хай Господь боронить! Ще застукають...

— А ви його сховаєте!

— Ой, дитино...

— Сховаєте? сховаєте! сховаєте!

— Та годі вже, пустаче...

— Сховаєте! сховаєте!

Обхопив стару обіруч — хоч певен вже, що сховає,
а ще заглядаю у пригаслі ласкаві очі.

А вона чи відсува, чи прихили мене, стихенька кажучи:

— Бач, свавольничку, трохи не звалив стару тітку...

Та додає:

— Як се ти прочув за того Романця?

Чи ж признать ся?

Та ніби у жарт, ніби у правду, кажу:

— Я його бачив... Гуляв ся з ним...

— Отсе так мене піддурюєш, синочку? Чи ж годить ся?

— Гуляв ся з ним!

все так, що ніби й правду кажу й ніби жартую.

— Бач, вимислівчику! — смієть ся стара (а проте трохи
й неспокійна). — Та добре, що розвеселивсь трохи... Біжи та
бав ся, серце. Та щоб ти міні більш не смутував... Ой, діт-
ки, дітки! горенько міні з вами. Примогла б, серця вколуп-
нула та дала, а нічого не вдю, не сила моя... Отсе Катря
кволить ся та кволить ся — відколи вже голоса її не чутно,

занепала, а яка була повновида, співоча... Була швиденька, як вітрець в полі, а стала тиха, наче зстаріла...

А я своє:

— Тіточко, по надобі ми Романця сховаємо на горичці, еге?

— Та годі ж пустувати, Матвійку!

— Він мабуть завтра прийде...

— Журиш, хлопчику, стареньку тітку!

— Тіточко-любочко, а ми ж його сховаємо?

— Тікай, бо зараз бити буду! — удає тітка.

А я вже певен, що по надобі старенька сховає Романця і не заборонить нам гулятись. Аби приходив!

IV.

Проте минають дні, а Романця нема. Спершу я журився, а далі став привикати, а ще далі й забувати.

Минуло може тижнів і зо два, а то й більше.

Одного вечора, вже на смерку, надумав я за озеро. За озером, на проліску, поза старими яворами, росла чудова лещина. По ту лещину я й брався, бо на завтра в досвіта замислив наловити риби. Робаків вже накопав цілісеньку торбинку, до того мав аж три гапличка з тітчиної корсетки, а такі що й сома б вдержали. Не браковало міні і дроту — хоч він трохи взяв ся іржою, а був ще такий уробний, що я з його гачки майстрував, наче млинці пік. А як до того добра конешне треба гонкої, а рівенької лїски, то хоч і далеченько, а мусів до проліска по лещину.

Спізнив ся я пораючись коло свого ножика. Як в батька порепалась на шматки стара коса, то я змайстрував собі славний, довгенький, кінчастенький, а держальце з липини. Треба було так його насталити щоб не те гільки, щоб волосочок перетинав.

Поки насталив і зорі почали висипатись. Іду стежкою. Місяць на уповні і така ясна посвіта, що на стежинці хоч голки зібрати. І тиша — наче кожнісенський листочок, кожнісенька билиночка спочива.

Коли враз — шелесть-шелесть... Щось попередо мною з гущавини на стежку чи випало, чи виленуло і повіялось, як на крилах...

Аж поточивсь я... а схаменувшись у тропи...

Та зникло воно, наче й не виявлялось. Спинивсь я та вже і не зважу ся, чи йти по лещину, чи не йти. Збігло мині на думку, чи не лісовничку я вгледів, бо здало ся мині, що віялась попередо мною неначе дівоча постать — гнучка та висока — й миготіло щось біле, а знав я, що лісовнички огортають ся біленькими плахточками, самі холодні та біленькі, як сніг, тільки коси зелені.

Постояв дожидаючи, може знов уявить ся, та не діждавши побрав ся до дому. Іду стиха, зупиняючись та оглядаючись. Знаю, що лісовничка не зла личина — аби ти її не займав, то вона тебе зроду не зачепить... А проте серце тенькає.

Тиша й пусто.

Хоч іду стихенька, а таки йду, і ось вже наша загорода, коли схаменувсь, що ножина загубив — мабуть як пустивсь за лісовничкою, бо йшовши по лещину мав його у руці. Повертаю назад і теж не дуже поспішаю ся, бо серце таки невгавав, тенькає. Не дійшовши того місця, звідки зірвав ся на довідку, бачу, здалека блискотить на стежці мій ніж.

Коли знов шелесть-шелесть...

Скаменів я й очам своїм віри не йму — устріч мині Катря!

— Катре, се ти?

Спинилась.

— Я, — каже. — Не пізнав?

— Де ти ходила?

— А я, — каже, — недалечко. Загубила намисто вранці, як ходила до озера прати... то все шукала.

І Катря — й наче не вона: очі якось запали і такі великі-великі... А біла! Коли б не брови темною смугою на чолі, сказав би не жива істота, а з крейди.

— Знайшла? — питаю.

— Знайшла, — одказує, беручись за намисто, — ось... А ти де ходив? — пита.

— Я брав ся по лещину, тудою поза старі явори, на пролісок, та мене щось дуже налякало.

Росказую, яке мині учуялось... Слуха не озиваючись. Питаю, чи коли бачила лісовничку. Ні, ніколи не бачила.

Як вже доходимо нашого дворку, вона мині каже:

— Не нагадуй тітці за намисто... Нема чого... бо знайшло ся.

— Добре, — одказую, — не буду нагадувать. Хіба тітка сваритиметь ся?

— Ні... а таки не нагадуй.

— Не буду.

Тітка упоравшись сидить на хатньому порозі.

— Славно погуляли дітки? питає.

— А славно, — одказує Катря.

— Головка не болить, Катрусю?

— Не болить... Тільки втомилась я дуже... спати хочу...

— Та й час вже, голубко. Ти ж цілісенький день то полола, то сапала... Ще б то не втомитись! Ти як візьмеш ся працювати, то й рук не покладаєш, здоровя свого не шануєш! Де твої, дитино, румянці? Ти ж в мене була румяного личка, а тепер як хустонька біла...

— Се так вам здаєть ся, тіточко... се від посвіти... дуже місяць світить...

— Ой, голубко, шануй здоровечко! Бо не шанувавши сама змалиш собі віку...

Полягали спати.

Того року Господь таке тепло дав, що ми трохи не від великодня спали, як то кажуть, вітриком оплетені, а небом вкриті. Недалечко хати була така чималенька, а придобна устронь, що липина обросла її наче устіню. Дуже любив я тут ночувати. Засипаю, а понадо мною розискрюваєть ся зоряна Дорога, блискоче Віз, сяє Чипіга. Пахне вітрець, дихає, і думки усякі і гадки. І заснеш, наче хто тебе заколише. Але того вечора чогось мині не спалось, тільки дрімало ся. Роздрімаю ся, та разом і прокину ся, і знов дрімаю, а не засну, хоч зшивай очі.

Оттак лежав я мабіть довгенько, коли щось мині почуло ся — якийсь ледві чутний чи порух, чи подих. Насторожив ся, прислухаю. А така ясна посвіта, що темна липина аж сяє. Знов чуєть ся. Підвожусь — чи не лісовничка?

А се Катря — заросилась слізами, счепила рученята та наче умліває з жалю.

А де вона ходила? Шукала, каже, намиста на кладці. По над кладкою старий явор як намет — хоч ясна посвіта, там темно. І похваляла ся тітці, що славно ми нагуляли ся,

ніби то вона зо мною... і заказала говорити тітці за намисто.

— Катре! чого се ти?

Стрепенулась і шептом промовила:

— Тихо, Матвійку, тихо, не збуди тітку... Се я того, що в мене голова болить. Спи, братіку, і я спатиму...

— Катре! — покликав.

— Дай міні покій, Матвійчику, — одказала: я дуже спати хочу.

— Що тій Катрі стало ся? — думаю. — Нехай тяжко голова болить, а таки дорослій дівчині плакати такими ревними сльозами не припада. Не винїжена вона: як торік, колючи тріски, зсікла собі руку, що кров аж ревнула, то більш вжахала ся й охала тітка Мокрина, а вона її вговоряла та жаргувала: дарма, тіточко, хоч воно трохи й болить, та на розум мене наставляє. Знатиму, що сокира не прийма играшок — як нею орудовати, то треба дивитись у дві очі... І невередлива вона: як нездужала — нездужала важко, всенька горіла, як вогонь, стала тоненька як ниточка — а і разу не застогнала...

Начудовавши ся, вже став я й засипати, коли заграла труба по лісі. А трубою панські посланці викликали батька. Чого ж се його викликають о - півночі?

Зірвалась тітка, бачу, і Катря схопилась. Чую, скачуть і спиняють коней коло нашої хати. Тітка обхопила мене, не пускає. Таки я видрав ся — на коні Іван Жменя, старий дворак, панський улюбленець, а за ним ще четверо двораків конних.

— Гей, лісник! — зіпає Жменя.

— Іду, — озиваєть ся, надходячи, батько.

— Шукаємо Солодкого Дороша — не бачив?

Серце як не розбило міні грудей — мого Романця старший брат!

— Не бачив, — одказує батько.

— Втік вчора на смерку. Бачили його недалеко, коло пуці. Певно тут десь ховаєть ся. Шукаймо...

— Ти, Микито, — приказує парубкови — зоставай ся тут коло хати, пильнуй коней. Та щоб міні не дрімав! Чув що пан казав?

— Чув.

— Памятай добре!

Тим часом прискочило ще троє у дворацьких чемерках, з дубцями, з мотузами, — дохожалий дворак і двоє молодших.

— Шукаймо! — загадує Жіменя.

— Шукаймо, — одказує батько.

Тай розсіпались по пущі.

Вже світає, а в пущі ще змрок. Чи вишукають?

— Ходім, тіточко, у хату, — каже Катря: зарані обід зваримо...

Глянув я на ню: Катря як повсідень Катря — може трохи бліденька — порасть ся в хаті, звиваєть ся по надвірю, біжить до криниці по воду...

— Оздоровіла головка? — питаю.

— Оздоровіла, каже.

Тітка не дочувши та до мене.

— Чого питаєшь, Матвійко.

— Пустує, — відказує за мене Катря, — щось давнє згадує.

Тітка, що все шепотала, благаючи милостиву Пречисту, трохи насмілилась.

— Здоров, Микиточку! — підходячи до парубка, та сідаючи коло його на ослінчику. — Чи давно тебе взято у двір, голубе? — пита.

— Вже третій місяць у дворі, — одказує Микита.

Такий здоровий, гарний парубок, тільки дуже невеселий.

— Не звик ще? Сумуєш?

Наче недочув.

— А мати давно бачив?

— Давно.

— Усе нездужає?

— Нездужає.

— Горенько наше! так вже мабуть Господь приділив... От нещасливий той Дорош... Як се його лихо спіткало? Роскажи, серце....

Він і розказав.

— Не вгодив Кучеренковій Оксані, що тепер господарує на дівочій виспі — розказує. — Позавчора приніс їй від пана якісь ласощі, та й кинув як собаці, а вона у плач. Дознав ся пан: як ти насмілив ся, мурло? Перепроси! Не перепросив... Вранці його покарали і не так щоб сильно, а він підвів ся та й знов впав. Спіжарний Юхим казав: нехай

трохи облежить ся по під станею у холодку... Лежав там аж до панського обіду. Кличуть його до покоїв — він при панським обіді віяв липовим гіллєм по над столом — не йде, шукають, нема. Спіжарний вже послав Дмитра Панченка. Пан наче не завважив: були гості, й обідали, й вечеряли. А Дороша все нема. Як випроводили гостей та дознав ся пан, що не знайшли Дороша, то наче сказив ся: щоб достали його живого чи мертвого.

— Достануть! — промовила тітка Мокрина. — Як йому нещасливому схватись! Знала я його ще оттаким узличком... Було прибіжить до нас: де Катря? Памятаеш, Катрусю?

— Памятаю, тіточко, — одказує.

Впоралась і тихенько сидить собі трохи оддалік.

— Молоденька та Оксана, а як вже згадючила, — править тітка Мокрина. — Скарає її Господь... Давно-ж її взято?

— Тижнів може два, а той більш.

— А Тесленкову Варку вже викинуто?

— Ні, і Варка на виспі, і Бондаренкова Ївга. Там їх аж три...

Роспитує тітка Мокрина, розказує Микита, а всі прислухаємо. Тихо в тій темній пущі і, здаєть ся, ось-ось звідтіль почувть ся голос і гомін... Вже і зоряєть ся — тихо. Вже й на день благословилося. Ранок в Господа ясний та веселий, наче смієть ся. От, здаєть ся, шмер... от ніби зашорошило... от-от, здаєть ся, тут вони... Ні... Знов прислухаємо. Чи то лист, чи то... Та й ізводило-ж те прислуханне!

Тихо. Тільки птаство пурхає, співа, та щебече, та поранній вітрець ледві шелестить листом.

Минає й ранок... Вже й по півдні...

— Ідуть! — промовив Микита.

Чуємо... Близче та ближче... От Жменя, от його помішники, от батько...

Не знайшли! Не піймали!

— На коней! — гримнув Жменя. Зизгнув пугою, та до батька:

— Ти за нами слідком!

Попростували до панського двору. Батько побравсь за ними.

Тітка, що почала хрестити ся дякуючи Пречисту, і хреста не звела: не минеть ся лісникови, що пуцою втікають!

— Ви, діточки, не бійте ся... не журите ся — ледві з жалю промовляє, а нас так тішить, — може пан і змилує ся, може подума: як його лісникови знати, як вгледіти... Пуща велика... Хіба-ж так не бува, що якось... Мати Пречиста заступить...

А сама не счуваєть ся, що сльози старе її обличчя росують.

— Мати Пречиста милосердна... А як що спостигне кара, то перетерпимо... Перетерпимо, діточки, бо хіба-ж ми тільки терпимо? Усі... скрізь... Усі... скрізь...

— Годї вже, тіточко, — промовила Катря.

Вона, Катря, не плакала. Сиділа нерухомо у куточку.

А я побрав ся до того старого дуба, що стояв на окрайку, та з верховини дивлюсь на панську садибу. Може його вже карають, думаю, а може ще тільки ведуть, а може він стоїть перед ганком, дожида, поки пан прокинець ся, бо пани вчора бенкетували, а по бенкетах вони часом всипляють аж до вечора... І уявляю собі як виходить пан, як грімає, як батька ведуть...

Коли йде він... іде батько!

— Тато, — кричу, — тато!

Нічого не питаю, тільки дивлюсь йому в вічі.

Він зняв мене з дуба.

— Мабіть, давненько виглядаєш батька, — каже, — аж з лиця спав.

— А я все дивлюсь в вічі.

— Ні, синку, не катували. Тільки дурно продержали, — каже.

А тут надходить Катря — теж недалеко мабіть була.

— Поки що усе гаразд, дітки,—хвалить ся батько,—панови не до мене: імяниник він сьогодні, то празникує свого святого та гостей вітає. Там такого гостей, що й не злічити.

— Пречиста Мати заступила!—хрестить ся тітка Мокрина.
— Дякувати Господеви!

V.

Пани бенкетували та бенкетували. По батька не приходять.

Минає тиждень, минеть ся й на другий.

— Забули! Заступа Пречиста!—тішить ся тітка Мокрина.

Одно, що тітка впова на Пречисту, а друге й те, що людина, кажуть, і в пеклі звикає, а звикне, то не метушить ся. Немов заспокоювали ся і ми.

Розлягла ся чутка, що пан свата, чи вже висватав якусь генеральську дочку. Пан вже давненько удовів — покійна пані була, славили, тиха і плохенька, а таки не викрепила, мусіла від його втекти і десь на чужині вмерла — при йому жила й хазяйнувала його старша сестра, теж удова. Була та його сестра вже підтоптана—пасок мабуть із сорок зіла, а проте здорова як лось, пиката, боката, шати дорогії, на пучках, на грудях золото, вирла блискучі, а голос... Як колись приїздила у пуцу з гостійками панночками по проліски, та послала запятника привести тітку Мокрину й питала де найкращі квітки ростуть, то тітка довгенько іздрігались згадуючи той її голос...

Забули на той час і за Максимову Орісю. Навідала вона Катрю, той не пізнати веселу щебетушечку — очіці якось пригасли, устонька зблідли.

— Зстаріла ти, голубко, — каже їй тітка Мокрина. — Мабить ще не оздоровіла?

— Оздоровіла, — одказує, — та живу наче в божій карі — все бою ся, що знов візьмуть.

— Ти ж давно засватана — повинчатись би вам.

— Як його повинчатись, коли боїмось за себе нагадати та тільки дурно смажу собі голову. Приходили до нас чорниці на церкву збирати... міркую та міркую... то я вже подумала: піду у чорниці! та все не зважаюсь — жалко дуже... та й вмила ся слезами...

— Зажди, голубко, — каже тітка Мокрина: от славлють, пан висватав собі панночку, оженить ся, то, може, жінка...

— То що, що оженить ся? Хіба не було в його жінки, як узали на виспу Омельченкову Мотрю й Самусеву Настю й Коваленкову Одарку, й Горленкову Ївгу? Так, кажуть, по двох і брали.

— Еге-ж, по двох... Тоді й пані втекла... плохенька була... Може ся не така буде... А ти, дитино, такеньки не смутуй... Може Пречиста й заступить...

Тай зупинилась стара: огунули дівчину слези та такі, мабить, пекучі...

Оттак виглядаючи чужої і своєї напасти, діждали ми

зелених святюк. Я вже нагледїв славні виростки на клечання і такі дві улюбовав, такі дві...

— Завтра, як трохи завечеріє,—каже тітка Мокрина,— то ми поберемось з Матвійком по зілля. Поберемось аж за холодний яр — там такий славний чебрець, повний та пахучий, що й не сказати. Там недалечко і аюр...

А ти, Катрусю, назбіраєш у городі повнячків, мятки, васильків то що... ти з нами не йди, не втомляй ся — бач, ти така, як з хреста знята...

Зпершу не вважав я на той тітчин клопіт, бо стара трохи звикла клопотатись та турбоватись, а далі і я укмічаю, що й справді не та вже наша Катря, що була. І спокійна і привітна, і робоча, та не та. Скаже тітка: „і голосочка твого не чутно і не всмінеш ся ти“, то вона й всміхнеть ся й заспіва, та не той усміх, не той голос. Щось таке їй стало ся, а що — не второпаю. Все вона, здаєть ся, в думках та в гадках. Дивить ся, а наче не бачить; озви ся до неї, не чує, а почує, то наче не розбере; все немов прислуха; аби десь не те грукнуло, шелеснуло, — стрепехнеть ся, як сполохнута пташка; біжить по воду, або там по що-небудь, та разом й забуде кудою й по що поспішаєть ся. І змарніла дуже.

Завважав, мабуть, і батько. Якось пита :

— Нездужаєш, дочко ?

Не признаєть ся.

— Я, тато, здорова.

І на сей раз не признала ся. Тітка Мокрина каже : „ти, дитино, як з хреста спущена, не йди, а вона :

— Піду, тіточко, піду... Що се ви... Да я здорова, як та риба на глибині... Що б то мині не йти по зіллячка! Таки без мене й не знайдете, де найкраще росте...

От так розмовляємо, сидячи коло хати у затінку — а день парний, дрімливий, сонечко парить наче з за туману. Перед очима гаєві дороги, то по над ними немов курить ся, і скрізь такі гаєві пахощі, що аж на голову важко...

Коли дивимось, щось зачорніло на дорозі з Степових Хуторів. Ніби хтось до нас простув. Близче — чорниця, і до нас завертає.

Затурбовалась тітка Мокрина — звісно в кріпацькій статі усе страхає, усього боїш ся.

— Вкрий, Пречиста ! Чого се вона до нас береть ся ?

А вона вже коло хати.

Похода легка й бистра; сама висока, хоч би й парубкови, а так у чорні завивала позамотувана, що тільки зористі искраві очі блищать.

— Спаси, Господи !

Голос тихий, немов придушòний.

Тітка Мокрина вітає, просить до хати :

— Мабіть втомили ся дуже? — пита. — День Господь дав скварний такий...

— Ледві дихаю, — промовляє чорниця.

Та до Катрі :

— Дівчино, дай мині водиці напитись.

— Катре, витягни свіженької, та хуленько, дитино!— впада тітка Мокрина. — В нас водичка славна.

Катря до криниці, а чорниця за Катрею у слідок.

— Треба їй сприяти,—клопочеть ся тітка Мокрина — чим її шанувати? Чорниця—то постує, а рибки, як на горі нема...

А чорниця пє, не напєть ся.

— Вона, мабіть, вже цілісїньке відерце вицмулила,—кажу,—та все цмулить.

— Чи тобі жалко божої водиці, Матвійко — уріка тітка Мокрина. — Хай собі пє на здоровечко. Є в нас трохи медку, то оджалуємо їй медку, а паляничка свіжа.

Дістала тітка Мокрина з скрині калиточку, відлїчила десятку, ставить мед на стіл, несе паляниці, та дарма заходу — чорниця, до схочу напивши ся водиці, подякувала й ні до чого не доторкнулась: дуже, каже, поспішаю ся. Спізнила ся, бач, а дорога не свідома. Іде з за Опанасовки у монастир.

— Та вам було з Степових Хуторів звертати на Кривчуки. Дурно ніженьки притомили,—жалкує тітка Мокрина.—Вам би у Степових Хуторах розпитать ся дороги.

Вона, каже, розпитувалась, та якось мабіть помилилась. Казали звернути через лощинку, а вона якось лощинку тую проминула.

І просить:

— Будьте ласкаві, скажіть дівчині нехай мене проведе на окрай пуці, щоб мині знов не блукати. А може яка ближня стежина є? — пита.

— А є така стежина,— каже тітка Мокрина,— а там знов стежинкою, поуз Криву Балку... устронна... Проведи, Катре, та добре розкажи, дитино...

А в Катрі полички як жар, очі світять ся.

— Добре, тіточко.

А чорниця :

— Ой не бари ся, дівчино, не бари ся! Проводь. Ху-
тенько, бо дуже я поспішаю ся..

І зникла з Катрею поза зеленими купами.

— Не встигне до змроку, — каже тітка Мокрина, — чорничка — добре як пізенько доправить ся, бо монастир той далеченько, а дорога несвідома... стежками... З Глуховки там знов аж тричи звертати... А сонечко усе низче та низче... Час би й нам брати ся—зарані б зілля набрали... Коли б же той двірський посланець не дуже барив ся, та забрав те панське зілля. Здасть ся, гарненько я його перетрусила — самісенька найкраща травичка, бо, казав Жменя, як знайдуть ся корінці, або яке сміттєчко, то не подякую... Ой, не подякую... Здасть ся, травичка немов шовкова, мякенька, свіженька, а хто його зна...

Знов почала переглежувать ту панську травичку.

— Ой, коли б же той посланець не барив ся, — зітхає. Здихати б мині ту травицю, а то раз у раз заглядаю та мацаю, — а чи мякенька, а чи зелененька... Трохи й обридло...

— А як у двір візьмуть та не вподобають, — кажу.

— То нехай... я тим часом трохи відпочину... Дяковати Господеви, — чи се не посланець простує? Еге-ж! Данилко Кальниченко!

— А ми тебе, Данильчику, виглядаємо, як рідного батька.

— Ось я й тут, — каже Данилко.

Такий був жвавий, чорнявий та кучерявий парубок.

— Що ж там у дворі, Данилочку? Чого сподіваєтесь?

— А хто його зна, — одказує, — що буде, то буде. Більш копи лиха не буде — нехай з копу.

— Не чутно за Дороша?

— Ні — наче в воду впав. Казав справник: таки вишукаю, та ще не вишукав.

— То всі ви там живенькі?

— А поки що живенькі, що буде далі побачимо. А щось, мабуть, буде, бо десь подів ся Грицько Очеретний, а з ним й Бондаренко Савко.

— Боже мій! — сплеснула руками тітка Мокрина. — Втікли?

— Позавчора пан послав Грицька у містечко до Янкеля по рушницю й по той возок — по ту штучну панову бідку, а його і досі нема. Питали Янкеля. Забрав рушницю, запрягся у бідку, тай побравсь, каже Янкель. І бачив, каже, як він за дібровкою зпик — бо як Янкель в кінець містечка живе й йому далеко по дорозі видно... А Савко як поніс Грайворонському панови лист то й досі несе... Справник запевняє, усіх, — запевняє, — вишукаю й на залізній мотузочці приведу. От, казав, тільки справлюся у Кривчуках та й за ваших візьмуся. А в Кривчуках щось таке дуже чудне діється — якісь розбишаки уявилися й панський двір зруйнували, чи що... Бувайте ж здорові, бо Жменя не любить, як хто де забарить ся.

— Щасливо!

-- Мати Божа милостива! — журить ся тітка Мокрина. — Заступнице! Втікли. А кудю втікати? Скрізь однакова напасть!

--- Хіба не можуть так добре заховатись, що й не знайти? — кажу.

— Ти, маленький нерозсудо! Тобі ще й очима не ссягнуть хрест'янського лиха...

Тай згадала:

— Онде сонечко. Чи не час нам по зілля? Та чого се Катря так барить ся? Гукни, Матвійко.

Гукнув — не відгукуєть ся.

— Біжи, Матвійку, та поклич. Мабіть, та чорничка: проведи та проведи далій, а вона й слуха...

Я льотом долетів до гаєвого краю — нема. І по стежині аж до Холодного Шпиля не видно.

— Отсе нуда, — думаю: треба аж на шпиль махнути.

І вже стрепенув ся я залускотіти, коли чую щось жебонить недалечко, праворуч. Прислухаю — жебонить щось по за спрохнялим деревом, де попялась усяка чепаця. Я тудою...

Чорничка з Катрею стоять... і так тісенько стоять і за руки держать ся.

І добре я розгледів чорничку: (трохи вона розхрісталась й чорниче завивало посунулось з чола) уста як вогонь червоні, й над устами, як бува у чорнявих дівчат, темною смужкою пушок, очі як свічка... і такі мині ті очі знаємі...

Сполохнув неначе: чорничка метнула ся межі чепацею — хміль, дерезу, терен, павутиння, як ножем проняла, і зникла.

Дивлюсь на Катрю.

Чи вона сміяла ся, чи плакала, чи злякалась, чи зраділа.
Полички як поломя й не вільно їй, здаєть ся, дихати.

— Тітка кличе, — кажу.

— То ходім скоренько, — відказує.

— А чого вона досі стояла? — питаю, йдучи.

— Хто? — пита.

— Тая чорниця. Так поспішала ся, а тут...

— Втомила ся дуже...

— А чого тебе за руку держала?

— За руку? — немов дивує.

— А вже-ж...

— Се тобі висніло, братіку...

— Бачив! — наполягаю.

— Отсе репяшком узяв ся! — жартує.

— А я таки бачив! — наполягаю. — Добре бачив!

— Нехай й бачив, репяшок ти мій любенький. Хіба ж тобі те шкодить?

І стихенька обійма мене за шию рукою.

— Хіба тобі що шкодить? — перепитує.

— Мені нічого те не шкодить, — одказую.

— То й покинь за те думати...

І знов мене любенько притуля до себе...

А тітка Мокрина вже устріч вийшла.

— Як же ти забарила ся, дитино! — каже. — Мабіть далеко проводила?

— То поскорімось по вілля, — одказує Катря. — Сонечко вже низенько.

— Ти б, Катрися, так далеко не брала ся, — знов почина тітка Мокрина, — втомиш ся, голубко.

— Та я, тіточко, така здорова як тур у горах! — жартує Катря.

— Де вже там! — зітха тітка Мокрина, — ти така як...

Глянула та вже не сказала: „як з хреста спущена“, бо дівчина стояла немов повна рожка в променню — може й хмари купчать ся близенько, може й помороз недалечко, а вона, поки що, пишаєть ся. І така вона пахуча та роскішна.

Проте спинила:

— Не хвали ся, дитино, бо не гаразд хвалитись. Скажи: „дякувати Господеви, трохи ніби ульжило“, а хвалити ся не

треба... бо як в недобру годину похвалитись, то можна й спокаятись...

— Я, тіточко, не врічлива...

— Не жартуй тим, серце... Ходім вже, коли йти...

Як все те давнє устає перед очима! Й той давній тодішній вітерець на мене дихає й той промінь тодішній мене гріє... Не копа вже років минула як я йшов тою рідною пущою, збігав у той яр, у яровий змрок зелений, — лисніли ся криничовіни, а холодок пахучий та ласкавий наче жалував.

Назбірала зілля, нарубував я клечання.

Та чи зілля збираю, чи рубую клечання, не забуваю чорницю і очі її огневі... З думки не йде...

І спати полягали, й поснули усі, а я все смажу собі голову: де я тії очі искристі бачив?

VI.

Скоро по зелених святах перечули ми через Максима, що з двору втекло ще двоє — молодий парубок Івко Бартош і Кривохижка Влас, вже підтопканий дохожаний чоловік, покинув недужу жінку.

— Господи милостивий! — жахаєть ся тітка Мокрина. — Куди він старий подрав ся? Хіба де лучче знайде? Чи ще не гірш буде!..

— А може так думав: хоч гірше, аби инше, — догадуєть ся Максим.

— Що та бідна жінка перетерпіла! Покинув.

— Еге. В його жінка добра — сама, славлють, йому нараяла: тікай, друже, щоб міні на твою муку не дивитись та легче помірати.

— Та, здаєть ся, його-ж ще коли карано, — згадує тітка Мокрина, — ще, мабуть, на пущення, й не втікав. Ніби й не заміряєсь — бо я його якомсь бачила — приходив до Левка по обіддя. Піклувавсь, що жінка нездужа, казав, неодмінно треба йому собі кобеняк справити... за лихо й не нагадував.

— А трапляєть ся так часом, що задавнене лихо, чоловік не нагадує, гне обіддя, приміряєть ся кобеняк справляти, та зразу і втече... наче його віхрем винесе, — чи жартує, чи кепкує Максим.

Він тоді саме косив в нас в лісі — були такі в пана улюблені сиві коні, що ніби то мусіли вони жити ся га-

свою травицею. Не дурно ж кажуть, що пани як дурні — що схотять, то й роблять — то в нас він днював й почував і, примічаю, усе він ніби з батьком радить ся. Отсе по вечері як посідають де-небудь отдалик, то зорі висиплюють ся й по-пригаснуть, а вони все розмовляють. Ми спати полягасмо, а розмова все точить ся. Батько свого доводить звичайно спокійненько, а Максим як почне — упевняє, вговоряє чи що, то часом з опалу аж крикне.

А мої цікаві уха трохи не розпадають ся, так наструнчую, та ба! Не приймають мене до кумпанії, — аби я підсунув ся, став прислухати, зараз: йди, Матвійку, по те, або погляди там, або тут. Я незабаром второпав, що мене, поки що, не завітають, вже не наближав ся і своєю уразкою не хвалячись потлумив жаль.

А про те я таки де-що почув... де які летючі слова поперехоплював...

— Отсе улеву — дощу сподівали ся, — каже Максим батькови, — а та градова хмара обминула нас далеко.

— На що йому та хмара, думаю. Бо-ж добре я учув якось, як він казав батькови: як би нахарило.

Того дня, що Максим впорав ся з сіном і мусів братись до дому, трохи зарані ми сіли вечеряти. А ніч видна така, у хаті всі кутки світять ся.

Коли грук — аж у двері Мелася Чубатка, Овдія Чубатого, Дрочилівського лісника, чепурненька жінка — молодиця вруча, кругленька, як цибулька, бистренька як метелик... Вона не дуже до нас вчашала, а як вже коли одвідає, то певно цілісенький глек брехеньки розіба. А свіготка! а лепетлива! а дроботуня!

— Здоровенькі були, повечерявши,—вітає.—Я до вас на хвилиночку, бо дуже поспішаю ся до дому — там в мене такого діла, що аж голова біла; та ще й не знаю, як його поночи йти... Казала чоловікови: гляди ж, неодмінно прийди до зовиці — я, бачте, зовицю Стеху одвідувала — та проведеш мене до дому, а він не прийшов... горе мині з ним! То вже до вас забігла... Біжу, та так боюсь, так боюсь... Боже!

А батько й каже:

— Хіба вас яке вовчення налякало?

— Ой, не кажіть! Ви тут сидите у своїй п, щі і в'чого

не чуєте, а там таке робить ся, таке робить ся, Мати Божа! Не знаєте, що дієть ся у Кривчуках? Боже свідче!

Та аж рученьками сплеснула.

А тітка Мокрина зараз допитуватись:

— А що ж там у Кривчуках, Меласю?

— Ой, і спомянути страхаюсь... Та вже від вас не по-таю. Ой, Боже ж мій милий! Боже ж мій добрий!

— Та розказуйте вже, серце, розказуйте, — просить тітка Мокрина. — Що там таке? Яка напасть?

— Ой напасть, напасть... У п'ятницю кажу я чоловікови: надумала ся, кажу, у Кривчуки одвідати куму Зозулиху. То що, одказує, як надумала одвідать то й відвідай. Я ранесенько і побралась. Кума так міні рада, що Господи... Заночуй, просить, кумцю, бо міні самотненько — її чоловік, знаєте, маб'ять, як в осени втік, той досі нема. Я й заночувала. Се позавчора, а вчора вранці захожуюсь до дому, коли гульк у хату кумина сестра Оришка, панська покоївка, та така, матінко, вилякана, аж трусить ся. Бачу, хоче щось оповістити і варуєть ся. Не бійсь, любко, вговорюю, кажи усе чисто, бо зо мною поговориш, то як у піч укинеш... Тоді вже вона усе чисто розказала... Ой, Мати Божа! І розказувати боязно! Та вже від вас не потаю, а ви-ж нікому в світі... Отсе ж у ту таки п'ятинку, що я до куми вибралась, панство опівночи по-вечеряли. Пан книжку став читати, а пані сіла проти дзеркала й загадала Оришці кучері їй у папірчики завивати. Округи тиша — звісно опівночи... Коли щось близенько як затупотить, як затупотить...—Що тсе тупотить,—каже пан,— наче—хто конем у двір віхав.—Та до вікна, дивить ся. А пані йому:—ти не жив, як не вимислиш аби яку дурницю! Хто б то мав у ночі приїхати.—А тут як загуркотіло, загуркотіло, загримало, загаласувало по покоях — Боже світе! Та у двері гості! та аж семеро, матінко. А за ними ще семеро, та ще, та ще... Безліч... та усі, як орли, та усі, серденько, узброєні, аж по уха... Списи такі страшенні, шаблюки, рушниці, самопали... А ножі, а сокири...

— Се вже Оришка передала, маб'ять, куті меду — щось за солодке! — каже Максим.

— То ви такий неймовірний, — трохи усердилась Мелашка, — на свої очі бачитимете, то й то віри не доймете.

А тітка:

— Та ну-ж бо, Меласю, розкажіть, розкажіть.

— Вхопили пана й пані, скрутили, кинули долі, та як почали господарювати, як почали... Боже світе!

— Вбито? — Скрикнула тітка Мокрина.

— Ой, трошечки, трошечки, що не вбито... трошечки... І покойових дівчат поскручували, і всьнюку челядь... Один скручує Оришку та приказує: гляди-ж, чорноброва, лежи мині тихо, бо як поворухнешся, то вже не кажи: моя мамо — я тебе замордую! Приказує та приморгує, серце, та сміється, а погляд, як блискавиця. А вуси такі страшенно довгі, що як нахилить ся її взяти, то вони по чолі лоскочуть... Зав'язує їй уста та ще наче жартує: чи дихаєш? пита. Бо шкода таку співочу душили... бо вона, та Оришка така, що отсе слізьми вмивається, а вийшла з покоїв і заспівала... А він, матінко, і те зна, бо характерник... Він ще їй щось приказував та не признається вона — почала та й зупинила ся. Тільки наминула тай годі. А я таки допитаю ся... Умисне піду до куми...

А тітка Мокрина примовляє:

— Мати Божа! Мати Божа!

— Позабірали злото, срібло, перло, аксамити, атласи — усе чисто, та й зникли, наче їх не було. Зникли, серце, як мара... А панство лежить скручене — бо теж не жартуючи скрутили... як залізом... Відспівали о - півночі півні, співають вже і на світанні... Пан не рухне, лежить як галушка, а пані як почала репетувати, як почала... ревла, як тур... Хіба не знаєте яка? Там така, що кам'яну гору пересіче! То покотом, то поповзом, то підскоком, таки якось допаялась до порога, та головою, любочко, у двері, та головою — аж двері заспівали, та знов гукати, та знов покотом, та знов підскоком до другого порогу. А сонечко вже у всі вікна променіє — та знов репетувати: Оришко! Ганно! Параско! Іване! Грицько! А ті, ані пари з уст — поскручені! Репетувала б вона хто його зна поки, коли б не Холодківський Омелько Шпак... Несе той Омелько лист від свого пана і в див йому, що вже сонечко геть-геть підбило ся, а в дворі наче серед степу: ані голосу людського, ані якого руху. Загляда у стану, а там, любочко, возниця той, Іван Дейнека, — наче у сповиточку! Шпак його визволяти — та обоє до кухаря, до челяди та усі тлумом у покої рятувати панів. Пан дуже, мабуть, переля-

кав ся — і голосу в його нема, а пані беть ся, а пані кричить — аж синя. Підвели, розкрутили... як зірветь ся вона, як затупотить на челядь: „де ви були? де були?“ — Скручені, кажуть, уста нам позатулені... Не второпає, що їй кажуть, кидаєть ся як несамовита по покоях: я вам! я вас! Знатимете! пам'ятатимете! Зараз по справника. Біжи! Лети!.. Спочили по справника, хто його зна що й буде! Там тепер уся челядь як нежива. А дівчатам, хвалилась пані, таку кару завдам, таку кару... І хто його зна, що буде! Хоч з мосту та в воду!.. А пани наїздять, та наїздять — і з Лучки, і з Махночки, і з Красноборовки, і з Журавки — та все радять ся як тих гайдамаків запопасти. І звідки ті гайдамаки взяли ся? І куди вони зникли? Зникли як здиміли! Чи ж таки їх не знайдуть? Як на мою думку, то їх таки застукають, хоч вони може й характерники.

Отсе спитайте мене, що діялось позаторік, то може й не згадаю — навіть забуваю і сьогорічне, а те стародавнє немов перед очима. Коли яка пташка кудю пурхнула, де який вітрець повіяв, хто яке слово промовив — усе як викуте в серці... Давненько та лепетлива Мелася Чубатка по тім березі, а ось вона тут, блискотить очима та дроботить... Бачив я її і стареньку, та старенька згадуєть ся міні наче крізь туман, а стоїть жива в очах та давня чорнява білозубочка у червоному очіпку, швидка, як мотиль, а вертка як дзига, невгамуша, як вода в лотоках...

— А в Зарубінцях не чуто за тих гайдамаків, Максиме? — пита тітка Мокрина.

— Може я й чув, — одказує, — та вже й забув, що там плескали.

А Мелашка перехоплює:

— Як то? як то? Ажеж пан з Зарубінець приїздив у Кривчуки на ту панську раду! Я питала Гершкову небогу, що шинок держить в Зарубінцях, то, каже, такий там розрух, що батько сина, а чоловік — жінку забувають як звати... Недалечко там, десь коло попової греблі хтось вже бачив тих гайдамаків, — так, кажуть, вигравають кіньми і хвалили ся: усіх, хвалили ся, порубасмо! Моя година! доскочуть вони, серце, і до нашої пуці і до вашої... Певно...

— А поки що, час міні пуцу оглянути, — каже батько.

— Та й міні час до дому, — додає Максим.

Та до Чубатки:

— Може проведемо вас, як ви такі налякані дуже?

— Ой, проведіть, проведіть, голубе, бо поспішаю ся, так поспішаю ся, а бою ся... Ходім, ходім...

Та зупинившись на порозі:

— Застукають вони нас, тітко Мокрино, застукають, любко, як пити дадуть... А там такі вони, славлють, немилосердні, такі немилосердні... Замордують! Ой, застукають...

— Поспішаймо ся трохи,— знов каже Максим,— щоб часом нас не застукали от тут у лїсника на хатньому порозі.

— Ой, не лякайте мене, Максиме, бо й так серце коло-тить ся не вгаваючи... Ходім, ходім хутенько, бо чоловік дав-ненько мабїть виглядає...

— А що,—кажу,—як ті гайдамаки та справді заскочуть?

Тітка Мокрина, хоч в самої може тенькає серце, заспо-коювати та вговоряти: хай Бог милує, дитино! Не лякай ся, голубе, бо та чубатка часом набазікає, що на вербі груші... Катре, любко! що тсе ти в задумі?

Катря наче прокинулась і знов узяла ся за свої мережки.

— Ти не бій ся, серце. Що Бог навине, того ніхто не мнє.

— Я, тіточко, не бою ся.

— Часом правди на ноготок, а приложить ся на локоток, доню...

— А вже-ж, тіточко.

— Як Божа воля, діточки, то, кажуть, вирнеш і з моря, то вповаймо на Господа. На віку, мовляв, як на довгій ниві, уеяке трапляєть ся; часом здаєть ся, що дожив ся вже до самого краю — тільки й ходу, що з моста та й в воду, а Гос-подь і визволить. От хоч би й я: чого то я не зазнала в світі — бачилось усе, зналось усе... А ось дожила до сивої скроні та ще Господь і здоровячка дає на потрібну роботу. То не турбуймо ся, голубятка... Вповаймо на Пречисту.

— А як таки заскочуть? — кажу.

— Що б ти мині і думати за се покинув, Матвійко! — ніби гримнула тітка Мокрина. — Чуєш? Ти от лучче послухай як колись твоя стара тітка та ведмідя вилякала. Прилучило ся те давненько, ще як я дївовала і червоним маком квітчала ся... Того року суніць і полуніць така сила зародила, що й не сказати — по лїсі, по полянках скрізь як кармазином вкрито. І так нам, дівчатам, ті суніць аж пахнуть. А у чорноставську

пуцу ми і тоді, за старого пана, бояли ся заглядать. Що його робить! Коли Настя Несвітайлова й надумала: то то-ж була вигадчиця, то то-ж була замислівка! А вже як чого сильне забажа, то ніхто не переконає — свого докаже. А бистра, як блискавиця, а весела! Вело ся як і иншим — горенько знала — а ніколи не журила ся, не смутовала. „Нехай і так, було каже, а я таки веселю ся... Хоч плач, хоч танцюй, каже, лихо буде — нумо ж танцювати.“ Хто б то сказав, що така їй доля судить ся! Втопила ся! Заручилась вона з Яковом Поліщуком, а того негадано віддано у москалі: старий пан, як і теперешній, був маркотний дуже і дражливий. Як угніваєть ся, то з нічєвя людину не те, що упосліднить, а й занастить навіки... Щось він спитав, а Яков ніби не до ладу відказав, розпалив ся, осатанів: у москалі дармобита! Не далі і попроцатись з зарученицею. А вона тільки здалека подивилась у слід, а далі тихенько пішла, посиділа в березі, росплела косу, як на дівоч-вечір та кинулась в саму бистру, в глибинню... Молоденька — у 17-й рочок уступала, а гарна, як искра... Оттаке-то, дітки, на світі дієть ся... Матвійку, ти чого насторожив ся? Ти лучче слухай, що я розкажую... Так отсе ж Настя й надумала: гайда у Чорну Дібрівку! Хоч далеченько, та вже там улакомимось, усолодимось до нехочу — лісник там старий, як світ, не поженеть ся. Гайда у Чорну Дібрівку! Ми відмовляти ся, змагати ся, та вона усіх переконала. Побрали ся ми яром. Яр превеликий іде залòмами — густо поріс дубиною, стежинка кручена. Ми собі весело йдемо, жартусмо... Коли невеличка тіснинка, а в тіснинці...

Тай не доказала, скрикнула не своїм голосом, бо десь розліг ся такий виляск, що аж за озером одлунуло... Скрикнула не своїм голосом, кинулась до мене, до Катрі, схопила притулила... Збіліла як хуста, хоче щось промовити — не здола.

— Се десь пугою виляснуло, — каже Катря. Та вислизнувши з тітчиних рук до дверей:

— Подивлюсь, чи не з панського двора до нас їдуть, — і зникла.

А я за Катрею... А тітка Мокрина за мною, вхопила, не пуска.

— Катре! Катре! — гукає.

— Та чого ви так налякали ся того виляска! — кажу

(хоч почувши сам тоже трохи іздрігнувсь). — Се хтось їде та пугою виляснув.

Не слухає, та все гука:

— Катре! Катре! Де вона поділа ся?

— Ось я, — одгукуєть ся Катря й вийшла з гушавини.

— Се десь далеко, — каже. — Округи тихо і нікого нема...

І справді округи тихо і нікого нема.

— Проте наче зблизька виляснуло, — кажу.

— Се нам так почуло ся, — упевняє.

VII.

Минув тиждень.

— Впевняла Чубатка, що ті гайдамаки не забарять ся, — кажу тітці, — а вони й забарились...

— Отсе молодиця! Отсе вітролетка! — свариться тітка. — Ти послухай, то вона тобі розкаже і прикаже! Вимислила гайдамаків! Які там у Господа гайдамаки. Верзе молодичка не знать що...

— А вони заскочили Забродську пані та змусили, щоб покойовим дівчатам коси заплела... та щоб гарно... — кажу.

— От дурниця! Аби плескать! Ти мині не доймай віри, не вважай на ті байки...

— А з Бобриків знов поголосок... погромили там панську пасіку...

— То все брехенька, мій голубе...

— А ви-ж самі вчора казали батькови...

— То що, що казала? От, казала, яке базікають.

— Ні, ви казали: ой, лишенько...

— Ой, дитино, який же ти морочливий! Не слухаєш мене, журиш мене... Кажу, не турбуй ся... І ти, Катрусю (до Катрі), не турбуй ся...

— Я, тіточко, не турбуюсь, — одказує Катря.

— А чому раз-у-раз вибігаш з хати? — глузую — та прислухаєш, та виглядаєш? Мабіть, неправда?

— Тобі, мабіть, висніло, братіку...

— Ти не ходи далеко, голубко, — приказує тітка Катрі.

Я зараз чеплятись:

— А ви-ж запевняєте, що гайдамаків нема, то чому не ходити?

— Ой, Матвійку, Матвійку, журиш ти мене! — зітха тітка. — Чого б то вони мали по лісі блукати? Вона вишиватиме... Правда, Катре?

— Вишиватиму, тіточко...

— Ой, Матвійку. Як би ти такий слухняний, як Катря...

А мене наче душить в хаті — тільки я дихаю, як вирву ся у пущу. Хоч оглядаюсь, а часом і добренько стрепенусь, сполохнусь, а таки никаю, та никаю, та все наче чогось сподіваю ся...

Минув і другий тиждень. Скрізь тихо, усе гаразд: пан усе залицясть ся та сватасть ся, то з панського двору жадної новини — лихо, поки що, спить; Катря оздоровіла — тепер вже і тітка не пита, чи здужа, бо дівчина літа як на крилах, робить співаючи, а очі як різдвяні зорі... Настигли суниці, почали червоніть полуниці; розвеселяючи тітку — аби часинка — вона вже й з кошиком, назбірує і ягоди і листя, та вяже у пучечки, та сипле на загідку, сушить і вялить і на згагу і на хрипоту, і на гризь, і на захолоду, і на вареники, та любує: ой, тай рясні! Ой, да виборні! До того і годинка в Бога: ані хмариночки. Ясненько сходить сонечко, ясно і заходить; ніч спаде, — то тиха...

Того остатнього тижня якомсь разом почали до нас люди учащати. Під нашою пущею саме одбували косовицю й сподіваючись молодика дуже поспішали ся, щоб за благовремя у стоги вкидати. Ще на світ не займаєть ся, а вже коси крешуть як блискавиці, не вгавають косарі і до вечора. Смеркне — то їм би до дому, охолодить смажні уста, дати відпочинок змореному тілу, а вони ідуть до батька. А батько наче забув панський загад — прийма усіх. Посідають де-небудь оддалік хати і чи радять ся, чи що... А далі почали вчашати поруч з нашими чорноставськими і чужесільні люде: то з Кривчуків, то з Зарубінець, приходять і з Книшівки, і з Очеретного. Став одвідувати й Овдій Чубатий, що, мовляла його жінка Мелася, наче прикипів у своїй Дрочиловській пущі. Кремезний був, наче з щирого заліза, сивовату голову мусить трохи хилити, бо стелі достас, очі огневі, огнеметні, як списом проймають... Голос як дзвін, хоч слово не халливе, а розважне. Чую, каже батькови, — найпридобніш буде оборудувати на Ляховім Шпилю — побачать в Кривчуках і в Шатрищах; а з Кривчуковської кручі дамо гасло аж у Водолаги.

— А ми з Степової погаслуємо у Роскопанці — каже Максим...

Степова—то висока, спичаста могила за Чорноставом, а Ляхів Шпиль висив ся по над усією округою в конець Дроциловської пуці.

Когось дожидають. Чи ж тих, мовляв, гайдамаків?

Хоч я й смажив собі голову, безскутешне міркую чи, що собі замишляють старші, і в чім тут сила, а проте у своїх дитячих забавках кохав ся. Втоплю ся у розвагу, а наввернеть ся бавильце, то й забув.

Нагледів я старого прегарного пугача і довгенько морочив ся, поки його таки витропив аж у вовчім яру, коло самої вовковні.

Колись побавив ся пан, ловлячи вовків, занедбав тую ловитву й zostалась велика і глибоченна яма, а яр глибокий. А навкруги позаросло так, що й не проглянути, та тернина та повзунка, та дереза, та чепиця. Як я тудю у перше продрапав ся, то пика в мене стала як писанка.

Хоч витропив я того пугача, а гнізда його не знайшов — тільки дурно подрав штани, лазячи по тому дуплавному дереву, та, впавши з дуба, гарненько забив потилицю й трохи не повидовбував очі на спичкі. Та все б те нічого, як би вскурав.

Треба ж таки мині того невірного пугача конешне дістати.

Узброїв ся як треба, узяв ніж, забрав шворку й зарамі мотяг до тієї вовковні, бо думка така, що до смерку він ховатиметь ся, то я може застукаю його у дуплі.

Поскоряю ся та роздумую, як здатно орудоватиму — в думці пугач вже в мене в руці — коли разом я зупинив ся: що тсе, наче десь близько люльку палять. Отсе приснилось, думаю, й знов поспішаю ся. Тихо у яру, а таки заходень з гори легенько тягне — от потягло і знов чую палять люльку... Наче мене холодом обвіяло, а таки іду до своєї намічаної стежечки — так не стежиночка, а сказати нитиночка. Ступаю, розгортаючи терен, та й каменію: серед вовковні збатовано двоє коней, а на колоді хтось сидить і курить люльку..

Дременув я з яру наче мене з луку спрягло.

Спинив, перестрівши, батько.

— Чого се, синку, так гониш? — пита.

— Тато! — кажу, — тато!

Тай не вимовлю зразу, бо дух захопило.

— Тато, там у Вовчім яру, у вовковні двос коней збачаєно, а хтось сидить на колоді і курить люльку.

— Дуже злякав ся? — пита.

— Злякав ся, тато...

— Слухай, сину: ти нічого того не бачив. Чусш?

— Чую, тато, не признаюсь.

Він нічого більш не приказав, я нічого не питаю, а не признав ся б, хоч би мене на капуста сїкли, на локшау кришили, змололи на дрізочки.

Ідемо поруч.

— Голова в тебе, синку, як стріха, — каже.

Та простяга руку і погладив мене по голівці. І так мині серце взрушило ся, наче питима мати пригорнула... Ніби радію і плакати хочу.

— А тітка що-дня загадує причипурятись.

А моє серце так розмилювало ся, що зразу й слова не промовлю. А далі і питаю:

— Тато! — питаю, — чи ті гайдамаки заскочуть?

— А ти мабїть хутко їх сподївасш ся, бо гарно приховавав свої мастки?

А я, викопавши чималеньку ямку склав туди гринджолки, вершу, нову пугу, волошок, свистачку, та ще де-яке хлопяче добро, прикидав каменцями, притрусив земелькою й зіллячком і певний, що з роду-віку ніхто тієї схованки не вишукає.

— Як се ви, тато, вишукали? — дивую ся.

— Може б і не вишукав, та з угорка бачив як ти порав ся ховаючи.

— А гайдамаки як прискочуть, тато, то людей рубатимуть?

— Ні, сину.

— А я трохи бояв ся.

— Не бій ся.

Я у той мент і послухав — от наче він згадав мині води принести, або що...

— Вже не боюсь, тато.

— І добре, синку.

— А тітка, кажу, бачила гайдамаків колись, давно, те, хвалилась, так дуже злякалась.

Тай і розказую йому, що чув. А він слуха.

Ідемо панським шляхом — широкий шлях, крізь пуцу від краю до краю, звавсь панський, бо ним пан їздив гуляти—

коли з убочної просіки Максим, а за ним якийсь незнаемий кремез. Максим високий, а той і Максима переріс, голова руда, як щире золото, а сам чорнявий.

— Усе гаразд, — каже Максим.

Той, незнаемий кремез, нічого не каже, та очі його говорять, що все гаразд...

— На тому тижні? — пита батько.

— Еге, у середу, або в п'ятницю. Завістимо у вівторок, — одказує рудий кремез. — А ви не забаритесь?

— Не забаримось, — каже батько.

А тут надходить Овдій, з ним ще якісь чужесільні двоє, а слідом ще двоє, ще троє... ще і ще...

— Товариші з Звенячки, з Кринишного, з Негребовки, з Красниці, — каже Овдій.

І Овдій і всі вони такі, що аби крила, то знімуться як один і полетять.

І батько мій не такий, як повсідень.

Був він ще не старий, саме на порі, а ходив притопканий, а тут, сказав би, наче випростався і невеселі його очі якось йому проясніли.

— Іди собі, сину, до дому, — каже міні. — Та нічого не бачив і не чув?

— Еге, тату, нічого не бачив і не чув.

Не дуже хотілося міні до дому, а проте пішов жваво... І міні тільки крила бракували, а тоб полетів...

— Нагулявся, синочку? — пита тітка Мокрина. — Може їстки хочеш?

Сиділа самотненько на хатньому порозі, схиливши на руку смутну голову.

Досі я не завважав, а тут постеріг, що стара якось разом змарніла.

— Тіточко! — скричав, — та чого ж се ви так зразу змарніли? Нездужасте?

— Ні, дитино, дякувати Господеві... А ти мабуть далеко гуляв?

— Що се ви, тіточко! та я тут... близесенько.

— А чого ж так запихався? Мабуть все з тим невірним пугачом короводився.

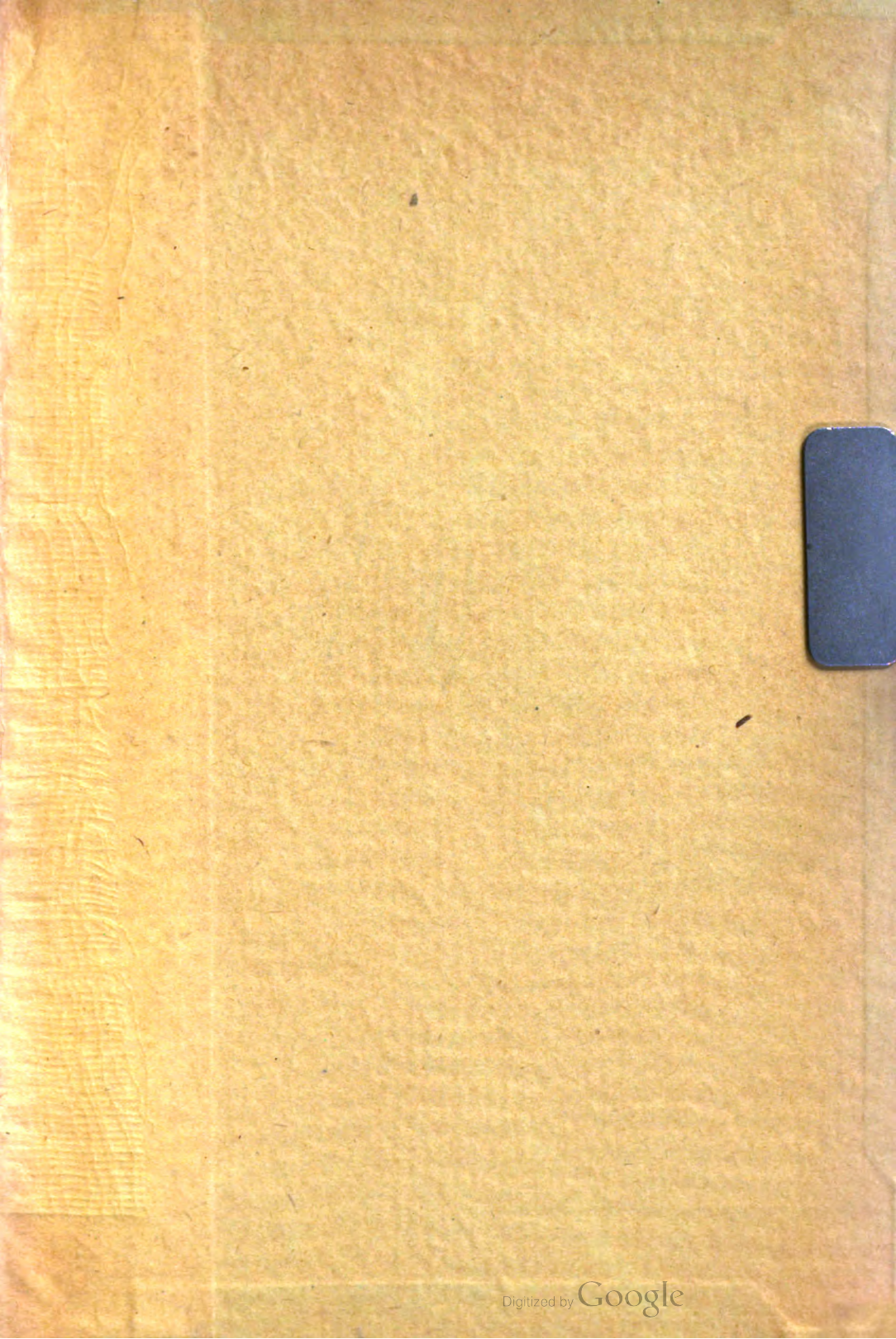
— Та ні, тіточко! кажу-ж вам, що близесенько!*)

*) На тій уривається рукопись.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 084314993